T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YAKIN ÇAĞ OSMANLI TARİHİ

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI ÜYESİ FETHİ BEY'İN "MUHALİFLERİN ESRARI (1916)" ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

Çorum - 2025

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI ÜYESİ FETHİ BEY'İN "MUHALİFLERİN ESRARI 1916" ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yakın Çağ Osmanlı Tarihi

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Gökhan KAYA

Çorum-2025

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

Numarası : 210449007

Ana Bilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı

Programı : Tarih

Danışmanı : Doç. Dr. Gökhan KAYA

Tez Savunma Tarihi : 23.06.2025 **Saati**: 13.00

Tez Başlığı : Hürriyet ve İtilâf Fırkası Üyesi Fethi Bey'in "Muhaliflerin Esrarı 1916" Adlı Eserinin İncelenmesi

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin **22. maddesi** uyarınca, yapılmış olan tez savunma sınavı sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** *OY BİRLİĞİ* ile karar verilmiştir.

TEZ SAVUNMA SINAV JÜRİSİ		KARAR	
Ünvanı Adı ve Soyadı	**Görevi**	**Kabul**	**Ret**
Doç. Dr. Erol KARCI	Jüri Başkanı	☒	☐
Doç. Dr. Gökhan KAYA	Tez Danışmanı	☒	☐
Dr. Öğr. Üyesi Hümeyra KARABIYIK	Üye	☒	☐

Prof. Dr. Osman ÇUBUK
Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI ÜYESİ FETHİ BEY'İN "MUHALİFLERİN ESRARI 1916" ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

ORCID: 0000-0002-7376-7400

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2025

ÖZET

Araştırmamıza konu olan tarihte Osmanlı Devleti iç karışıklıklarla birlikte dış kuvvetler ile de savaşlara devam etmektedir. Kötü gidişata karşı devlet adamları ve aydınlar çeşitli çözümler bulma çabası içerisine girmişler; bu süreçte birtakım fikir akımları ve siyasî yapılanmalar ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakkî'nin idaresinden memnun olmayan siyasîler tarafından birçok parti kurulmuş ve devleti içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmaya yönelik faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. 1908 Devriminin getirdiği yeni koşullar siyasî parti kurulmasını kaçınılmaz kılmıştır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin karşısında en güçlü siyasî parti olarak karşımıza Hürriyet ve İtilâf Partisi (21 Kasım 1911) çıkmaktadır. Partinin kuruluş amacı ve işlevi hakkında bilgi araştırmamızın devamında açıklanmıştır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın İstanbul'da ilk açılan şubelerinden biri Kadıköy şubesidir. Şubenin kurucusu olan Fethî Bey Muhaliflerin Esrarı adlı eserinde parti ve önde gelen bazı isimler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Söz konusu eserde Taklib-i Hükümet girişiminin nedenleri, Prens Sabahattin, Mahir Bey vd. kişilerin fikirleri gibi birçok konuda birinci ağızdan bilgiler mevcuttur. Eser daha önce herhangi bir transkripsiyon çalışmasına tabii tutulmamış ve incelenmemiştir. Bu açıdan eserin tahlil edilip günümüz Türkçesine aktarılması ve yazıldığı dönem içerisinde değerlendirilmesi önemli bir hâle gelmiştir. Çok partili hayata geçiş çalışmalarının temelinin atıldığı bu yıllarda İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yoğunlaşmış; hatta Bab-ı Âli Baskını örnek alınarak bazı darbe girişimleri, ihtilâl planları yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde ki mevcut siyasî partilere bakıldığında birçok ismin daha önce İttihat ve Terakkî Fırkası'nda yer aldığını sonrasında ise gerek kişisel çıkarlar gerekse fikir ayrılıkları yüzünden başka bir siyasî yapılanma içerisine girdiklerini görmekteyiz. Fethi Bey'in de bu isimlerden biri olduğunu söylemek mümkündür. Muhaliflerin Esrârı adlı eserinde bu

durum açıkça göze çarpmakta devlet ve parti içerisinde nasıl bir ilişki ağına sahip olduğunu okura aktarmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Muhalefet, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Fethi, Muhaliflerin Esrarı

Bilim Kodu: 116114

AN ANALYSIS OF THE WORK 'THE MYSTERY OF THE OPPOSITION 1916' BY FETHÎ BEY, A MEMBER OF THE FREEDOM AND ACCORD PARTY

Name SURNAME: Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

ORCID: 0000-0002-7376-7400

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

June 2025

ABSTRACT

In the history that the subject of our research the Ottoman Empire was keeping fights with turmoul as well as foreign forces. Against the worsening situation The statesmen and intellectuals made an effort to find solutions against the worsening situation The statesmen and intellectuals made an effort to find solutions. Many political parties were established by politicians dissatisfied with the rule of the Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki), and these parties engaged in activities aimed at rescuing the state from its dire situation. The new conditions brought about by the 1908 Revolution made the establishment of political parties inevitable. The most powerful political party to emerge against the Committee of Union and progress was the The Freedom and Accord Party (Hürriyet ve İtilaf Partisi), founded on November 21, 1911. Information about the party's founding purpose and function is explained further in the continuation of our research. One of the first branches of the Freedom and Accord Party to open in Istanbul was in Kadıkõy. The founder of the branch, Fethi Bey, provides significant information about the party and some of its leading figures in his work The Mystery of the Opposition (Muhaliflerin Esrarı). In this work, there are first hand details on various topics, such as the reasons behind the government's attempt to reverse the political system (Taklib-i Hükümet), the ideas of figures like Prince Sabahattin, Mahir Bey, and others. This work has not been subjected to any transcription or study before. Therefore, analyzing this work, transferring it into modern Turkish, and evaluating it within its historical context has become an important task. During these years, when the foundation of mult-party politics was being laid, opposition to the Committee of Union and Progress intensified, and

even attempts at coups and revolution plans were made, inspired by the example of the Sublime Porte (Bab-ı Ali) raid. Looking at the existing political parties of this period, it becomes apparent that many individuals who had previously been members of the Committee of nion and Progress later joined other political structures due to personal interests or ideological differences. Fethi Bey is one of these individuals. This situation is clearly noticeable in his work The Secrets of the Opponents, where he reveals the network of relationships within the state and the party.

Key terms: Opposition, The Freedom and Accord Party (Hürriyet ve İtilaf Fırkası), Fethi, The Mystery of the Opposition (Muhaliflerin Esrarı)

Science Code: 116114

TEŞEKKÜR

Başta bu tezin oluşmasında desteklerini ve sabrını esirgemeyen, hoşgörüsü ve yardımlarıyla yol gösteren tez danışmanım Doç. Dr. Öğr. Üyesi Gökhan KAYA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çeviri aşamasında sorularımı cevaplamaktan geri kalmayan ve yardımlarını esirgemeyen arkadaşım Gamze TİPİLER'e ve desteklerinden dolayı sevgili aileme, özellikle kitap ve not trafiğimi yöneten, her konuda desteğini esirgemeyen biricik kız kardeşim Ezgi'ye çok teşekkür ederim. Bu tezin hazırlanması aşamasında sabırla beni dinleyip, oğluma bakma görevini üstlenen Burcu BÜĞRÜ'ye teşekkür ederim. Çalışmam boyunca hem benim hem oğlumuzun sinir harplerini çeken ve benim kadar stres olup, okumalarıma yardım eden, sevgili eşim Hasan BÜĞRÜ'ye çok teşekkür ederim.

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **vi**

TEŞEKKÜR ..... **viii**

İÇİNDEKİLER ..... **ix**

SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **xii**

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR OSMANLI'DA SİYASET VE MUHALEFET HAREKETLERİ

1.1. Tanzimat Dönemi 3

1.1.1.Tanzimat Döneminde Muhalefet 5

1.1.2. Islâhat Fermanı 7

1.1.3.Kuleli Vakası 8

1.2. Yeni Osmanlılar ve Muhalefet 9

1.3. II. Abdülhamid Dönemi , Jön Türkler ve Muhalefet 13

1.4. İttihat ve Terakkî Dönemi 22

1.5. Bâb-ı Âli Baskını 31

1.6. İttihat ve Terakkî'ye Karşı Muhalefet Nasıl Oluştu? 32

1.7. Hürriyet ve İtilâf Fırkası 36

2. BÖLÜM

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI ÜYESİ FETHİ BEY'İN "MUHALİFLERİN ESRARI 1916" ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

2.1. Eser Hakkında 41

2.2. Eserin Yazılma Amacı ve Giriş 41

2.3. Muhalefet Nasıl Başladı? 41

2.4. 31 Mart Olayı ……42
2.5. Arnavutluk İsyanı ……45
2.6. Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi ……49
2.7. Kâmil Paşa Hükümeti ……49
2.8. Prens Sabahaddin'in Parti İçindeki Rolü ……53
2.9. Tâklib-i Hükümet Girişimi ve Fethî Bey……57
SONUÇ…… ……60
KAYNAKLAR……62
EKLER……65
Ek-1. Muhaliflerin Esrarı Transkripsiyonu……65
Ek-2. Sözlük……84
Ek-3. Eserin (Muhaliflerin Esrarı) Osmanlı Türkçesi Orijinal Hâli……86
Ek-3.1. Kitabın ön kapağı……87
Ek-3.2. Kitabın iç kapağı……88
Ek-3.3. Kitabın 4 .ve 5. sayfası……89
Ek-3.4. Kitabın 6. ve 7. sayfası……90
Ek-3.5. Kitabın 8. ve 9. sayfası…… 91
Ek-3.6. Kitabın 10 ve 11.sayfaları……92
Ek-3.7. Kitabın 12 ve 13. sayfaları……93
Ek-3.8. Kitabın 14. ve 15. sayfası……94
Ek-3.9. Eserin 16. ve 17. sayfası……95
Ek-3.10. Eserin 18. ve 19. sayfası……96
Ek-3.11. Eserin 20. ve 21. sayfaları……97
Ek-3.12. Eserin 22. ve 23. sayfaları……98
Ek-3.13. Kitabın 24 ve 25. sayfaları……99
Ek-3.14. Kitabın 26 ve 27. sayfaları……100
Ek-3.15. Kitabın 28 ve 29. sayfaları……101

Ek-3.16. Kitabın 30 ve 31. sayfaları……102
Ek-3.17. Kitabın 32 ve 33. sayfaları……103
Ek-3.18. Kitabın 34 ve 35. sayfaları……104
Ek-3.19. Kitabın 36 ve 37. sayfaları……105
Ek-3.20. Kitabın 38 ve 39. sayfaları……106
Ek-3.21. Kitabın 40 ve 41. sayfaları……107
Ek-3.22. Kitabın 42 ve 43. sayfaları……108
Ek-3.23. Kitabın 44 ve 45. sayfaları…… 109
Ek-3.24. Kitabın 46 ve 47. sayfaları……110
Ek-3.25. Eserin arka iç kapağı……111

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

Vd.	Ve diğerleri
Vs.	Vesaiere
HİP	Hürriyet ve İtilâf Partisi
İTP	İttihat ve Terakkî Partisi

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu 18. yüzyıl sonlarından sonra Fransız Devrimi'nin sebep olduğu değişiklikler ve fikir hareketleriyle beraber iç isyanlara ve toprak kayıplarına varan savaşlara sürüklenmiştir. Birçok millet Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmuş ve bağımsızlığını ilân etmiştir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen dünya şartlarına yetişememesi ile beraber oldukça gerilemesine neden olmuştur. Devlet adamları ve Osmanlı aydınları ise içinde bulunulan bu durumdan kurtulmak ve devletin yıkımasının önüne geçmek için birtakım önlemler almaya, çareler aramaya başlamışlardır. İlk etapta askerî ıslâhatlar yapılmış ancak bu ıslâhatlar yeterli ve kapsamlı olmamıştır. Modernleşmenin ve siyasî fikirlerin oluşumunun ilk tohumları bu şekilde atılmaya başlamıştır. Hatta muhalefet dahi kimi zaman kendini göstermeye başlamıştır. Merkezîleşme ve modernleşmeye dair yenilikler ve ıslâhatlar III. Selim'de olduğu gibi II. Mahmut döneminde de benzer şekilde sürdürülmüştür. Tanzimat Fermanı'nın ilân edildiği dönemle birlikte artık siyasî bazı gelişmeleri de görmeye başlarız. Çalışmamız bu değişim ve dönüşümü incelemekle beraber II. Meşrutiyet döneminin siyasî olaylarını ve muhalefetin meydana getirdiği siyaseti değerlendirmekten meydana gelmektedir. Anayasal bir rejim isteyen Osmanlı aydınları ve Bab-ı âli bürokratları siyasî hayatta ve modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında oldukça etkili olmuştur. Bu çalışmanın amacı II. Meşrutiyet Dönemi'nde ortaya çıkan siyasî oluşumlarla beraber Hürriyet ve İtilâf Partisi üyelerinden Fethî Bey'in yazmış olduğu ''Muhaliflerin Esrârı'' adlı eseri incelemektir. Zirâ İttihat ve Terakkî Partisi'nin karşısına çıkan en güçlü partilerden biri olan bu partinin ideolojisini birinci ağızdan dinlemek ve incelemek oldukça önemli bir yere sahiptir. Çünkü Taklib-i Hükümet gibi önemli bir ihtilâl girişiminin fikir babalarını, bu isimleri böyle bir girişime iten gücü yazar açıklıkla anlatmaktadır. Kendi yorum ve değerlendirmelerini de eserde okura aktarır ve tarih sahnesindeki yerini gözler önüne serer. Araştırma iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk olarak II. Meşrutiyet Döneminden Muhâliflerin Esrârı adlı eserin yazılmış olduğu 1916 senesine kadar olan dönemin iç siyaseti ve yaşanan gelişmeler, ikinci bölümde eser ve yazar hakkında bilgiler ve son olarak Muhaliflerin Esrârı adlı eserin incelenip değerlendirilmesi yer almaktadır. Eserin yazarı Fethî hakkında ise var olan kaynaklar ve belgeler taranmış ancak hakkında yeterli bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çünkü kendisinin Fethi Okyar ya da Tayyareci Fethî Bey olmadığı araştırmalarımız neticesinde kesinleşmiştir ve kim olduğu sorusu cevaplanamamıştır. Takma bir isim kullandığı da bir varsayımdır. Konunun dışına çıkmamak ve Muhaliflerin Esrârı'nı daha yakından inceleyebilmek adına dış siyaset, kronolojik tarih ya da savaşlar gibi konulara yer verilmemiştir. Konumuzun gereği olarak siyasî yapılanmaların ne kadar modern bir görünüm taşıyıp taşımadığı, geçirdiği değişim ve dönüşüm, İttihat ve Terakkî Partisi'ne karşı muhalefet nasıl ve neden oluştuğu gibi sorulara cevaplar aranmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda siyasal modernleşme süreci içerisinde Osmanlı siyasetinin geçirdiği değişim ve dönüşüm incelenmiştir. Söz konusu döneme gelindiğinde ise bu olaylar Fethî Bey'in eseri değerlendirilerek yorumlanmıştır. Bütün süreç Tanzimat Döneminden Mütareke Dönemine kadar olan dönemi kapsamaktadır ve rekabetin,

anlaşmazlıkların, suikastların, yasakların en üst safhaya çıktığı görülmektedir. Bu durum da dönemini oldukça ilginç bir hâle getirmiştir. Araştırmamızda da süreç incelenmekle beraber belgeler ve tanıkların eserleri ile desteklenerek okura aktarılmaktadır. Modern Türkiye'nin temellerinin nasıl oluştuğu, partileşme sürecinde muhalefetin nasıl bir siyasî politika izlediği, Osmanlı padişahının bu dönemde olaylara ne kadar dahil olduğu gibi soruların cevapları Muhaliflerin Esrarı bağlamında yorumlanmaya çalışılmıştır. Çünkü bireylerin ne kadar muhalif olup, siyasî partiler içinde ne kadar rol oynadıkları önemli bir yere sahiptir. Zirâ modernleşme ve merkezîleşme sürecinde bu kişiler etkili olmuştur. Bu bağlamda eser ve muharriri araştırma konusunu teşkil etmiştir.

1. BÖLÜM

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNE KADAR OSMANLI'DA SİYASET VE MUHALEFET HAREKETLERİ

1.1.Tanzimat Dönemi

Tanzimat esas itibariyle Batı'daki bir takım uygulama, ilke ve düşünceleri Osmanlı Devleti'ne entegre etme çabasını ifade eder. Tanzimat meselesi bütün XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir olay olmuştur. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra dönüşmeye başlayan toprak sistemi, iktisadî ve askerî sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı aydınları ve yöneticileri birtakım önlemler almaya çalışmışlar, toprak kayıplarının önüne geçmek için çabalamışlardır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise âyân ve derebeyler devlet arazilerini ele geçirip siyasî nüfuz elde etmişlerdir.[1] Sened-i İttifâk buna somut bir örnek teşkil eder. Balkanlarda yoğunlaşan milliyetçilik fikriyle beraber Osmanlı nizâmı da burada bozulmaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda vatanperver gayeler ile başlayan tarih ve dil araştırmaları Balkan milletlerine tarihlerini ve mevcudiyetlerini öğretmiş, özgürlük ve hürriyet fikri gruplaşmalara, ayaklanmalara sebep olmuştur.[2] XVIII. yüzyıldan itibaren toprak sistemine dayanan Osmanlı devlet temeli, Osmanlılık siyaseti ve milliyetçilik akımının doğurduğu bağımsızlık anlayışı, malîkânelerin ortaya çıkması gibi sorunlar devletin bekâsını zedelemiştir. Bu olayların hepsi Tanzimat sürecini hızlandırmıştır.

Osmanlı yöneticileri ''devlet-i ebed müddet''e inandıkları için Batının gelişimini yeterince anlayamamış, işlevsizleşmiş devlet kurumlarını modernize etmekte geç kalmıştır.[3] Tanzimat zihniyeti iki çizgide önem arz etmektedir: İlk olarak Osmanlı modernleşmesi sosyolojik ve ekonomik olarak siyaset ağırlıklı bir olgu olarak işleniyor.[4] İkinci olarak Tanzimat zihniyeti doğrudan sosyal, siyasî, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin hepsinin değişiminden etkilenerek meydana geliyor.

XVIII. yüzyıl ''değişim'' adının kullanılmadığı ancak değişimin yaşanmaya başlandığı bir yüzyıldır. XIX. yüzyıla gelindiği zaman Osmanlı Devleti'ni en çok tehdit eden iki şey: Rusya ve Balkan Milliyetçiliği olmuştur.[5] XIX. yüzyılın ilk hükümdârı olan III.Selim birtakım yenilikler

---

[1] Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, ''*Tanzimat Nedir?''*, (İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları, 2024), 42.

[2] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, ''*Tanzimat Nedir?''*, 46.

[3] Edit.Tanıl Bora, Murat Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* c.1, İlber Ortaylı, ''*Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar*'', (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 38.

[4] Edit.Bora, Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Gökhan Çetinsaya, ''*Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti''*, 71.

[5] Edit.Bora, Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Gökhan Çetinsaya, ''*Kalemiye'den Mülkiye'ye Tanzimat Zihniyeti''*, 54.

yapmış ve Nizâm-ı Cedît adı altında kanunlar çıkarmıştır. Fakat askerî alan ile sınırlı kalan bu yenileşme hareketleri de yeterli nitelikte olmamıştır. II. Mahmud devrinde de durum pek farklı olmamıştır. Devleti içine düştüğü durumdan kurtarabilecek bir reform yapılamamıştır.

Islâhat yapılmasını isteyen ve Avrupa'yı örnek almak isteyen kişiler sadece Bâb-ı âli'nin üst düzey yöneticileri ile sınırlı kalmıştır. Mustafa Reşid Paşa da bu isimlerden öne çıkanlardan ilkidir. Onun teşebbüsleri ve gayretlerine hizmetinde bulunanlar ve meslektaşları destek vermemişler çabasına ortak olmamışlardır.[6] Fakat buna ragmen modernleşme ve ıslâhat çalışmalarına devam etmiş bir isimdir.

Mısır sorununun hat safhaya ulaştığı bir dönemde yeni padişah olmuş olan Abdülmecid farklı bir şekilde yenilik hareketine başlamıştır. Hariciye Nâzırı Mustafa Reşid Paşa, 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Meydanı'nda padişahın ''Hatt-ı Hümâyunu''nu okumuştur.[7] Bu belgeye Tanzimat Fermanı veya Gülhane Hatt-ı Hümâyunu adı verilmektedir. Bu fermanın içeriği genel olarak şu konuları ihtiva etmektedir: Kur'an ve şerîat çerçevesinde devletin kuvveti, yüz elli yıl boyunca çeşitli sebeplerden dolayı şerîata ve kanunlara uyulamadığı ve devletin eski kuvvetli hâlinin kalmadığı, Allah'ın ve peygamberin yardımıyla devletin iyi yönetimi için yeni kanunların konulması gerektiği, bu kanunların dayanacağı kimi ilkeler (bütün Osmanlı tebaasının ırz, namus, can ve mal güvenliğini sağlamak, vergilerin düzenli ve adil bir şekilde toplanması, askerîyenin düzene sokulması gibi…), son olarak bu kanunların yapılıp uygulanabilmesi için alınması gereken önlemler. Genel olarak bakıldığında fermanın ferdî haklar ve bunların korunabilmesi için alınacak önlemler kısmı oldukça önemlidir. Klasik Osmanlı sosyal düzenini göz önüne aldığımızda bu haklar oldukça modern ve yenidir. Tanzimat'ın getirdiği bu yenilik Osmanlı toplumu için oldukça mutlu edici bir durumdur.

Fermanın okunmasının ardından gerekli önlemler için bazı çalışmalar yapılmıştır. Sultan Abdülmecid babasının izinden gitmiş ve inkılâp hareketleriyle beraber inkılâpların kalıcı olması adına önlemler almıştır.[8] Yeni bir ceza kanunu hazırlanmış, idare kanunu çıkarılmış, iltizâm ve âşâr vergilerinin toplanma usulü değiştirilmiştir.[9] Bütün bu çalışmalar devletin modernleşme sürecinde oldukça önemlidir. Tanzimat Fermanı Türk demokrasi hareketlerinin ilkini teşkil eder. Sened-i İttifak ile arasındaki en önemli fark da budur. Tanzimat Fermanı'nın bütün Osmanlı tebaasını kapsaması ama Sened-i İttifak'ın sadece belli bir gruba/ âyânlara kimi haklar vermesi bu farklardan en önemlisidir. Ayrıca Sened-i İttifak padişah ve âyânlar arasında bir sözleşme niteliği taşımaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Tanzimat Fermanı daha demokratiktir. Ayrıca farklı milletlerin muhalefet hareketlerinin önüne geçilmek istenmiştir. Tanzimat Fermanı halkın talebi üzerine hazırlanmış bir beyannâme değildir. Bundan dolayı Islâhat Fermanı'ndan, Kanun-i Esâsi'den farklı bir nitelik taşır. Devlet iktidarını kullanan en üst

[6] Arminus Vambéry, *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 19.

[7] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914), 1:*232-233.

[8] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 38.

[9] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914),* 1:233.

otoriteden yani padişah tarafından verilen bir kararla meydana getirilmiştir.[10] Devletin modernleştirilmesi amacı güden ilk reform fermanıdır denilebilir.

Tanzimat Fermanı öncelikle Avrupaî bir devlet olma hedefini taşımaktadır. İçerdiği temel haklar, malî, idarî, askerî tedbirler dönemin Batılı devletleri göz önüne alınarak hazırlanmış fakat taklitçilikten ileri gidilememiştir. Ayrıca ferman Osmanlılık fikri etrafında halkları birleştirme amacı da gütmektedir. Dönemin en ünlü yazarlarından biri olan Namık Kemal de bu fikri halka aşılamayı vatanperverâne bir şekilde kendisine görev saymıştır.[11]

Tanzimat dönemini meydana getiren kadro meslek, dünya görüşü vd. konularda birbirine hiç ama hiç benzemeyen kişilerden meydana gelmektedir.[12] Fermanı padişah adına Mustafa Reşid Paşa yazmış ve okumuştur.[13]

Kalemiyye sınıfının bu yıllarda oldukça güçlenip söz sahibi olduğunu görmekteyiz. Reşid Paşa kendinden önceki paşalar gibi -Râmî, Râgıp ve Halil Hâmid Paşalar- siyasî ıslâhata ve idarî tedbirlere öncelik vermis, devletin kurtuluşunu her şeyin önüne koymuştur.[14] Tanzimat Fermanı ile Viyana'da Büyükelçi olarak bulunan Sadık Rifat Paşa'nın fikirlerinin benzerlik göstermesi de dikkat çekicidir.[15] Reşid Paşa'nın kendinden önceki aydınlardan ve Sadık Rifat Paşa'dan etkilendiği oldukça açıktır. Tanzimat döneminde Reşid Paşa'nın gayretiyle modernleşme faaliyetleri hızlanmıştır. Uygulanmaya çalışılan yenilikler konusunda gerek siyasî olarak gerekse halk nezdinde birtakım sorunlarla karşılaşılmıştır. Modern siyasetin de temelleri atılmıştır denilebilir.

1.1.1.Tanzimat döneminde muhalefet

Bâb-ı Âli bürokratları arasında uyumun olmaması zaman zaman sürtüşmelere neden olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa, Fuad Paşa ve Mithat Paşa birlikte Tanzimat dönemini yaratmışlar; birçok dil ve din grupları tarafından tenkit edilmişlerdir. Onca muhalifin içinde Meşrutiyet devrinde olduğu gibi çatışmalara, şiddetli kavgalara bu dönemde rastlanmaz. Bu devre Hüsrev Paşa, Âkif Paşa ve Pertev Paşa gibi vezirler karşı çıkmışlardır.[16] Bu muhalefetin temel nedenlerinden biriyse kişisel çıkarların kısıtlanmasıdır. Yeni idarî kanuna

---

[10] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914), 1:*234.

[11] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, ''*Tanzimat Nedir?,* 51.

[12] İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2016), 261.

[13] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu"*, 102.

[14] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu"*, 102.

[15] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, *"Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu"*, 102.

[16] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 261-263.

göre rüşvet cezası ağırlaştırılmış, denetimler daha sıkı bir hâle gelmiştir. Birçok paşa ve bürokrat bu yüzden cezalandırılmış ve işinden olmuştur.

Tanzimat dönemi aydınları Tercüme Odası'nda yetişmiş, Avrupa politikasını ve devlet idaresinin nasıl modernleşmesi gerektiğini Metternich zihniyeti ile benimsemiş bir gruptur.[17] Ferman halkın her kesimi tarafından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Aydınların anlattığı ya da benimsediği fikirler halk tabanına tam olarak sirâyet edememiştir. Özellikle Müslüman halkın bu fermandan memnun olmadığını söylemek mümkündür.[18] Malî anlamda yapılan reformlar, vergi sisteminin değişmesi gibi şeyler ciddi problemlere yol açmıştır. Niş ve Vidin İsyanları'nda bu durumun etkilerini görmekteyiz.[19] Bütün bu olumsuz gelişmeler Tanzimat'a karşı muhalefeti tetiklemiş ve Reşid Paşa oldukça eleştiriye maruz kalmıştır. İçerde eleştirilerle karşılaşıldığı gibi dışardan da Tanzimat'a yönelik tepkiler olmuştur. Rusya ve Avusturya bu olaydan hoşnut olmamıştır. Rusya fermanın verdiği hakları fırsat bilerek Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmeye kalkmıştır. Fermandan memnun olan İngiltere ve Fransa da aynı şeyi yapmak istemişlerdir.[20] Hristiyan tebaa arasında Tanzimat'a en büyük tepkiyi Rumlar göstermiş, en az ayrıcalığa sahip olduklarını söylemişlerdir ve bu konuda haklı olduklarını düşündüren birçok gelişme meydana gelmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslimler arasında tam manasıyla bir eşitlik olduğunu söylemek mümkün değildir.

1839 yılından sonra devletin sekülerleştirilmesi dini kurumların âleyhine olmuş ve din kurumları iki alanda oldukça gerilemiştir.[21] İlk olarak yasama ve hukuk alanında ikinci olaraksa eğitim alanında gerilemeler yaşanmıştır. Yeni gelişmelere kapalı olan medreseler yavaş yavaş yerini modern eğitim kurumlarına bırakmıştır. Bu durum da müderrislerin oldukça tepkisini çekmiştir.

Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerin uygulanması devlet adına valilere verilmiş ancak eski alışkanlıklara devam edildiği için başarı sağlanamayıp birçoğu görevden alınmıştır.[22] Bu eylemlerin neticesinde hem bürokraside hem de taşrada muhalifler artmıştır. Tanzimat'ın ilk döneminin aydınlarının pragmatik reformculuğu daha sonraki kuşakta siyasal ideolojiye, grup ve birey çekişmesine, siyasal muhalefete dönüşmüştür.[23] Reşid Paşa'nın aydın mutlakiyetçiliği ile başlamış olan bu devir Mithat Paşa'nın anayasacılığı ile son bulmuştur.[24] Modernleşme ivme

---

[17] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 273.

[18] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, *"Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri"*, 172.

[19] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Halil İnalcık, *"Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri",* 179.

[20] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914), 237*-238.

[21] François Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, (İstanbul: YKY, 2006), 13.

[22] İnalcık, Seyitdanlıoğlu; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*; Musa Çadırcı, *"Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)*, 201.

[23] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 297.

[24] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 297.

kazandıkça tepkiler de artmaya başlamıştır. Osmanlı toplumunun tepkisi artmış fakat siyasî düşünce ve siyasî muhalefet de biçim değiştirmiştir.

1.1.2. Islâhat Fermanı

Basit bir şekilde ifade edecek olursak gayr-i müslimlere yeni haklar tanıyan, çeşitli alanlarda yeniden yapılanma ve bozuk kurumları çağdaş bir seviyeye çıkarmak için Sultan Abdülmecid tarafından yayımlanan hatt-ı hümâyundur. Islâhat Fermanı Batılı devletlerce daha köklü ıslâhatlar yapılması gerekçesi ile Osmanlı Devleti'nden talep edilmiştir.[25] Kırım Savaşı'ndan sonra müttefiklerin Bâb-ı Âli'ye reform fermanı konusunda ki baskıları daha da artmış, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yenilmesiyle Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa ve Hariciye Nâzırı Keçicizâde Mehmed Fuad Efendi'nin iktidarını güçlendirmiştir.[26] Dış güçlerin baskısı ile yayımlanan bu ferman aslında gayr-i müslim tebaanın haklarını savunuyor gibi görünse de esasen Müslüman tebaayı daha çok ilgilendirmektedir. Osmanlı siyasetini ve yönetimini etkilediği gibi eğitim düzenini de kökünden değiştirecek hükümler içermektedir. Bu dönemde eğitim alanında birçok kurum açılmış, çeşitli yasalar çıkarılmıştır. Eğitimde modernleşme süreci bu dönemde yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile başlamıştır.[27] Islâhat Fermanı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ikiye ayrılmış ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ile Şura-yı Devlet kurulmuştur.[28] Böylelikle yasama ve yargı birbirinden ayrılmıştır. Tanzimat'ın eksikleri de bir şekilde kapatılmaya çalışılmıştır. Islâhat Fermanı'ndan sonra Osmanlı'nın hukuk sisteminde ve mahkemelerde köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Tanzimat Fermanı'yla Osmanlı tebaasına verilen bütün haklar Islâhat Fermanı ile bir kez daha onaylanarak güvence altına alınmıştır. Modernleşme anlamında devleti yeni ve daha ileri bir seviyeye taşımıştır.[29] Fakat yabancı ülkelerin iç işlerine olan müdahalesi de artmıştır. Bu noktada hem fermanın kendisi hem de Sultan Abdülmecid eleştirilere maruz kalmıştır. Hukuk devleti olma adına, merkezî devlet örgütlenmesinde, toplumun ve devlet kurumlarının yapılandırılıp düzenlenmesinde Islâhat Fermanı'nın rolü göz ardı edilmemelidir.[30] Ancak daha önce de değindiğimiz gibi kimi kesimler tarafından yapılan ıslâhatlar ya abartılı bulunmuş ya da devleti içinde bulunduğu durumdan kurtaracak yeterlilikte bulunmamıştır. Neticede bu durum Kuleli Vak'ası gibi olaylara yol açmış, muhalif bir siyaset anlayışı gelişmeye başlamıştır.

---

[25] Ufuk Gülsoy, ''Islahat Fermanı'', TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani (21.04.2025).

[26] Selçuk Akşin Somel, ''Islahat Fermanı'', Türk Maarif Ansiklopedisi, https://turkmaarifansiklopedisi.org/islahat-fermani/#yazar-1 (21.04.2025).

[27] Selçuk Akşin Somel, ''Islahat Fermanı'', Türk Maarif Ansiklopedisi, https://turkmaarifansiklopedisi.org/islahat-fermani/#yazar-1 (21.04.2025).

[28] Tuba Özhazinedar, ''*Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin Tahlili*'', Education And Society In The 21 Century, c.12, sy.36, (2023), 766.

[29] Özhazinedar, ''*Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin Tahlili*'', 769.

[30] Özhazinedar, ''*Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasi'nin Tahlili*'', 769.

1.1.3. Kuleli vakası

Sultan Abdülmecid döneminde alafranga yaşam tarzı ve müsriflik halkın oldukça tepkisini çekmeye başlamış, yapılan ıslâhatlar da harcamaları artırdıkça bazı kesimler muhalif olmaya başlamıştır. Devlet malî anlamda oldukça zorluk yaşıyordu. Mustafa Reşid Paşa'nın vefatının ardından Mütercim Rüştü Paşa sadârete getirilmiş (1859) o da devletin içinde bulunduğu bu kötü vaziyete bir çözüm bulamamıştır. Kırım Savaşı'ndan dolayı para değer kaybetmiş halk da bu durumdan oldukça etkilenerek malî anlamda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Devletin içinde ve dışında bunca problem varken Şûra-yı Askerî Reisi Hüseyin Daim Paşa'nın da katılımıyla Sultan Abdülmecid'i tahtan indirip yerine kardeşi Abdülâziz'i çıkarmayı amaçlayan ''Genç Türk Cemiyeti'' kurulmuştur.[31] Cemiyet kurucuları mülkiye memurları, esnaf, öğrenciler ve askerlerden oluşmaktadır. Kurulan gizli cemiyetin amacı devlet idâresini ıslâh etmek, devleti içinde bulunduğu kötü gidişattan kurtarmak, yapılan ıslâhatlardaki yanlışları ve eksikleri gidermektir.

Söz konusu cemiyetin başkanı Bayezid Medresesi Müderrisi Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi'dir.[32] Cemiyetin fikirleri ve amacı bazı kişileri rahatsız etmiş ve sonunda cemiyeti şikayet etmişlerdir.

Sultan Abdülmecid ortadan kaldırılırsa Tanzimat da def edilmiş olacak ve ıslâhatlar son bulacaktır. Bu durumdan rahatsızlık duyan Mirliva Hasan Paşa, Mehmed Emin Ali Paşa Hükümeti'ne bu muhalif örgütü ihbar etmiştir.[33] Başta Şeyh Ahmed olmak üzere cemiyette yer alan birçok kişi tutuklanıp Kuleli Kışlası'na hapsedilmiştir. Yaşanan bu olay tarihte ''Kuleli Vakası'' olarak anılmaktadır. Muhalif cemiyet herhangi bir eylem gerçekleştiremeden üyeleri yakalanmıştır. Yine Kuleli Kışlası'nda bir yargılama yapılmış, suçlu bulunanlar cezalandırılmıştır. Bu olay halktan ve basından saklanmaya çalışılmış olsa da olay hakkında ilk haber ''Times'' ve ''Journal de Constantinople'' adlı gazetelerde yer almıştır.[34]

Böyle örgütlü bir muhalefetin oluşmasının nedeni Islâhat Fermanı'nın gayr-i müslimlere çok yönlü ve oldukça fazla haklar vermesidir. Halkı birleştirip, eşitlik sağlanmak istenirken bir grubun gizli bir şekilde örgütlenmesine de yol açmıştır. Kuleli Vakası ülkede meydana gelen ihtilâl amacıyla ortaya çıkan bir cemiyetin eseridir.[35] Genç Türk Cemiyeti'nin Yeni Osmanlılar'ın öncüsü olduğunu söylemek yanlış bir tespit sayılmaz. Zirâ bu bağlamda

---

[31] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 48-49.

[32] Zekeriya Türkmen, ''*Kuleli Vak'ası*'', TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kuleli-vakasi (21.04.2025).

[33] Cem Düzen, ''*Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası*'', Trakya Üniversitesi SBD, c.19, sy.1, (2017), 108.

[34] Düzen, ''*Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası*'', 108-109.

[35] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 52.

örgütlenme biçimleri ve hükümete karşı tutumları benzerlik taşımaktadır. Devletin içinde bulunduğu durumun iyiden iyiye kötüleşmesi de muhalefeti farklı bir çizgiye getirmiştir.

Tanzimat ve Islâhat hareketlerini gerçekleştiren, kültürel anlamda birçok modern şeyi ülkeye getiren Sultan Abdülmecid 25 Haziran 1861 yılında ölmüştür.[36] Yerine kardeşi Abdülâziz padişah olmuştur. Abdülâziz tahta geçtiğinde Mısır, Balkanlar, Ege gibi ülkenin birçok bölgesinde çatışmalar ve sorunlar vardır. Muhalefet oldukça tepkilidir ve bu dönemde Yeni Osmanlılar'ın ortaya çıktığını görürüz.

1.2.Yeni Osmanlılar ve Muhalefet

Tanzimat döneminin siyasal ortamında yetişen Yeni Osmanlılar ile beraber imparatorluğun dağılmasını önlemeye yönelik birtakım çalışmalar yapılmış; daha sonrasında ise parlamenter düzene geçmek için mücadeleler verilmiştir. Yeni Osmanlılar, eski Osmanlı siyasal kültürünün kurumları ve kültürel kodlarının değişim, dönüşüm aşamasında hem değiştirici hem de dönüştürücü bir rol oyanmıştır.[37] Liberal hareketin ya da bir başka ifadeyle liberalizm fikrinin Osmanlı Devleti'nde kuruluşu Yeni Osmanlılar ile başlamıştır (1865).[38] Yeni Osmanlılar tarafından kullanılan Jeune Turquie nitelemesi ise Batının nitelendirmesidir.[39] Yeni Osmanlıların fikirleri Anayasacı liberalist, İslâmcı, Türkçü, sosyalist gibi birçok unsuru beraberinde bulundurmaktadır.[40] Kurucuları Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa, Mithat Paşa, Şinasi gibi aydınlardır. Kurulan bu cemiyetin amacı mutlakiyetçi yönetimi anayasalı hükümdarlık rejimine yani meşrutiyete dönüştürmektir.[41] Cemiyet içinde yer alan kişilerin Avrupa görmüş olmaları, iyi derecede eğitim almış olmaları onların siyasî hayatta söz hakkı elde etmelerini sağlamıştır. Jean- Jacques Rousseau'dan, Fransız İhtilâli'nin getirdiği fikir akımlarından, Avrupa'nın felsefe ve siyasal görüşlerinden oldukça etkilenmişlerdir. Fikirlerini dergi, gazete ve edebiyat aracılığı ile aktaran bu aydınlar, Osmanlı'da modernleşmeyi üst safhaya taşımışlar, önemli olayların yaşanmasına ön ayak olmuşlardır.

Yeni Osmanlılar, sosyal anlaşmayı İslâmî çerçevede biât müessesesi içinde değerlendirmişlerdir.[42] Birçok konuya romantik bir bakış açışıyla yaklaşan Yeni Osmanlılar ''meşveret'' konusuna da romantik bir şekilde yaklaşmaktadır.[43] Bu tarz fikirler ışığında Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanıp dağılmasını önlemek istemişlerdir. Bu genç ve Avrupa

---

[36] Anonim, *Osmanlı Padişahları Albümü*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 31.

[37] Yılmaz Yıldırım, *Şerif Mardin'in Işığında Türkiye'de Sivil Toplum ve Modernleşme*, (İzmir: Kum Saati Yayınları,2015), 212.

[38] Mehmet Seyitdanlıoğlu, ''*Türkiye'de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi''*, Liberal Düşünce Dergisi, sy.2, (1996), 103-111.

[39] Yıldırım, *Şerif Mardin'in Işığında Türkiye'de Sivil Toplum ve Modernleşme,* 214.

[40] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 307.

[41] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 33.

[42] Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,*123.

[43] Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,* 129.

medeniyeti görmüş olan ihtilâlci grup imparatorluğun çöküşünün sebebi olarak Ali Paşa ve Fuad Paşa'yı görmüştür.[44] Ali ve Fuad Paşa Osmanlı modernleşmesine ne kadar katkı sağlamış olursa olsunlar -onların Reşid Paşa'ya karşı çıktıkları gibi- yeni nesil siyasî muhaliflerde onları eleştirip karşı çıkmışlardır.[45] Çünkü Yeni Osmanlılar önlerindeki en büyük engelin Mehmed Emin Ali Paşa ve Mehmed Fuad Paşa olduğunu düşünmektedirler. Yeni Osmanlılar'ın sabit bir ideolojisi olduğunu söyleyemeyiz. Onların temeldeki siyasî fikri ''anayasal bir monarşi'' etrafında toplanmaktır.[46] Onlar için Pan-Türkist ya da Pan- İslâmist yorumunu yapamayız.[47] Yeni Osmanlılar Türkçe okuyup yazan halkın entellektüel donatımının aydınlanmacı kesimin fikirlerini hazırlayan ilk kişiler hem de bu modern fikirler ile İslâm arasında bir sentez meydana getirmeye çalışan ilk düşünürlerdir.[48] Bu aydın grubun muhalefet olduğu şey siyasî rejim ve ülkenin içinde bulunduğu durumdur. Yeni Osmanlılar toplumsal bilincin farkına varmış bir grup aydından oluşmaktadır.[49] Fakat bu grup Tanzimat'taki aşırılığı eleştirerek İslâm'ın devlet içindeki otoritesini ve toplum üzerinde temel bir koruyucu olması yönündeki fikirlerini korurlar. Yeni anayasa ve hükümet modeli için Avrupa'yı örnek alsalarda modernite içinde İslâm'ın Osmanlı Devlet politikası ve kültürün bir parçası olarak kalmasını isterler. Basit bir şekilde açıklamak gerekirse aşırıya kaçan bir Batılılaşmadan yana değillerdir. Bu aydın kesim kendi içinde dayanışma olan, ideolojik ve siyasî fikirleri aynı olan, ortak bir siyasî iktidar hedefi olan bir grup değildir.

Yeni Osmanlılar'ı oluşturan isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Mustafa Fazıl Paşa, Ziya Paşa, Mithat Paşa gibi…[50] Cemiyetteki bireyler genel olarak İslâmi temelleri göz önüne alarak çağdaşlaşma fikrini savunmuşlardır. Bunun aksi olarak Namık Kemal'in siyasî fikirleri önemli bir yere sahiptir. Çünkü Namık Kemal Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Volteire ve Fransız İhtilâli'nden oldukça etkilenmiştir.[51] Meşrutiyet sistemi için gerekli herşeye Osmanlı Devlet ve kültürünün sahip olduğunu düşünen Namık Kemal hukukî olan noktalarda Avrupa'ya başvurmaz ama İngiliz parlamentarizm sistemini beğenmektedir.[52] Bu fikirler çerçevesinde ilk olarak Tanzimat Fermanı'nı eleştirir. Ona göre fermanın kişi hürriyetleri ile alâkası yoktur. O dönemin fermanlarının halkın hürriyetlerini inkâr ettiğini,

[44] Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 18.

[45] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 19.

[46] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 306.

[47] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022), 357.

[48] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 10.

[49] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 307.

[50] Edit.Bora, Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Cemil Koçak, ''*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*'', 1:72-73.

[51] Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 343.

[52] Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, 423.

mülkiyyet hakkının kısıtlanmasını kabul ettiklerini söylemektedir.[53] Ziya Paşa ise Osmanlı Devleti'nde ki idarî uygulamaların iyileştirilmesini temele alarak çözüm önerileri sunar.[54]

Modernleşmenin veya iyileştirmenin temelinde askerî tedbir sorunu yatmaktadır. Yeni Osmanlılar bu sorunun tek başına askerî alanlarda yapılan yeniliklerle çözülemeyeceğinin bilincine varmışlardır. Şinasi'ye gelecek olursak o da diğer isimler gibi Mustafa Reşid Paşa'nın himayesinde yetişmiş hatta onun vermiş olduğu burs ile eğitimini tamamlayıp ülkesine dönmüştür.[55] İlk özel gazeteyi çıkarmıştır (Tercümân-ı Ahvâl). Avrupalılaşma düşüncesini açıklıkla dile getirmesi onu Yeni Osmanlıları'ın öncüsü ve sözcüsü konumuna getirmiştir. Şinasi etrafında modernleşmeyi savunan grup, gerçek anlamda aydınların oluşturduğu bir gruptur.[56] Şinasi, basın-yayın yoluyla fikirlerin aktarılabileceğini gösteren kişidir.

Belirtmek gerekir ki bu dönem aydınları edebiyatla yakından ilgililerdir. Hatta bu dönemde dil ve edebiyat meseleleri de siyasî tartışmalar kadar ilk defa ele alınarak hararetli bir şekilde tartışılıp gündem olmuştur. Siyasî fikirlerini de çözüm önerilerini de bu yolla aktarmışlardır. Bu bağlamda edebiyat sahasında oldukça verimli, yeni edebî türlerin Avrupa'dan alındığı ve ürünler verildiği ortadadır. Şinasi Avrupa siyasetine, hukukuna, edebiyatına dair tercümeler yaparak insanları aydınlatmaya çalışmıştır. Ayrıca bu yıllarda tenkid tarzında yazılar ve eserler de artmış tür olarak edebiyat sahasında yerini almıştır. Dil reformunu benimsemiş ve milliyetçilik akımından etkilenmiştir.[57] Ali Suavi ise, bu grup içinde en dikkat çekici isimdir. Çağdaşları onun sabit fikirli ve huysuz biri olduğunu söylemektedir.[58] Ali Suavi'nin fikirleri İslâmî çerçeve içerisinde siyasal radikal bir çizgide gitmektedir. Birbirlerinden farklı görüşlerde olsalarda bu isimler ortak bir tavır içindelerdir. Taklitçilikle, abartıya kaçan moderleşmeye karşıdırlar. İçinde yaşadıkları coğrafyanın ve toplumun özellikleri göz önüne alınmadan yapılan yeniliklere karşı çıkmışlardır. Bu görüş onları bir arada tutmuştur.

Osmanlı modernleşmesine bakıldığında askerî bir modernleşme ile başlandığını söylemek mümkündür. Nizâm-ı Cedît en belirgin örnek olarak verilebilir. Zaman içerisinde bu durum değişmiştir. Çünkü devleti kurtaracak şeyin tek başına askerî reformlar olmadığı anlaşılmıştır. Bunu daha çok Yeni Osmanlılar'da görmekteyiz.

Yeni Osmanlı aydınları modernleşmeye değil, modernleşmenin algılanış şekline karşı çıkmışlardır.[59] Yeni Osmanlılar bir bakıma meşrutiyet ve insan hakları konusunda geliştirici,

---

[53] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* 580.

[54] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 373.

[55] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 282.

[56] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* 286.

[57] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* 292.

[58] Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu,* 399.

[59] Edit.Bora, Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Cemil Koçak, "*Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*",1:77.

dönüştürücü bir rol üstlenmiştir. Anayasa fikrinin oluşmasında payları oldukça fazladır.[60] Yeni Osmanlılar siyasal bir muhalefet örgütü olmadığı için imparatorluğun her kesiminden ve bölgesinden insanları içinde barındırmaktadır. Yeni Osmanlılar İttihat ve Terakkî gibi gizli bir örgüt olarak tarih sahnesine çıkmamıştır.[61] Bu aydın grup gazetecilik, edebiyat, eğitim, tarih, ekonomi gibi birçok disiplin ve konuda ürünler ortaya koymuştur.

Yeni Osmanlılar'ın programına göre eşitlik, hürriyet, adalet, bireylerin temel hakları, vatan sevgisi ile halkların birleştirilmesi ve hükümetin meşrutiyet ile idaresi öncelikli meseleler olmuştur.[62] Bu programın hayata geçirilebilmesi için ya yönetimi ele geçirmeleri ya da padişahı ikna etmeleri gerekiyordu. Fikirlerini basını kullanarak duyurmayı tercih eden aydınlar, iktidara geçmek için herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardır. İttihatçılardan ayrıldıkları en önemli nokta da budur. Fikirlerini halka ve devlet adamlarına benimsetmek için ihtilâlci bir tavır içine girmemişlerdir. Bu yıllarda devlet malî olarak daha da kötü duruma gelmiş, alınan borçların ancak yarısı ödenebilmiş, rüşvet ve adam kayırma artmış, sürgünler çoğalmış, Bâb-ı Âli'nin gücü kalmamış ve M. Nedim Paşa devleti idare konusunda Rus elçi İgnatief'ten fikirler alarak devleti yönetmeye kalkmıştır.[63] Genç Osmanlılar ise Sultan Abdülâziz ve hükümet aleyhinde yazılar yazmaya devam etmişlerdir.

Mustafa Fazıl Paşa Paris'ten Sultan Abdülâziz'e Fransızca yazılmış bir mektup ile meşrutiyeti ilân etmisini rica etmiştir.[64] Bu mektup Namık Kemal, Sadullah Bey ve Ebuzziya Tevfik tarafından tercüme edilerek hem Tasvir-i Efkâr'da yayımlanmış hem de halka dağıtılmıştır.[65] Namık Kemal ve Gazi Osman Paşa'nın savundukları vatan fikri Jön Türklerin fikirlerini beslemiştir.[66]

Sultan Abdülâziz'in hükümdarlığı süresince Mısır sorunu, Girit isyanı, Hersek İsyanı, Bulgar isyanı, Balkan İsyanları, Talebe-i Ulûm isyanı ortaya çıkmış; malî sorunlar da hat safhaya ulaşmıştır. Anadolu'da kıtlık çıkmış ve hayvanların ölmesine hatta göçlere neden olmuştur.[67] Avrupa basınında da Osmanlı Devleti'nin çürümüş idaresi ve kurumları anlatılmaya başlanmıştır. Bütün bu gidişâta tepki gösterip çözüm arayan bu uğurda mücadele veren Mithat Paşa ve Harp Okulu Nâzırı Süleyman Paşa meşrutiyet idaresini Osmanlı topraklarında uygulamak için oldukça uğraş vermişlerdir. Fakat Sultan Abdülâziz meşrutiyete sıcak bakmamıştır. Mithat Paşa ve Süleyman Paşa'nın iletişime geçtiği Mütercim Rüştü ile Hüseyin

[60] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 308.

[61] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,* 309.

[62] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c.VIII, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), 210.

[63] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, VIII:*211.

[64] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 62.

[65] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 62.

[66] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 16.

[67] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2023), 94.

Avni Paşalar meşrutiyetçi fikirlere sıcak bakmamışlar ama ıslâhatlar yapılmasına da karşı çıkmamışlardır. Abdülâziz yönetiminden memnun olmayan kesim bir zaman sonra V.Murat'ı tahta geçirmiştir. V.Murat meşrutiyet taraftarı, açık fikirli bir padişahtır. Yeni padişah en kısa sürede bir anayasa hazırlatıp ilân edeceği konusunda söz vermiştir. Fakat Rüştü ve Hüseyin Avni Paşalar meşrutiyetin ilân edilmesine bir şekilde engel olmuşlardır. Mütercim Rüştü Paşa'nın şu sözleri '' *biz halka bazı müsaadeler gösterelim ki anlar devletten hakkımızı aldık zan etsinler. Lâkin esas itibariyle bir şey vermiş olmayalım…*''[68] Fethî Bey'in Prens Sabahaddin ile aralarında geçen konuşmaya benzer. Prens Sabahaddin de halkın cahil ve aldatılmaya müsait olduğu görüşündedir. Anlaşılacağı üzere Osmanlı bürokrasisi ve aydınları arasında sınıfsal bir ayrım söz konusudur.

Modernleşme sosyal tabakada değil devletin kimi kurumları ile sınırlıdır. Meşrutiyet tartışmaları devam ederken V. Murad rahatsızlanmış ve sıhhati konusunda umut kalmamıştır. Bu topluluk daha sonra cemiyetleşerek İttihat ve Terakkî Fırkası adını alacaktır. Ebuzziya Tevfik '' *Yeni Osmanlılar Tarihi*'' adlı eserinde değişen şartları ve ortaya çıkan fikirleri bazı belgeler ışığında aktarmakta ve değerlendirmektedir. Yeni Osmanlıların tarihte bu kadar önemli bir yer edinmesinin temel nedeni onlardan sonra ki siyasal fikir ve örgütlenmelerin onların miras bıraktıkları fikirlerin üzerine inşaa edilmiş olmasıdır.[69] Yeni Osmanlılar bürokrasiye karşı hareket eden memurlardan oluşurken ilerleyen süreçte İttihat ve Terakkî'nin kurulmasıyla askerî sınıfın katılımı artmıştır. Vükelâ V.Murad'ın tahttan indirilmesini kararlaştırdıktan sonra Mithat Paşa ve Rüştü Paşa veliaht Abdülhamid ile görüşmüş fikirlerini öğrenip meşrutiyeti ilân etmesi umuduyla tahta geçmesini talep etmişlerdir.[70] II. Abdülhamid böylelikle 31 Ağustos 1876 yılında tahta çıkmıştır.[71]

1.3. II. Abdülhamid Dönemi, Jön Türkler ve Muhalefet

II. Abdülhamid'in tahta çıkması genel olarak iyi karşılanmış, Kanun-i Esâsi'nin ilân edileceği fikri insanlar arasında hoşnutluk yaratmıştır. Çevresine temkinli yaklaşan padişah ilk iş olarak Mehmed Rüştü Paşa'yı sadrazamlıktan almıştır.[72] Zirâ Sırbistan ve Karadağ ile olan savaş, Avrupalı devletlerin siyasî baskısı, Kanun-i Esâsi hazırlıkları gibi olaylar Sultan Abdülhamid'i daha güçlü ve irade sahibi bir sadrazam seçmeye yöneltmiştir.[73] Çünkü II. Badülhamid hem dış siyasette hem de iç siyasette oldukça güç bir duruma düşmüş ve saltanatı tehdit altındadır. Güçlü devlet adamları ve ileri gelen kimseler istedikleri zaman istedikleri kişiyi tahta çıkarıp indirecek duruma gelmişlerdir. Zirâ Jön Türkler hayatın her alanında faaliyet göstermiş bir topluluktur. Sadece siyasî rejimi değiştirmemişler ayrıca Batı'dan daha fazla şey alarak

[68] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII:212-213.

[69] Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 307.

[70] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII: 216.

[71] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 93.

[72] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII:4.

[73] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII:4.

toplumu da yeniden biçimlendirmeye çalışmışlardır.[74] Böyle bir topluluğun karşısında padişahın kendini güvende hissetmemesi normal karşılanabilir. Ancak yine bu kuşak II. Abdülhamid'i tahta çıkarmıştır.

Mısır sorununun çıkmasıyla birlikte padişah ve sadrazam arasındaki ilişki daha da bozulmuştur. Kanun-i Esâsi'nin ilân edilmesinin gecikmesi ve padişahın klasik eski tarz uygulamalara devam etmesi Mithat Paşa ve destekçilerinin tenkidine yol açmıştır.[75] Halk da yer yer padişahı ve yönetimi bu konuda bunaltmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa veya Asya'da görünen bir toplumsal bir sınıf yapısı bulunmadığı için siyasal hayatta itici güç din ve ırk olarak kabul edilir ve bu durum siyasî hayatı oldukça etkilemektedir.[76]II. Abdülhamid, Mithat Paşa'ya verdiği sözü tutmamıştır. Padişah Yeni Osmanlı Cemiyeti üyelerini, Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa vs. gibi isimleri Bâb-ı Âli'den uzak tutmak istemişse de saltanatı koruma ve diğer padişahların düştüğü durumlara düşmemek adına bu aydınlar ile ortak bir noktada anlaşmayı daha faydalı bulmuştur. Çünkü, Genç Osmanlılar siyasî olarak güçlenmişler ve II. Abdülhamid'i tahta çıkararak Kanun-i Esâsi'yi hazırlatıp Meşrutiyet'i ilân ettirecek güce ulaşmışlardır.[77] Mithat Paşa Kanun-i Esâsi'yi padişahın ve vükelânın zorla kabul ettiğini ilk fırsatta da uygulamadan kaldıracaklarının farkındadır. Kanun-i Esâsi'de yer alan 113. madde de bunu ispatlar niteliktedir.

II. Abdülhamid saltanatın geleceğini düşünerek 8 Ekim'de Kanun-i Esâsi'yi hazırlama görevini Mithat Paşa'ya verir.[78] Genel kanıya göre Mithat Paşa'ya atfedilen Kanun-i Esâsi'nin fikirleri Namık Kemal'in ideolojisinden türetilmiştir.[79] Yirmi sekiz kişilik bir komisyonla beraber metin hazırlanıp sultana sunulmuştur.[80] 23 Aralık 1876 yılında törenle Kanun-i Esâsi ilân edilmiştir. Meşrutiyetin temeli bu sayede atılmış oldu. Halk tarafından sevinçle karşılanan bu olaydan sonra Mithat Paşa'nın bir zafer kazandığı söylenebilir. Fakat muhafazakârlar arasında yeni bir hareketlilik ortaya çıkmış ve Mithat Paşa'ya karşı muhalefet artmıştır. Buna karşın II. Abdülhamid ile Mithat Paşa'nın arası da açılmıştır. Mithat Paşa'nın Ziya Paşa ve Namık Kemal'i İstanbul'dan uzaklaştırmaması, İstanbul'da gösteriler yaptırması, saltanat hukukunu eleştirmesi, İstanbul Konferansının aldığı kararları kabul etmemesi ikisi arasındaki ilişkiyi

[74] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2022), 44.

[75] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII:6.

[76] Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (İstanbul: Kaynak Yayınları,2024), 43.

[77] Hasan Acar, Gökmen Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'' , Journal of Awareness, c. 5, sy.3, (2020), 364.

[78] Durdu Mehmet Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c. 14, sy.14, 294.

[79] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 294.

[80] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 294.

daha da çok zedelemiştir.[81] Anayasayı hazırlayanlar kısa zaman sonra görevlerinden alındılar. Mithat Paşa idama mahkum edildi; cezası daha sonra müebbet hapse çevrildi.[82]

İlk Osmanlı parlamentosu 19 Mart 1877 günü açılmıştır.[83] 130 vekil vilâyet ve sancak meclisleri tarafından seçilmiş; halk seçime katılmamıştır.[84]Bu gelişmeler yaşanırken Rus ordusu Yeşilköy'e kadar gelmiştir. Bir darbe girişiminden tedirginlik duyan Sultan Abdülhamid devletin içinde bulunduğu durumu öne sürerek Kanun-i Esâsi'nin 7. maddesine göre meclisi süresiz tatil etti.[85] Meclisin tatil edilmesinden sonra otuz yıllık mutlakiyetçi bir istibdat yönetimi başlamıştır. Bu eylemi neticesinde Avrupa II. Abdülhamid'i bir tiran, gerici savaş yanlısı bir padişah olarak görmüştür.[86] Sultan Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatıp, Kanun-i Esâsi'yi yürürlükten kaldırması Yeni Osmanlılar'ın ve İngilizlerin tepkisini çekerek düşmanlıklarını kazanmasına neden olmuştur. İngilizlerin Kıbrıs'a yerleşmesi Mısır'ı işgal etmesi II. Abdülhamid'i daha da zor bir duruma düşürmüştür. 1882 yılında Fransa'nın Tunus'u işgal etmesiyle Fransa ile de ilişkiler bozulmuştur. Bu durum Sultan Abdülhamid'i Almanya'ya yakınlaştırmıştır. Osmanlı ordusunu ıslâh etme konusunda Almanya bir heyet göndermiş, II. Wilhelm Osmanlı'yı ziyaret etmiş, Bağdat demiryolu imtiyazı Almanlara verilmiş (1890) ve Türk-Alman ticaret antlaşması imzalanmıştır.[87] Dış politikada yalnızlaşan Osmanlı Devleti iç politikada da anlaşmazlıklara düşmüştür. Yeni Osmanlılar Avrupa'daki faaliyetlerinde bir fikir birliği kuramamışlar ve bu durum İstanbul'a döndüklerinde de devam etmiştir. Bundan dolayı örgüt hâline gelememiş ve bir fikir hareketi olarak kalmışlardır. 1877 yılına gelindiğindeyse dağılmışlardır.[88]

II. Abdülhamid halkı cahil, çocuk ve saf olarak gördüğü için haklarını teslim etmemiş mutlakiyetçi bir hükümdarlık anlayışı ile istibdat yönetimini kurmuştur.[89] Casusluk ve hafiyelik istibdat döneminin en önemli unsurudur. II. Abdülhamid resmî bir hafiye teşkilâtı kurmuştur. Teşkilât, Zabtiye Nezaretine bağlıdır.[90] Hafiyelerin jurnalleri bir zaman sonra yalana dayanmış, birbirini sevmeyen, husumet güden, çıkarları doğrultusunda jurnaller yazan bir hafiye tayfası türemiştir. Entrikaların arttığı bu devirde her kafadan başka bir ses çıkmaktadır. Sultan Abdülhamid'in Mithat Paşa'yı önce sürgüne gönderip daha sonra

[81] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII:9-11.

[82] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 294.

[83] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 294.

[84] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 99.

[85] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 294.

[86] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 100.

[87] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 295.

[88] Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908,* 34.

[89] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII: 264.

[90] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907,* VIII: 265.

öldürtmesi Jön Türk hareketinin hızlanmasından kaynaklanan bir olaydır.[91] Anlaşılacağı üzere II. Abdülhamid Mithat Paşa'nın güçlenip, örgütleneceği, Jön Tükleri etrafında toplayacağı fikrinden korkmuştur. Ayrıva V.Murat'ın tahta çıkarılacağı konusundaki endişeler, Çırağan Vak'ası ve Ali Suavi'nin önderlik ettiği Cleanthi Scalieri komitesinin hazırlıkları da II. Abdülhamid'i oldukça tedirgin etmiştir. II. Abdülhamid rejiminin baskı ve şiddete dayalı tedbirleri arttıkça muhalefette artmış, halk bunalmaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar'ın dağılmış olması II. Abdülhamid'i rahatlatmıştır, çünkü gidişâta kafa tutacak kimse kalmamıştır.

1889 yılına gelindiğinde Askerî Tıbbiye Mektebi'nden bir grup öğrenci (İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Mehmet Reşit, Hüseyinzâde Ali Bey) İttihad-i Osmanî adında bir cemiyet kurmuşlardır.[92] Cemiyet daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti adını almıştır. Bu gençler Avrupa'yı takip eden, inceleyen aydın insanlardır. Meşrutiyet düşüncesi ve yönetimine dayalı fikirlerle yetişen bu aydın kuşak II. Abdülhamid idaresini oldukça yıpratmış ve tedirgin etmiştir. Ahmet Rıza Bey ve Mizancı Murat gibi zıt kutupta isimlerin fakat aydın ve Jön Türk topluluğu içinde yer alan bu insanların etrafında toplanan birçok kitle olmuştur. Bu aydınlar II. Abdülhamid'in yerine V.Murat veyahut Mehmet Reşat'ın geçmesini istemişlerdir. İlerleyen süreçte istibdat yönetimini devirmek isteyen liberalist bir grup ortaya çıkmıştır.

Jön Türkler II. Abdülhamid'in Pan-İslâmizmine karşı ulus-toplum ve sosyoloji fikriyle hareket eden millî bir ideolojiye sahiptirler.[93] Jön Türk akımının Batı'da ifade ettiği anlam devrimcilik, ulusçuluk ve liberalliktir.[94] Fakat Jön Türkler ne tam anlamıyla devrimci ne de ulusçudur. 1908 yılından sonra liberal olduklarını söylemek yanlış olmaz. Jön Türklerin temsil ettiği siyasî felsefe, Fransız devrim prensiplerini benimsemiş olmaları ileride oluşacak kozmopolit siyasî ortamın temellerini atmıştır. Bu dönemde Osmanlılık, Pan-islâmizm, Türkçülük vb. birçok fikir akımı karşımıza çıkmaktadır. Bunların hepsinin ilk amacı devleti kurtarmaktır. II. Abdülhamid istibdadına karşı mücadele veren bu aydın kesim, birçok konuda çözüm önerisi sunmuştur. Eğitim ve öğretimin de gelişmesiyle beraber teritoryal nitelikte bir temsili devlet anlayışı geliştirmişlerdir.[95] Jön Türklerin milliyetçilik anlayışı 1889-1908 yılları arasında doğrudan Türk milliyetçiliği olarak ifade edilmezken 1908-1913 yıllarına gelindiğinde daha sistemli ve bilinçli bir milliyetçilik ortaya çıkar.[96] Yani İlk dönemlerde açık açık konuşulabilen bir milliyetçilik yoktur.

II. Abdülhamid iç siyasette yalnızlaşmamak ve kendi hükümdârlığını korumak için kimi çözümler aramış en nihâyetinde tarikatlara ve zaviyelere tolerans göstererek onların desteğini

---

[91]Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İmge Yayınları, 2023), 47.

[92] Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* c. 2, (İstanbul: e yayınları, 2003), 309.

[93] Yıldırım, *Şerif Mardin'in Işığında Türkiye'de Sivil Toplum ve Modernleşme*, 223-225.

[94] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 390.

[95] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 16.

[96] Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 118.

almak istemiştir. Tarikat ve zaviyeler artmış hatta Afrika'dan yenileri dahi Osmanlı topraklarına gelmiştir. Ticanî, Şazelî ve Nakşibendî şeyhlerine II. Abdülhamid daha ayrıcalıklı davranmış ve açıkça onların tarafını tuttuğunu belli etmiştir.[97]

II. Abdülhamid'in istibdat dönemi Almanya'ya eğilimli bir siyaset gütmektedir. Çünkü dış siyasette de yalnızlaşmıştır. Zirâ İngiltere Mithat Paşa'yı, Ali Suavi'yi, Ermenileri ve Jön Türkleri desteklemekteydi.[98] Almanya bu desteğini maddî olarak da sağlamıştır. Hatta bu dönemde Bağdat demiryolu imtiyazı büyük bir mesele hâline gelmiştir. Damat Mahmut Paşa bu konuda şiddetle itiraz eden ve II. Abdülhamid'e muhalif olan isimlerin başında gelmektedir.[99] Padişahın baskıcı rejimi gizli derneklerin kurulmasına yol açtığı gibi Balkanlarda ki komitecilik faaliyetleri de iyiden iyiye artmıştır. II. Abdülhamid idaresine karşı üç farklı gruplaşma ya da muhalefet yapılanması olduğu söylenebilir: İlki yüksek eğitim almış kişilerce okul çevresinde daha çok tıp ve harp okulunda, ikincisi, üyelerinin ağırlıklı olarak subay olduğu ordu içinden ve dışından kişilerle kurulan gizli komiteler, sonuncusu ise Paris, Cenevre, Kahire, Selânik gibi merkezlerde bir araya gelen aydınlarca oluşturulan gruplar…[100] Bu grup ya da cemiyetleri tek tek araştırmak yahut değerlendirmek yerine tarihçiler genel olarak ''Jön Türkler'' nitelendirmesi ile ele alarak değerlendirmişlerdir. Kurulan dernekler İstanbul, Suriye ve Makedonya'da örgütlenmeye başlamışlar ve Paris'te bulunan bazı kişiler tarafından da desteklenmişlerdir.[101] Cemiyet-i İnkılabiye, Osmanlı Hürriyet Derneği, İttihat ve Terakkî gibi cemiyet ve dernekler kurulmuştur.[102]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin faaliyetlerini ve etkisini yurt dışında da göstermek istemesi, Genç Osmanlılar'ın çeşitli dernekler vasıtasıyla istibdat yönetimine karşı mücadele vermesi cemiyeti var olan cemiyetlerden biriyle birleşme yoluna sevk etmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti ile anlaşıp birleşmişlerdir. İki tarafında belli başlı esasları kabul ederek bu birleşmeyi sağladığını görmekteyiz Bu esaslar şunlardır: Kanun-i Esâsi'yi tekrar yürürlüğe koyup Meclis-i Mebusan'ı açmak, Paris ve Selânik olmak üzere iki genel merkez açmak, Paris'te ki merkez dış genel merkez, Selânik'te ki merkez iç genel merkez olarak faaliyet gösterecektir, iki genel merkezinde bölge koşullarına ve olanaklarına bakılarak hazırlanmış bir tüzüğü olacaktır, iki genel merkezinde ortak lideri bulunmayacaktır.[103]

İç siyasette bu gelişmeler yaşanırken Makedonya bunalımı baş göstermiştir. Bu bölgenin durumu Yeşilköy Antlaşması ile siyasî bir kadere bırakılmıştır ve Bulgarlar bölge üzerinde ki

---

[97] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 347.

[98] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 216.

[99] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 234.

[100] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 390.

[101] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, c. IX, (Ankara: TTK Yayınları, 1996), 6-7.

[102] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX:6-7.

[103] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX:13-14.

hak iddiasını sürekli gündeme getirmişlerdir. Reval görüşmeleri ile II. Abdülhamid daha da çok tepkileri üzerine çekmiştir. Zirâ ülkesi Avrupalı devletlerce paylaşılıyorken o bir şey yapmıyormuş gibi bir algının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle muhalefet olan Jön Türkler sert bir şekilde padişah üzerinde uyarılarını ve baskılarını artırıyorlardır. Muhtelif bölgelerden padişaha daima günlük olaylarla ilgili, görevini yapmamasıyla ilgili, istibdadın bir an önce sonlandırılması ile ilgili mektuplar gelmektedir.[104] İttihat ve Terakkî Cemiyeti ise tek çıkar yolun bu yönetime son vermek olduğu kararına varmışlardır.

Reval görüşmelerinin yarattığı tepkiler üzerine İttihat ve Terakkî Cemiyeti Kanun-i Esâsi'nin ilânı için Makedonya'da bir ayaklanma tertip etmek amacıyla hazırlık yapmaya başlamıştır. Kaymakam Nazım Bey'i öldürme girişimi ve devamında yaşanan olaylar Bâb-ı Âli'yi oldukça endişeye düşürmüştür; üstelik cemiyetten II. Abdülhamid'in haberi yoktur. Birtakım duyumlar aldığı olmuştur ama örgüt mantığı ile kurulan cemiyet gizli faaliyetlerini yönetmeyi bir şekilde başarmıştır. Padişah cemiyet hakkında bilgi edinmek üzere İsmail Mahir Paşa başkanlığında bir heyeti Selânik'e göndermiştir.[105] II. Abdülhamid gibi şüpheci ve mutlakiyetçi bir padişahın amacının sadece cemiyet hakkında bilgi edinmek olmadığı ortadadır. O cemiyet üyelerini öğrenip, cemiyet içinden kendi saflarına çekebilecekleri casusları bulup onlar vasıtasıyla içerden bilgi alarak hem cemiyeti güçlenmeden yok etmeyi hem de cemiyetle ilgisi olanları yargılamayı amaçlamıştır. II. Abdülhamid'in niyetini anlayan cemiyet üyeleri onlara itimat etmemiştir. Kendisinden önceki örnekleri ve içinde bulunduğu koşulları düşündüğümüzde II. Abdülhamid'in tahtını korumaya çalışmasını anlamak mümkündür. Fakat istibdat yönetiminin ağır koşulları ülkeyi kaosun eşiğine getirmiştir.

II. Abdülhamid'in istibdatçı yönetimine karşı rejim karşıtları yahut diğer bir ifadeyle anayasalcı güçler rejimin değişmesi ve yapılacak reformlar konusunda bazı fikir ayrılıklarına düşmüşler neticede ideolojik farklılıklar ortaya çıkmıştır. Mesela; Ahmet Rıza Bey'in ''tepeden bir devrim anlayışı ile siyasal rejim değişikliği'' önerisine karşın Prens Sabahaddin Bey bu öneriyi yetersiz bularak ''Osmanlı toplumunun bütüncül yapısının bireyci bir yapı hâline dönüştürülmesi, askeriyenin de bu siyasetten uzak durmasını'' savunmuştur. 1905 yılı ve sonrasında gelişen zihniyetin önemli bir özelliği otoriteyi ve bireyin tek başına değil de toplum içinde var olacağını savunmaları şeklindedir. Meydana gelen bu kozmopolit muhalefet 1902 ve 1907 yıllarında iki defa kongre düzenlemiş, politik tavrını belirlemeye çalışmıştır.[106] Belirtmek gerekir ki bu kozmopolit yapının noksan olduğu ilk şey sistematik bir fikir birliği kuramamış olmalarıdır. İttihat ve Terakkî hareketinde ortak bir görüş etrafında toplanılamamıştır. Birleştikleri tek nokta istibdat rejimini sona erdirip meşrutî yönetimi kurmaktır.[107]

---

[104] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 317.

[105] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX:27-28.

[106] Baran Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 12-13.

[107] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914),* 584.

Devam eden savaşlar, toprak kayıpları ve çete faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nu oldukça yıpratmış yeni müttefik arayışları bazı aydın ve yöneticileri Almanya'ya yakınlaştırmıştır. Fakat komiteciler arasında da bir fikir birliği olmadığı için bu yakınlaşma da devleti kurtaramamıştır.[108] Ahmet Rıza Bey'in cemiyeti Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleştikten sonra daha da güçlenmiştir. Cemiyeti hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar desteklemiştir. Azınlıklar, meşrutî yönetimle kendi milli bağımsızlıklarını kazanacakları düşüncesinden dolayı İttihat ve Terakkî'yi desteklemişlerdir. II. Abdülhamid yaşanan tüm olaylardan- Resneli Niyazi'nin dağa çıkması, Makedonya'da yaşanan kaos, Tatar Osman Paşa'nın dağa kaldırılması, Frizovik olayı, Arnavutların isyana kalkması gibi…- Sadrazâm Ferit Paşa'yı sorumlu tutmuştur.[109] Bir çözüm yolu arayan Sultan Abdülhamid, Sait Paşa ve Kâmil Paşa ile görüşerek Makedonya'dan gelen telgrafları okuyup bir rapor hazırlayarak tutanaklarını hazırlayarak sultana bildirmişlerdir. Yeni sadrazamı da bu sayede seçmek isteyen Sultan Abdülhamid Kanun-i Esâsi taraftarı olmayan Sait Paşa'yı sadârete getirmiştir. Makedonya'dan gelen telgrafların ciddiyeti artmış Kanun-i Esâsi ilân edilmediği taktirde taht değişikliği yapılacağını yazmışlardır. Bu olayın sarayı oldukça tedirgin ettiği şüphe götürmez bir gerçektir. II. Abdülhamid Nâzırlar Kurulunu ve Sadrazam Sait Paşa'yı çağırarak konuyu görüşmüş ancak şeyhülislâmı bu toplantıya davet etmemiştir.[110] Şeyhülislâmın çağrılmamış olması tepki çekip kararın imzalanmasını sağlamak maksadıyla olduğu yönünde yorumlanabilir. Uzun görüşmeler neticesinde II. Abdülhamid kararını değiştirmiştir. Makedonya ordusundan gelen darbe tehditleri Jön Türk devriminin burada başladığını göstermektedir.[111] Resne'de Niyazi Bey'in isyanı ile beraber İttihat ve Terakkî komitesinin ayaklanma kararı alması, üçüncü ordunun İstanbul'a hareket etmesi gibi olaylar üzerine Sultan Abdülhamid Kânûn-ı Esâsî'yi ilan etmek zorunda kalmıştır (23 Temmuz 1908).[112] Padişahın, iç karışıklıkların önüne geçmek, Avrupalı Devletlerin içişlerine karışmasını önlemek ve tahtını korumak için böyle bir karara varıldığı söylenebilir. İttihat ve Terakkî'nin verdiği ültimatomla Kanun-i Esâsi'yi tekrar yürürlüğa koyan II. Abdülhamid tahtı kaybetme korkusuyla meclisi tekrar açmıştır.[113] II. Meşrutiyet'in ilân edilmesini İttihat ve Terakkî sağlamıştır denilebilir. Sadrazam Said Paşa'nın Mebusan Meclisi'nin açılıp seçimlere gidilmesi üzerine padişaha yaptığı telkinler meyvesini vermiş ve padişah meclisi açmıştır… Meşrutiyetin ilân edilmesi ile ülkenin her vilâyetinde sevinç gösterileri yapılmış, halk çılgına dönmüşür. 23 Temmuz 1908 tarihinde 1876 Anayasası yürürlüğe konulmuş ve otuz üç yıllık istibdat yönetimi son bulmuştur.[114] Jön Türklerin bir tek

---

[108] Carl Mülhman, *İmparatorluğun Sonu 1914, Bir Alman Subayının Gözünden Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na Girişi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 127.

[109] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX:30-35.

[110] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, IX:38-39.

[111] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 23-24.

[112] Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021), 300-301.

[113] Acar, Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'', 366.

[114] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 147.

II. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı görüş birliği sağladıklarını söylemiştik. Diğer konularda oldukça farklı fikirlere sahip olan bu topluluk zamanla siyasî istikrarsızlığa neden olmuştur. İttihat ve Terakkî'nin ikinci kongresinde Mustafa Kemal yapılan hareketin ''inkılâp'' olmadığını bir ''ihtilâl'' hareketi olduğunu belirtmiştir.[115] Nitekim öyledir de. Fikir tartışmaları hürriyetin ilânının ardından daha da belirgin bir hâle gelerek sistemli bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Belli başlı isimler etrafında teşekkül eden bu fikirler basın-yayın aracılığı ile halka da aktarılmaya çalışılmıştır. Bu fikirlerin temeli ''devletin geriliğine çözüm bulmak , çökmesini önlemek ve dünya devletleri arasında saygın bir yere gelmek'' olarak açıklanabilir. Fakat muhalefet gruplarının ortaya çıktığı da görülmektedir. 1909 yılında İttihadî Muhammedî Fırkası kurulmuş ayaklanmaları kışkırttıkları gerekçesiyle kapatılmıştır. Bu tarz olayların zaman içerisinde daha da arttığı görülmektedir.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, meşrutiyetten sonra bir fırka hâline gelmiştir lâkin parti içinde bir eşitlik olduğundan söz etmek mümkün değildir.[116] Parti temkinli adımlarla ilerlemiş ihtilâl dedikodularını engellemek istemiştir. Parlamentoyu kuran ve düzeni sağlayan İttihatçılar aslında tam anlamıyla egemenliği ellerine almayarak Mahmut Şevket Paşa idaresinde bir hükümet kurulmasına müsaade etmişlerdir.[117]

Meşrutiyetin ilânı ile genel bir af gelmiş ve Avrupa'da bulunan Jön Türkler ülkelerine geri dönmüşlerdir. Bu insanların ülkeye dönmesi fikir ayrılıklarıyla beraber çatışmaları da artırmıştır. Her kişi ve fikir etrafında belirmeye başlayan bir gruplaşma söz konusudur. Ülkeye gelenler arasında dikkat çeken isimlerden bazıları şunlardır: Prens Sabahaddin, Ahmet Rıza Bey, Mizancı Murat, İsmail Kemal Bey… Meşrutiyetin ilânından sonra muhalif devlet adamları arasında da anlaşmazlıklar çıkmış Sait Paşa istifa etmiştir. Sait Paşa'nın yerine Kâmil Paşa sadarete getirilmiştir. İttihat ve Terakkî'nin Kâmil Paşa üzerindeki müdahâle ve baskısı arttıkça araları açılmış, Kâmil Paşa İttihat ve Terakkî'yi meclisten uzaklaştırmak için çareler aramaya başlamıştır.[118]

Mizancı Murat'ın ülkeye dönmesi de fırka yararına olmuş fakat Kâmil Paşa'nın takibine takılmıştır. Gençler üzerindeki fikrî etkisi oldukça fazladır. Meşveret meclisinin kurulması için uğraşmış ve Mülkiye'de verdiği derslerle gençleri oldukça etkilemiştir.[119] Meşrutiyetin ilânından sonra Mizan'ı tekrar çıkaran Murat Bey, hakkında yapılan şikayetler üzerine Kâmil Paşa'nın emri ile tutuklanmıştır.[120] Murat Bey sayesinde aydın gençlerin cemiyet içindeki sayısı artmış, cemiyetle arası bozulan Kâmil Paşa şikayetleri fırsata çevirerek Murat Bey'i tutuklatmıştır. Kâmil Paşa İttihatçılara karşı sert yaptırımlar uygulanmasını desteklemiş bir

[115] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi(1789-1914),* 590-591.

[116] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 121-124.

[117] J. Shaw, Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 2:339.

[118] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 432-433.

[119] Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,* 81.

[120] Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,* 113.

dönem onlara yumuşak davranıldığını düşünerek kabineden istifa etmek istemişse de Ahmet Muhtar Paşa ona engel olmuştur.[121] Kabinede birlik ve beraberliğin olmaması, sadrazama yönelik eleştirilerin artması siyasî hayatı oldukça etkilemiştir. Kabinenin isyan eden Arnavutlara imtiyazlar vermesi de bardağı taşıran son nokta olmuştur.[122] Bu tepkilerin önüne geçmek için Kâmil Paşa oldukça set önlemler almıştır. İttihatçılar basında Kâmil Paşa'ya karşı muhalif yazılar yayımlamışlardır. Kâmil Paşa mecliste güvensizlik oyu almış; hükümet istifa etmiştir. Yeni hükümeti kurma görevi Hüseyin Hilmi Paşa'ya verilmiştir. Bu sorunların yanı sıra İttihat ve Terakkî Fırkası kendilerinden ayrılanların kurmuş oldukları muhalif fırkaları yok etmek için de çalışmalar yapmıştır.[123] Kâmil Paşa'ya karşı verdikleri mücadeleyle birlikte Prens Sabahaddin ve destekçilerinin kurmuş olduğu Ahrar Fırkası'na karşı da mücadele vermişlerdir.[124] Hüseyin Hilmi Paşa'nın İttihatçılara olan yakınlığı muhalefet tarafından oldukça sert eleştirilmiştir. Bu kez roller değişmiş gibi durmaktadır. Zirâ İttihat ve Terakkî alalen olmasa da arka perdede devletin idaresini eline almaya başlamıştır. Tabi Jön Türklerden ayrılan ya da İttihat ve Terakkî'nin ideolojisine karşı gelenlerce farklı grup ve cemiyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1896 senesinde Tunalı Hilmi Bey Cenevre'de Osmanlı İhtilâl Fırkası'nı kurmuştur.[125] Tunalı Hilmi Bey'in fırkası ihtilâlci özellikleri ile dikkat çekmektedir.

Kânûn-i Esâsî'nin ilanı ile aydınların fikir ayrılığı, Balkanlarda ve Anadolu'da yaşanan ayaklanmaları en nihayetinde 1909 baharında Meşrutiyet'e karşı gerici protestolar ve 31 Mart Hadisesi'ni meydana getirmiştir. 31 Mart Vakasında Prens Sabahaddin'in kurucusu olduğu Ahrar Partisi önemli bir rol oynamış, İTP karşısında muhalif hareketlere devam etmiş fakat İTP yönetime gelince parti kapatılıp üyeleri ise tutuklanmıştır.[126] İttihat ve Terakkî'ye karşı olan Serbestî gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi Bey İttihatçılar tarafından öldürülüp, alt kademedeki ulema ve tarikat şeyhleri de İttihat ve Terakkî Fırkası'na muhalefet olunca halktan da sesler yükselmeye başlamıştır.[127] Volkan gazetesi etrafında toplanan bir grup dinci, Derviş Vahdeti'nin peygamber olduğunu söyleyerek İttihad-i Muhammedî Cemiyeti'nde örgütlendiler ve Jön Türklere karşı geniş ölçekte bir propaganda başlattılar.[128] Mizan da büyük bir başlık atılmış ''Ulemanın Sükûtu'' adını taşıyan yazıda ulemanın İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni mahkûm ederek muhalefetin desteklenmesi istenmiştir.[129] 31 Mart Olayından hemen önce

---

[121] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 262.

[122] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 262.

[123] Burak, ''*Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*'', 304.

[124] Noémı Lévy Aksu, Françoıs Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Erik-Jan Zürcher, ''*31 Mart: Nisan 1909'da İstanbul'da Köktenci Bir Ayaklanma mı?*'', (İstanbul: Timaş Yayınları, 2022), 208.

[125] Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, 145.*

[126] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV,* 302-303.

[127] Lévy Aksu, Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Erik-Jan Zürcher, ''*31 Mart: Nisan 1909'da İstanbul'da Köktenci Bir Ayaklanma mı?*'', 208-209.

[128] Lévy Aksu, Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Erik-Jan Zürcher, ''*31 Mart: Nisan 1909'da İstanbul'da Köktenci Bir Ayaklanma mı?'',* 209.

[129] Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, (İstanbul: İmge Yayınları, 2023), 48-49.

yazılan bu yazıdan Murat Bey'in yaşanacakları daha önceden bildiği yorumu yapılabilir. Vaka ile suçlanan isimlerden biri de Ahrar Fırkası kurucusu Prens Sabahaddin'dir. Ne kadar ters yönde, olayları kınayıcı, destek vermediklerini söyleyen bildiri ve yazılar yayımlamış olsalarda parti suçlu bulunarak kapatılmıştır. Olaylarda Tanin gazetesinin yazıhanesi yağmalanmış, birçok asker ve sivil yaşamını kaybetmiştir. Olayların artık önü alınamıyordu ve Hareket Ordusu İstanbul üzerine çağrıldı.[130] 31 Mart Vakası'nın ardından Sultan II. Abdülhamid de suçlananlar arasında yer almıştır. İttihat ve Terakkî'nin yönetime tek başına hakim olma isteği meyvesini bu olaydan sonra vermiştir. Ortadan kaldırmak istediği fırkaları tek tek kapatmışlardır (Ahrar Fırkası, İttihad-i Muhammedî, Fedâkâran-ı Millet ve Heyet-i Müttefika-i Osmaniye Fırkaları).[131] II. Abdülhamid ise karşı devrim planladığı gerekçesiyle tahtan indirilmiş yerine V.Mehmet Reşat getirilmiştir.[132] Bakıldığı zaman 31 Mart Vakası bastırıldıktan sonra II. Abdülhamid tahttan indirilebilmiştir. İttihatçıların işine yarayan bu olay neticesinde iktidar olma yolunda önlerinin açıldığı söylenebilir. Çünkü önlerindeki en büyük engel II. Abdülhamid'dir. Olay değerlendirildiğinde görevden alınmış alaylı subaylar, medrese öğrencileri, eski softa ve tarikat şeyhleri halkın ortak değerlerini kullanarak zemini hazırlamış ve meşrutî idareye son vermek istemişlerdir.[133] Kâmil Paşa Hükümeti'nin devrilmesi, Hasan Fehmi'nin öldürülmesi gibi olaylar muhalefete İttihat ve Terakkî'nin askerî ve silahlı gücünü göstermiştir. Bu yaşananlar neticesinde de II. Abdülhamid tahtından olmuş ve İttihat ve Terakkî dönemi diye adlandırdığımız dönem başlamıştır.

1.4.İttihat ve Terakki Dönemi

Kâmil Paşa yerine yeni bir sadrazam getirilmesi muhalefet tarafından protesto edilmiş, Mahmut Şevket Paşa'nın ise ''askeri müdahale şart'' söylemleri neticesinde II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir.[134] 31 Mart Vakası üzerine sıkıyönetim ilân edilmiş ve bütün siyasî faaliyetler kısıtlanmıştır.[135] İttihat ve Terakkî'nin yönetimi ele geçirmesi ise bu tarihten itibaren olmuştur. Kimi araştırmacılar tarafından Mebûsan Meclisi'nin açılması partinin yönetimi ele geçirdiği tarih olarak kabul ediliyor olsa da burada belirtmek gerekir ki henüz parti tam manasıyla siyasî bir olgunluğa ulaşamamıştır. II. Abdülhamid parti için hâlâ oldukça büyük bir tehlikedir. 1908-1909 ihtilâlleri İttihat ve Terakkî'nin yönetimi ele alıp arka planında Mahmut Şevket Paşa'nın orduyu siyasete sokma girişimlerinin olduğu bir sıkıyönetim dönemidir.[136] Sultan Reşad'ın hükümdarlığı sembolik bir hükümdarlık olmuş söz hakkı

---

130 Lévy Aksu, Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Erik-Jan Zürcher, ''*31 Mart: Nisan 1909'da İstanbul'da Köktenci Bir Ayaklanma mı?''*, 212.

131 Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 111.

132 Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2024), 12.

133 Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 202.

134 Shaw, Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 2:336-337.

135 İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmala-IV,* 301.

136 Shaw, Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 2: 338-339.

tamamen İttihat ve Terakkîcilerin eline geçmiştir. 1908 İhtilâli üçüncü ve ikinci ordudaki İttihatçı birr grup subayın eseridir.[137] İttihat ve Terakkî mecliste çoğunluğu sağlamış fakat suikastlar ve işgal altında bulunan topraklar günden güne artış göstermiştir.

1908 İhtilâli bazı yeni koşulları ortaya çıkarmıştır. Bunlardan ilki, siyasal parti kurulmasıdır. İkincisi ise siyasal parti belirlemelerinden önce devrimin yaratmış olduğu yeni bir toplumsal duygu ile Türk ulusu sezgisinin ortaya çıkmasıdır. Sonuncusuysa yeni yetişen subayların padişaha uhudiyet ve sadakat eğitimi ile değil de padişah-halife otoritesi ya da Türk halkına bağlılık gibi iki konudan birini seçme eğilimi içerisinde olmalarıdır.[138] Buradan da anlaşıldığı üzere artık siyasî olarak daha modern bir görüntü oluşmaya başlamış, iç siyasette bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. Bu hareketlilikle beraber siyasal ayrışmalar ve çatışmalar da boy göstermiştir. Diyebiliriz ki 1908-1913 yılları arasında geçen dönemde Jön Türklerin milliyetçilik fikri daha belirgin bir hâl almış Türk ulusal ve kültürel özelliklerine göre tekrar şekillenmiştir.[139]

İttihat ve Terakkî'nin siyasetine yön veren program ''İslâmcı, merkeziyetçi, devletçi'' olmasıdır.[140] Partinin siyasal ideolojisi devrimci ve ulusçu bir şekil alamamış ve parti duruma; Osmanlıcılık akımıyla beraber imparatorluk içerisinde bulunan bütün milletleri birleştirme yoluyla anayasalı ve siyasal partili bir meşrutiyet rejimi çerçevesinde milliyet sorunu olarak yaklaşmak zorunda kalmıştır.[141] Parlamenter meşrutiyeti ve çok partili rejimi kendi hakimiyet alanlarını kurmak için kullanan İttihatçılar merkeziyetçi, devletçi, milliyetçi presipleriyle devleti yönetecekleri programı meydana getirmişlerdir. Türkçülük akımının etkisiyle gelişen bu program incelendiğinde esasını milliyetçilik prensibi, batılılaşmak oluşturmuştur.[142] Aslına bakılacak olursa 1908 yılından sonra İttihat ve Terakkî Fırkası daha milliyetçi bir tavır içerisine girmiştir. Üstelik bazı üyeleri Türk milliyetçisi militanlara ayrıca maddî ve manevî destek sağlamıştır.[143] Almanlarla siyasî bir yakınlık kuran İttihat ve Terakkî Fırkası Alman ekonomi politiğini ve millî iktisadı oluşturmayı hedefler hâle gelmişlerdir. Fırka kendi içinde iki tip milliyetçilik fikrini barındırmaktadır: İlki devletin çıkarlarını ön plana koyan daha bürokratik tarzda bir milliyetçilik fikri; ikinci olaraksa toplumu da işin içine katan ulus, millet sorununa karşı daha duyarlı bir milliyetçilik fikri.

Meşrutiyetin ilânından sonra komiteler, çeteler, dernekler, gizli örgütler varlıklarını siyasî hayata taşımışlar bu şekilde bağımsızlık elde etmeye ya da birtakım imtiyazlar elde etmeye

[137] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 119.

[138] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 393.

[139] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi,* 118.

[140] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 2: 301.

[141] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*,404-406.

[142] Tarık Zafer Tunaya, *İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar Hürriyet'in İlânı*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2024), 53.

[143] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 33.

çalışmışlardır. Bu durumun önüne geçmek ve ‘‘İttihad-ı Ânasır’’ sembolü yaratmak için V. Mehmet Reşat sürekli seyahatlara çıkmış halkın içine karışmıştır.[144] Özellikle Balkanlardaki karışıklık engellenmeye çalışılmış buna ehemmiyet verilmiştir. Balkan Savaşları döneminde İttihatçılar gayr-i müslim esnafı, tüccarı boykot etmiş Türklerin ön plana çıkması için uğraşmışlardır. Millî duygularla kendilerince böyle bir önlem almaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Bunun temel sebebi gayr-î müslimlerin ağırlıkta olduğu ticari faaliyetleri onların tekelinden kurtarmaktır. Bunun için de Sanayi-i Teşvîk Kanunu gibi kanunlar çıkarılmıştır.[145]

Kâmil Paşa’dan sonra kabineyi Hüseyin Hilmi Paşa kurmuştu ama o da tam anlamıyla bir İttihatçı değildir. Fakat muhalefetin ‘‘ İttihatçı Kabine’’ diye nitelendirdiği Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesi 31 Mart Olayıyla birlikte 13 Nisan 1909 yılında istifa etmek zorunda kalmıştır.[146] 1909 yılında Kanûn-i Esâsi üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak anayasal sistem köklü olarak değiştirilmiştir ve ikinci parlamentarizm kabul edilmiştir.[147] Hüseyin Hilmi Paşa döneminde Lynch Meselesi ve İspirto Kanunu gibi olaylardan dolayı hükümet ile muhalefetin arası daha da açılmıştı; yaşananlarla beraber hükümetin istifası kaçınılmaz bir hâl aldı.[148] Kabineyi kurma vazifesi Tevfik Paşa’ya verildi ve bazı çevreler bundan pek hoşnut olmadı. Çünkü ikinci bir istibdat dönemi yaşanılacağı korkusu oluşmuştur. Yeni kabine İttihat ve Terakkî’yi korumak adına bir bildiri çıkarmış ancak vekilleri korumak için herhangi bir çalışma yapmamıştır.[149] İktidarı ele geçiren İttihat ve Terakkî Fırkası iktidarı doğrudan ele almamış, bunun doğuracağı sonuçlara karşın Hüseyin Hilmi Paşa’yı tekrar sadarete getirmişlerdir. İktidar gücünü koruyabilmek adına Talat ve Mehmet Cavit Beyleri de kabineye sokmuştur.[150]

Bosna-Hersek’in ilhâkından sonra Türkçü bir politikayla buradan göç eden Müslümanları Makedonya’ya yerleştirmişlerdir.[151] Zirâ bu kez de Makedonya’da bulunan Hristiyanlar azınlık durumuna düşmüştür. İttihat ve Terakkî’nin Türkçülük politikası Makedonya’da, Yemen’de, Arnavutluk’ta isyanlara neden olmuştur. Ülkede yaşanan bu durumların yanı sıra İttihat ve Terakkî’nin kendi içinde de bölünmeler başlamış anlaşmazlıklar artmıştır. Partiden ayrılan bazı vekiller 1910 yılında Ahâli Fırkası’nı kurmuştur.[152] Bir başka grupsa diğer parti ve

[144] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* c. 3, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2024), 151.

[145] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 33.

[146] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 71.

[147] Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:21.

[148] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 71-72.

[149] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 131.

[150] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 151.

[151] Shaw, Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,* 2:332.

[152] Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1: 11-12.

unsurlarla birleşerek 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kurmuştur. Kurucuları Sadık Bey, Damat Ferit, İbrahim Hakkı, Dr. Rıza Nur gibi kimselerdir.[153]

1913-1916 nizâmnâmeleri Meclis-i Umumî vasıtasıyla İttihat ve Terakkî'nin vekil ve âyanlarla yönetim kurulu çerçevesinde bir ilişki kurmalarını sağlamıştır. Cemiyet 1908, 1909, 1910, 1911 Kongrelerini gizli olarak Selânik'te yapmıştır.[154] Daha önce ismini verdiğimiz partinin nazırlıklara getirdiği isimler Trablusgarp Savaşı ile beraber istifa etmişlerdir. Bu durum parti ve hükümet içinde istikrar olmadığını göstermektedir. Hakkı Paşa Kabinesinin kurulmasıyla beraber İngilizlerle olan ilişkiler bozulmuştur. Hakkı Paşa, Lynch imtiyazını iptal etmiş ve İngilizlere bazı imtiyazları vermemiştir.[155] Bilindiği üzere İngilizler İttihat ve Terakkî'yi desteklemişlerdir ama bu olaylardan sonra muhalif olmuşlardır. Hakkı Paşa'nın sadareti döneminde İttihatçı nazır sayısında artış olmuştur. Ayrıca Mahmut Şevket Paşa bu dönemde Harbiye Nazırı olmuştur.[156] Bu dönemden sonra ordu eliyle yönetilen bir devlet görmekteyiz. Mustafa Kemal'in görüş ve söylemlerine karşın fırkanın askeri siyasete sürüklediği görülür.

1913 yılında İttihat ve Terakki Fırkası'nın gizlilikten açık siyasete döndüklerini bildirmesi üzerine dernek ve örgütler parti şubesi hâline gelmiştir.[157] Bu sayede İttihat ve Terakkî'nin toplumsal tabanı da genişlemiştir. Partinin bu denli genişlemesi ve gelişmesi düzenli yapılan kongre ve programların oluşmasını da sağlamıştır. Türk siyasî yaşamının modernleşmesi açısından oldukça önemli bir değişimdir. İttihat ve Terakkî'yi devirmek maksadıyla kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası seçimlerde üstün bir başarı elde edince gizli ihtilâl planları, suikast olayları da artış göstermeye başlamıştır. Arnavutluk'ta çıkan isyanla birlikte muhalefet daha da sert eleştirilerde bulunmuştur.

Sait Paşa'nın ardından kabineyi Gazi Ahmet Muhtar Paşa kurmuştur. Orduyu siyasete soktuğu birçok tarihçi tarafından kabul edilmiş bir isimdir. Onun kurduğu kabineye ''Büyük Kabine'' ismi verilmiştir. Bu iktidar eski rakiplerin siyasî düşmanlığı neticesinde kurulmuştur.[158] Gerek Muhtar Paşa Kabinesi gerekse Kâmil Paşa Kabinesi herhangi bir siyasî partinin dışında kalmaya çalışmışlarsada iki kabine de İttihat ve Terakkî karşısında yer almıştır. Bu durumda İttihat ve Terakkî muhalefet konumunda yer almıştır. Ahmet Muhtar Paşa'nın meclisi feshetmeye yönelik faaliyetleri İttihat ve Terakkî'nin gücünü kırmaya çalışması muhalefetle olan ilişkisini olumlu anlamda geliştirmiştir. Ahmet Muhtar Paşa Kanun-i Esâsî değişikliği konusunda İttihatçılar ile anlaşmaya varamamış işler daha da içinden çıkılmaz bir hâl

[153] Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2012), 53-57.

[154] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 244.

[155] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 273.

[156] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 275.

[157] Karpat, *Türk Siyasi Tarihi,* 13.

[158] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3:105.

almıştır.[159] Bulunduğu konumu muhalefete ve Halaskâr Zabitan grubuna borçlu olan Muhtar Paşa için onlara yaklaşmak kaçınılmaz bir durumdur. Göreve başladıktan sonra birçok devlet dairesine Halaskâr yahut onlara yakın isimleri yerleştirmiş, muhalefet ile zıt düşmemiştir.[160]

Bu yıllarda Balkan Savaşları'nın da yaşandığını unutmamak gerekir. Dış siyasette Osmanlı Devleti oldukça zorluklar yaşıyor ülkenin her yeri ateş hattı ve halk artık bıkmış durumdadır… Gazi Ahmet Muhtar Paşa Balkan Harbi'yle beraber seçimleri ertelemiş ve örfî idare rejimini kaldırmıştır.[161] Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi bir süre sonra itilâfçıların da tepkisini çekmiştir. Seçimlerde elde edemedikleri başarıyı kabine vasıtasıyla elde edeceklerini umut eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri kabinenin bağımsız davranışları ile umutlarını yitirmişlerdir.[162] Tabi rejim bir zaman sonra geri getirilmiştir. Muhtar Paşa da Mahmut Şevket Paşa gibi askerin siyasetle uğraşmaması gerektiği fikrindedir. Fakat kendisi de askerî geçmişi olan isimlerden biridir. Bu konuda kendi fikirleri ile çeliştiği dikkat çekicidir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mebusan Meclisi'ni feshetmiş, Balkanlar'da savaş başlamış, Trablusgarb'ı İtalyanlar işgal etmiştir. Yaşanan bu olayların neticesinde Muhtar Paşa Kabinesi istifa etmiş ve ikinci defa Kâmil Paşa Kabinesi kurulmuştur. Kâmil Paşa Kabinesi bir önceki baba-oğul kabinesine oldukça benzemektedir. Kâmil Paşa muhalefetin yanında yer almış hatta Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın tüzük ve programını hazırlamıştır. Bu hükümet Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan gücünü alıyor gibi görünsede parti bu dönemde maddî konularda uzlaşmazlık yaşamaya başlamıştır.[163] Fethî Bey de, Dr. Rıza Nur ile Miralay Sâdık Bey arasında geçen malî konularda ki, parti binasının Miralay Sâdık Bey'in hususi kullanımı hakkında anlaşmazlıklar yaşadığını aktarır. Sultan V.Mehmet Reşat'ın siyasetle ilgili olmadığı bilinmektedir. Bu yüzden devletin siyasî meseleleri Bâb-ı Âli'ye kalmıştır.

Kâmil Paşa'nın da İttihat ve Terakkî'ye karşı katı önlemler alarak işleri yoluna koymaya çalıştığını söyleyebiliriz. Kâmil Paşa'nın da Muhtar Paşa gibi İttihat ve Terakkî basınlarını ve yayınlarını engellediği görülmektedir. İki hükümet döneminde de İttihat ve Terakkî muhalefet konumuna düşmüştür. İç çekişmeler devam etmekle birlikte farklı fikirlerinde ortaya çıktığı görülmektedir. 1912-1913 yenilgisi sonrasında Osmanlı aydınlarının bir kısmı pan-türkizme yönelmiş bir kısmı ise pan-islâmizm fikriyle devleti kurtarmak için çözümler aramıştır.[164]

Sultan Reşat döneminde II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin ilân edileceği söylemleri ortaya çıkmış fakat bunlar birtakım söylentiden ibaret olmuştur. Bu söylem

[159] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3:110.

[160] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 326.

[161] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3:114.

[162] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 264.

[163] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 337-338.

[164] Georgeon, *Osmanlı- Türk Modernleşmesi 1900-1930*, 80.

Mahmut Şevket Paşa tarafından ortaya atılmıştır.[165] Zaten kendisi de bir sonra ki kabineyi kuracaktır.

Buraya kadar özetleyecek olursak; 1908'de II. Meşrutiyet dönemi başlar ve ''Hürriyetin İlanı'' olan bu dönem yaklaşık on yıl sürmüş; Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile sona ermiştir.[166] Söz konusu bu on yıl içinde İttihat ve Terakki'de de inişler ve çıkışlar olmuş muhalefet hareketleri günden güne artmış ve muhalifler güç kazanmıştır. Meclis-i Mebusan'ın açılıp tekrar seçimlerin olmasıyla beraber İttihat ve Terakki siyasî parti olma hüviyeti kazanmıştır.[167] Tabi bu dönemde üç partileşme eğilimi olduğu göze çarpmaktadır. İlk olarak İttihat ve Terakki hem güçlü devrimci hareketleri hem de komitecilik faaliyetlerini sürdürdüğü için en erken parti olma niteliğini üstlenmektedir. İTF diğer iki partiye nazaran ideolojisinde Türk milliyetçiliğine de yer vermekle birlikte, ulusçuluğu partinin doktrini olarak almamıştır.[168] İkinci partileşme eğilimini ilk olarak Ahrar Partisinde daha sonra ise Hürriyet ve İtilâf Partisinde görmekteyiz. Üçüncüsü ise İttihâd-ı Muhammedî adı altında beliren partide görürüz fakat parti olma gücünü hiç kazanamadan siyasî varlığı son bulur. İlerleyen süreçte de görüleceği üzere Hürriyet ve İtilâf Fırkası seçimlerde İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı ciddi bir başarı elde etmiş, halk tarafından oldukça desteklenmiştir. Fakat Hürriyet ve İtilâf Partisi tek başına hükümet olmayı başaramamıştır. Yabancı ülkelerden ve kişilerden de destek alan parti daha sonra Bâb-ı Âli Baskını'nı örnek alarak Taklib-i Hükümet olayını gerçekleştirecektir.

I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e kadar geçen zamanda Osmanlı hukuk ve siyaset alanlarında Avrupa devletlerinin müdahalesi artmış Almanya'nın İttihatçılar üzerinde ki etkisi hat safhaya ulaşmıştır.[169] Bu durum da bazı siyasîlerin ve cemiyetlerin İttihat ve Terakkî'ye olan düşmanlığını artırmış, halk dahi tepki göstermeye başlamıştır. 1912 seçimlerinde muhaliflerin tepkisi üzerine parti tarafından desteklenen Sait Paşa Hükümeti istifa etmiş İTF bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Mehmet Kâmil Paşa Hükümetleri döneminde muhalefete başlamıştır.[170] İttihat ve Terakki yönetimine karşı olan ve onlar gibi türdeş olmayan kişi ve gruplar bir araya gelerek Hürriyet ve İtilâf Partisini kurmuşlardır.[171] İttihat ve Terakkî'de istifaların yanı sıra boykotlar da başlamış Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarları artmıştır. Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki'nin gücünü kırmak ya da siyasî faaliyetlerini azaltmak üzere harekete geçmesi parti ile Kâmil Paşa'nın arasının açılmasına neden olmuştur.[172] Bu çekişme ile birlikte parti ve Kâmil Paşa arasında iktidar mücadelesi başlamış hem iç siyasette hem de

[165] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3:151.

[166] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3:6.

[167] Alaattin Uca, *İttihat Terakki ve Atatürk*, (Konya: Palet Yayınları, 2020), 42-43.

[168] Berkes, *Türkiye'de Modernleşme*, 406.

[169] Kudret Emiroğlu, *Kısa Osmanlı-Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Kültürü*,(İstanbul: İletişim Yayınları,2015),109-167.

[170] Uca, *İttihat Terakki ve Atatürk*, 42-43.

[171] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3: 7.

[172] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 183.

dış siyasette işler karmaşık bir hâl almıştır. İttihatçılar mecliste çoğunluğu elde tutmalarına rağmen Halâskârân Hareketi neticesinde iktidarı bırakmak zorunda kalmışlardır.[173] Zirâ Büyük Kabine Meclisi feshetmiştir.[174] Bu feshi isteyen sadece Kâmil Paşa değil Arnavut muhalifler ve Halâskâran Zâbitan grubu da fesih için çalışmalar yapmışlardır. Meclisi feshetme faaliyetlerinde İttihat ve Terakkî'nin meclis çoğunluğuna son verme girişiminde sivil yöneticeler, ordu içinde muhalif olan subaylar, gayr-i müslim mebuslar da etkin rol oynamıştır.[175]

Balkan Savaşları'nın yarattığı bunalım, Edirne'nin Bulgarlara verileceği söylentisi, Avrupalı büyük devletlerin artık Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı düşüncesi ile savaş gemileri gönderme kararı almaları gibi hâdiseler Kâmil Paşa Hükümeti'nin sonunu getirmiş ve bazı İttihatçı subaylar harekete geçmiştir. Büyük Kabine ile İttihatçılar arasında yaşanan rekabet dış politikayı da oldukça etkilemiş ve diplomatik sorunlar yaşanmıştır. Diplomasinin sürdürülememesi ve ordunun İttihatçı- İtilâfçı olmak üzere bölünmesi savaşın başarısız seyrine neden olmuştur. Balkan Savaşları'nda Kâmil Paşa Hükümeti pasif ve teslimiyetçi olarak suçlanmıştır. Bu ithamlarla birlikte İttihatçılar protestolara ve mitinglere başlamış ve millî duygularla halkı galeyana getirmeyi amaçlamışlardır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri de savaş yanlısı yapılan mitinglere karşı Kâmil Paşa'yı destekleyen karşı bir alternatif savaş mitingleri düzenlediler.[176] Belirtmekte fayda var ki Balkanlar, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkî yönetiminde kaybedilmiştir.[177] Bâb-ı Âli'ye yürüyen İttihatçılar sarayı basarak yönetime el koymuşlardır. Baskında İttihatçılar Nâzım Paşa, Yaveri Kıbrıslı Tevfik ve Nafiz Beyleri öldürmüştür.[178] Kâmil Paşa'ya istifa mektubu yazdırılmış ve yerine Mahmut Şevket Paşa getirilmiştir.[179]

Mahmut Şevket Paşa'nın orduya siyaseti sokan isim olduğunu biliyoruz. 31 Mart Vakası'nın ardından sadrazamlık makamına kadar yükselmesi ordunun siyeset üzerindeki gücünü göstermesi açısından önemlidir. Tarihte bu olay ''Bâb-ı Âli Baskını'' olarak adlandırılmaktadır. Baskından sonra fırka kimi bölgelerde komitecilik zihniyeti ile hareket etmeye başlamıştır. Yeni kurulan hükümet ile İttihat ve Terakkî tekrar iktidar safhına geçmiş ve II. Abdülhamid yönetiminden pek de farkı olmayan mutlak bir monarşi anlayışıyla devleti yönetmişlerdir. İlk iş olarak siyasî af ile üyelerini geri getirmişlerdir. Muhalefeti susturmak için Sultan V. Mehmet ile birlikte savaşı da bahane ederek siyasî engeller ortaya çıkarmışlardır. Bu dönemde muhalefet daha da zayıflamış ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kendi içindeki sorunları artmaya

[173] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3: 7.

[174] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1: 6-12.

[175] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 258.

[176] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 265-266.

[177] İlber Ortaylı, *Cumhuriyet'in Doğuşu, Kurtuluş ve Kuruluş Yılları,* (İstanbul: Kronik Kitap, 2023), 31.

[178] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 520.

[179] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 352-353.

başlamıştır. Ahrar Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası üyeleri açıkta kalmışlar, fırkanın genel kurulunda bulunan bazı üyeler fırkadan ayrılmışlardır.[180] Demokratik olmayan bir siyasî ortamdan söz edilebilir. Ayrıca Prens Sabahaddin'in partiye katılması için İttihatçılar Talat, Şerif Cafer Paşa ve Esat Paşaları ziyarete göndermişler fakat Prens tarafından olumlu bir cevap alamamışlardır.[181] Bu ziyaretin altında yatan temel neden Prens Sabahaddin ve onu destekleyenlerin muhalefet safhında olmalarını istememeleridir. Çünkü savaş esnasında bir darbe girişimi yahut iç siyasette ki herhangi bir karışıklık İttihatçıların çıkarlarına ters düşmektedir.

Mütareke dönemine kadar yönetimi elinde bulunduran İttihat ve Terakkî muhalif olanlara karşı sert önlemler almış bu yıllarda iç siyasette suikastlar, tehditler, baskı artmıştır. Faaliyetlerini gizli örgüt mantığı ile yürüten Fırka yıllar geçtikçe tek parti yönetimi kurmuş ve özgürlük şeklinde yola çıktığı davasında kendisi ile çelişerek özgürlükleri kısıtlamıştır. İttihat ve Terakkî Fırkası'nın otoriter siyasî politikaları ve gizli bir örgüt olarak varlığını devam ettirmesi II. Meşrutiyet'in özgürlük söylemine hatta Jön Türk hareketinin aydınlanmacı idealist tavrına aykırı düşmektedir.[182] Jön Türkler Osmanlı Devleti'nin aydınlanmacı hareketinin mirasçıları olarak kendilerini yüceltme fikrine kapılmışlardır. Bu da muhalefet cephesinde tartışmalara yol açmışlar.

Edirne'nin kaybı, Londra Barış Antlaşması'nın imzalanması ve İttihat ve Terakkî'nin muhalefete karşı sert tavrı iç siyaseti tamamen karıştırmıştır. Mahmut Şevket Paşa Beyazıt Meydanı'nda aracında öldürülmüştür.[183] Olay aydınlatılamamıştır ancak muhalefetin bu olaya karıştığı, bir intikam suikastı olduğu varsayılmıştır. Şevket Paşa'nın ölümünden sonra Mısırlı Prens Sait Hâlim Paşa sadarete getirilmiştir. Mahmut Şevket Paşa suikastını izleyen beş yıl boyunca İTP iktidar olmaya devam etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine siyasi gerginlik artmış ve İTP yönetimde daha da etkin olmaya başlamıştır.[184]

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi muhalefetin güç gösterisi olarak algılanmıştır. Zirâ çok partili rejim son bulmuş ve muhalefet ciddi bir şekilde baskı altına alınmıştır.[185] Muhalefetin İttihat ve Terakkî'den intikamını bu şekilde aldığını da söyleyebiliriz. İttihat ve Terakkî'nin bu suikastten haberleri olmuştur. Cemal Bey suikast konusunda Mahmut Şevket Paşa'yla yaverlerini uyarmıştır.[186] Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi hem içerde hem de Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştır. Suikastın ardından Sait Halim Paşa Hükümeti kurulmuştur. Sait

---

[180] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 276.

[181] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 354.

[182] Lévy Aksu, Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Erik-Jan Zürcher, Erdal Kaynar, "*Aydınlanma Mantığı ve Devrimin Gerçekleri: Jön Türk Devriminden Sonra Jön Türkler*", 56.

[183] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* 660.

[184] Uca, *İttihat Terakki ve Atatürk*, 48.

[185] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:23.

[186] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3:135.

Halim Paşa İttihat ve Terakkî'ye hizmetlerde bulunmuş bir parti üyesidir.[187] Ayrıca sadarete getirilmeden önce fırkaya maddî yardımda bulunmuş ve fırkanın müfettişliği görevini de üslenmiştir.[188] Sadrazamlık göreviyle birlikte dış işlerine de Sait Halim Paşa bakmıştır.[189] Kabineye Talât Bey'in katılmasıyla siyaset yeniden ordu içine sirayet etmiştir. Subaylar hükümet üyelerinin belirlenmesinden yapılacak antlaşmalara ve daha birçok şeye karışır hâle gelmiştir. Sait Halim Paşa, 1912 kongresiyle birlikte Kâtib-i Umumî olarak görevlendirilmiştir. Bu dönemde yönetim büyük ölçüde İttihatçıların elinde olmuş Edirne geri alınmış fakat I. Dünya Savaşı'na kayıtsız kalınamayarak Almanya'nın yanında Osmanlı Devleti savaşa girmiştir. Savaşın sorumluları olarak Sait Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Halil Bey görülmüştür.[190] Bu yıllarda İttihat ve Terakkî'de islâmcı bir fikir anlayışı cereyan etmiştir. Bunun temel nedeni ise Balkanlar'ın elden çıkması ve Osmanlı Devleti'nden gayr-i müslimlerin sayısında ciddi bir azalma olmasıdır. Arapların da ulusçuluk fikri ile ayaklanmalarının önüne geçmek istemeleri İttihatçıları İslâmcılık fikrine yakınlaştırmış olmalıdır. Fakat fırka ne yaparsa yapsın Balkanlar'da ki milliyetçilik hareketleri diğer topluluklara örnek teşkil etmiştir. Araplar'da da kıpırdanmalar başlamış ve ulusçuluk fikri yayılmaya başlamıştır.[191] Bu arada dış siyasette ise Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerce paylaşılmıştır. Orduda Alman subaylar, Doğu Anadolu'yu ıslâh için İngilizler ülkede kol geziyordu.[192] Tüm fırsatları değerlendiren Avrupa devletleri konsoloslukları, elçilikleri artırmışlardır. Savaşın kaçınılmaz olduğunu gören hükümet müttefik arayışı içerisine girmiştir. İlk ittifak olma girişimi Trablusgarp Savaşı'nda İngiltere'ye yapılmıştır. Fakat İngilizler, Osmanlı Devleti ile müttefik olmak istememişlerdir. Kendi aralarında yapılan Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik planlara ve anlaşmalara ters düşecek bir tutumdur bu. Benzer teklif Mahmut Şevket Paşa'nın döneminde yapılmışsa da İngilizler yine bu teklife yanaşmamıştır. 1914 yılında Von Sanders meselesi ve Adalar meselesi çıktığı zaman Cemal Paşa Fransızlar ile görüşerek müttefik olabilecekleri teklifinde bulunmuş ancak sunduğu teklif herhangi bir şekilde yankı uyandırmamıştır.[193] İstanbul'da Rus- Osmanlı dostluk cemiyeti kurulmuş olsa da Almanya ile müttefik olmak dış siyasette yalnız kalmaktan daha iyi görünmüştür. Çünkü dünya savaşı başlamak üzeredir ve Osmanlı Devleti bu savaşta yalnız yer almak istememiştir.

II. Meşrutiyet döneminin son sadrazamlık görevini Talat Paşa üstlenmiştir. Sadrazamın Talat Paşa olmasıyla beraber bütün sorumluluğu İttihat ve Terakkî üstlenmiş oldu.[194] Devleti yıkılmaktan ve toprak kayıplarından kurtarmak için verilen mücadele bir işe yaramamış, II.

[187] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 387.

[188] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 387.

[189] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914), 661.*

[190] Uca, *İttihat Terakki ve Atatürk*, 49.

[191] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 395-396.

[192] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 403-404.

[193] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 410.

[194] Uca, *İttihat Terakki ve Atatürk*, 49.

Meşrutiyet'in ilanıyla padişahın mutlak yönetimi yerine İttihat ve Terakkî'nin oligarşik mutlak yönetimi hâline dönüşmüştür. Hukuk devleti olmaktan uzak siyasi ayrışmaların ve çatışmaların yoğunlaştığı bir devlet ortaya çıkmıştır.

Talat Paşa Mondros Mütarekesi'nin ilânından önce (7 Ekim 1918) istifa etmiştir.[195] Talat Paşa'nın istifasıyla birlikte İttihat ve Terakkî idaresi son bulmuş ve Müşir İzzet Paşa Kabinesi kurulmuştur. Çöküşün eşiğine gelinen bu dönemde siyasal partiler, cemiyetler, heyetler kurulmuş daha önce olduğu gibi çözüm yolları aranmıştır.[196] İttihat ve Terakkî'nin son kongresinde kendini feshetme kararı almasından sonra ise Teceddüt Fırkası kurulmuştur.[197] İttihat ve Terakkî tarih sahnesinden çekildiğini yasal olarak ilan etmiş olmasına rağmen İttihatçılar siyasî faaliyetlerine devam edebilmek için çeşitli yollar aramaya devam etmişlerdir.

İncelenen dönem itibariyle Mütareke dönemi ve Milli Mücadele dönemine değinilmeyecek muhalefet ve araştırmanın asıl konusunu teşkil eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu Fethî Bey'in ''Muhaliflerin Esrârı'' adlı eseri değerlendirilecektir

1.5. Bâb-ı Âli Baskını

İttihatçılar Halâskâran Hareketi neticesinde iktidârı bırakmış ve muhalefet partisi olarak meclisteki faaliyetlerine devam etmişlerdi. İktidârdan ayrılmalarının temel sebebi Halâskâr Zâbitan Grubu'nun tedhişçi, ihtilâlci subaylardan meydana gelmesidir.[198] Balkan Savaşları'nın çıkması, Balkan Devletleri'nin kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalar ve Avrupa'da yaşanan siyasî çekişmeler ile birlikte Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi görevden çekilmiş ve yerine Kâmil Paşa Kabinesi kurulmuştur.[199] Son iki kabineninde yönetiminden memnun olmayan İttihat ve Terakkî üyeleri hem gidişâtı değiştirmek hem de üzerlerindeki baskıyı kırmak için çeşitli arayışlar içerisine girmişlerdir. Toprak bütünlüğünün korunup savaşın devam etmesini savunan İttihatçılar bu bağlamda propagandalar ve mitingler yapmışlardır. Kabineyi düşürebilmek için her türlü yasal yola başvurmuşlardır. Fakat kabine değişikliği yapılmayınca bir hükümet darbesi onlar için kaçınılmaz bir hâl almıştır. Kâmil Paşa ile Nâzım Paşa arasında yaşanan anlaşmazlıklar da darbe için uygun ortamı hazırlamıştır.

Balkan Harbi, Edirne'nin Bulgarlar'a verileceği söylentisi, muhalefetin ve iktidârın katılımıyla ''şûra-yı umûmi'' nin toplanması gibi olaylar İttihatçıların bir darbe planlamasına yol açtı. İttihatçıların darbe girişimi için aslında bir fırsat kolladığını söyleyebiliriz. Halkı da darbe girişimine dahil etmek isteyen İttihatçılar, Kâmil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlar'a verdiği söylentisini yayarak darbe girişimine millî bir hava vermeye çalışmaları milleti galeyana

---

[195] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi*, c.2, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2024), 43.

[196] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi*, 2: 28.

[197] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:31.

[198] Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, 112.

[199] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1: 22-23.

getirdi.[200] İttihatçıların ileri gelen subay ve fedaileri Bâb-ı Âli'ye yürüdüler. Halk da bu kanlı bir şekilde sonra erecek olan darbe eylemine katılmıştır. Bu darbe olayında Harbiye Nazırı Nâzım Paşa İtilâfçılar ile anlaştığı gerekçesi ile öldürülmüştür. Kimi araştırmacılar darbenin Edirne'nin kaybedilmesi mevzuundan değil de Kâmil Paşa'nın sadarete tekrar getirilmiş olmasından dolayı gerçekleştirildiği görüşündedir. Bir bakıma bu tespit doğrudur. Çünkü Edirne hakkında şûra-yı umumi henüz bir karar almadan darbe eylemi gerçekleştirilmiştir. İktidâr mücadelesinde Edirne meselesi sadece siyasî bir bahane olmuştur. İttihatçılar darbe yapmamış olsalardı İtilâfçılar Gümülcineli İsmail Kemal Bey tarafından planlanan darbeyi yapacaklardı. Fakat ilerde aynı planla ''Taklib-i Hükümet Girişimi'' olarak adlandırılan darbe girişimini gerçekleştireceklerdir. Bu kanlı hükümet baskını sonucunda Kâmil Paşa istifaya zorlanmıştır. İstifa mektubu V. Mehmet Reşat'a iletilmiştir. Bâb-ı Âli baskınıyla İttihat ve Terakkî iktidara gelmiş oldu. Kâmil Paşa Kabinesi ve tüm muhalefeti tasfiye edilmeye başlandı. Prens Sabahaddin grubu bu tasfiyenin dışında tutulmuştur. Birçok muhalif kişi ya tutuklandı ya da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı. Talât Bey'in bu tutumun yanlış olacağını, parti aleyhine muhalefetin husumet güdebileceğini söylemesi ile tutuklu bulunan bazı muhalifler tekrar serbest bırakılmıştır.[201] Böylece Mahmut Şevket Paşa Kabinesi kurulmuş ve Mütareke Dönemi'ne kadar sürecek İttihat ve Terakkî idaresi başlamış oldu. Artık rejim tek partinin egemenliğine dayanan tekçi parlameterizm şekline dönüşmüştür. Bu durum mütareke dönemine kadar devam etmiş; İttihat ve Terakkî dağılınca tekrar anarşik bir çoğulculuk başlamıştır. Fakat onların bıraktıkları çok partili liberal demokrasi anlayışı seküler devletin temellerini atmıştır.

1.6. İttihat ve Terakkî'ye Karşı Muhalefet Nasıl Oluştu?

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde görülmeye başlanan yenileşme/modernleşme hareketleri Cumhuriyet'in ilânına kadar devam etmiş ve giderek hız kazanmıştır. İlk başta bakıldığı zaman amaç modernleşmekten ziyâde ''imparatorluğu kurtarma'' çabaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhalefet de bu çabanın farklı şekillerde gerçekleşmesi gerektiği hususunda ayrılıklar göstererek ortaya çıkar. Yeni Osmanlılar ile başlayan muhalefet zamanla ivme almış ve en nihayetinde ihtilâle varan hareketlenmeler ortaya çıkmıştır. İttihatçılara göre Abdülhamid rejimini ortadan kaldırmış olmalarıyla birlikte kazandıkları ''cemiyet-i mukaddese'' misyonu partiyi bir arada tutmaya, muhalefeti bastırmaya yetecektir. Fakat bu durum düşündükleri gibi olmamıştır. Kendilerini kurtarıcı bir mukaddes güç olarak görmeleri aşırıya kaçmış ve onlara karşı gelen, muhalif olan, iktidardan uzaklaşmalarını isteyen herkes vatan haini olarak ilân edilmiştir.[202] Meşrutiyetin ilânından sonra İkdam ve The Times gazetelerinde İttihat ve Terakkî'yi hedef alan yazılar çıkmış zatan Jön Türklerden gelen

[200] Cevdet Küçük, ''*Bâbıâli Baskını*'', TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini, (02.05.2025).

[201] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 275.

[202] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3: 391-392.

ayrışmayla birlikte taraflar saflarını belirginleştirmiştir. Bilindiği gibi Jön Türkler iki gruba ayrılmıştı: Ahmet Rıza Bey'in önderliğini kabul edip onun etrafında toplananlar ve Prens Sabahaddin ile onun önderliğinde hareket edenler. Bu ayrılığın sebebi Ahmet Rıza Bey'in pozitivist, Sabahaddin Bey'in ise adem-i merkeziyetçi, şahsi teşebbüsçü olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci Jön Türk kongresinde Prens Sabahaddin Meşrutiyetin tekrar ilân edilmesi için dış müdahalenin olması gerektiğini savunmuş; Ahmet Rıza ise buna şiddetle karşı koymuştur. Ahmet Rıza Bey'in fırkası ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleşince Prens Sabahaddin destekçileri şiddetli bir şekilde muhalefete başlamışlardır. 1908 yılında Prens Sabahaddin ülkeye dönmüş ve İttihat ve Terakkî' de umduğu mevkiyi elde edemediği gibi Ahmet Rıza Bey ile de fikir çatışmaları yaşamıştır. Böylelikle Prens Sabahaddin, İttihat ve Terakkî ile bütün bağlarını koparıp ilişkisini kesmiştir. Ardından ise Osmanlı Ahrar Fırkası kurulmuştur. Tamamen Prens Sabahaddin'in ideolojisinde kurulmuş olan bu fırkanın yayın organı Terakkî'dir. Prensin yakın dostları ve destekçileri bu partiyi desteklemişler ve yurt dışında örgütlenmelerini sağlamışlardır. En önemli isimlerden biri de Ahmet Fazlı'dır. Çünkü Ahmet Fazlı, Prens Sabahaddin'in yakın dostu cemiyetin genel kâtibi ve Terakkî'nin yöneticisidir.[203] Bu fırkanın başkanın kim olduğu belli olmamakla birlikte ilerde ihtilâlci hareketler ile adını andıracak 31 Mart Olayı ile de kapatılacaktır. Fakat parti üyeleri faaliyetlerini Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda devam ettirmişlerdir.

İttihat ve Terakkî devletle özdeşleştirilmiş gizlilik ve komitacılık yöntemleriyle çalışmalarını yürütmeye devam etmiştir. 1908 yılında Kanun-i Esâsi tekrar yürürlüğe konduktan sonra örgüt hüviyetinde olan siyasî yapılanma parti hâline gelmiştir.[204] 1908 yılına kadar birçok siyasal oluşum ortaya çıkmış sonrasında da fırkalar kurulup politik bir mücadele sahası meydana gelmiştir. Askerî bir meşrutiyetle yeni bir rejim kurulmuştur. İttihat ve Terakkî gönüllü birliklerden ''Hareket Ordusu''nu kurarak 31 Mart olayını bastırmış ve bu olayı fırsata çevirerek II. Abdülhamid'i tahtan indirmiştir.[205] İttihat ve Terakkî Fırkası, diktatoryal eğilimler göstermeye başlayınca ilk muhalefet parti (Fedakârân-ı Millet) kurulmuştur.[206] İttihat ve Terakkî ile muhalifler arasında geçen ilişkiler pek demokratik ve modern bir görüntü sergilememektedir. Bir zaman sonra gergin ortam çatışmaların, suikastların yaşandığı bir ortam hâline gelmiştir. 1911 yılına kadar olan muhalefet açık ve çoğulcu bir görünüm sergilemektedir. Bu tarihten sonra ise İttihat ve Terakkî'den istifalar başlar ve 1913 yılından itibaren suikastçıların hedefi hâline gelirler. 1908 yılından sonra mecliste İttihat ve Terakkî'ye karşı ilk muhalefetler oluşmaya başlamıştır. Bu muhalefeti meydana getiren mebuslar Kâmil Paşa hükümetine güven oyu veren kişilerdir. İlerde konuya tekrar değinilecektir fakat burada

---

[203] Akşin, *31 Mart Olayı*, 30-31.

[204] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4 ''Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol''*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 178.

[205] Lévy Aksu, Georgeon, *Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, Saadet Özen, ''*Hürriyet'in Kahramanları: Mücadelenin İmajları*'', 29.

[206] Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler ''Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol'',* 4:178.

belirtmekte yarar var ki Gerek Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi gerekse Kâmil Paşa Kabinesi – Kâmil Paşa'nın dördüncü defa sadarete getirildiği dönem- İttihat ve Terakkî'nin karşısında olmuş ve mecliste İttihatçılar kısa bir dönemde olsa onlar sayesinde muhalefet konumuna düşmüşlerdir. İttihatçıların bu hükümetler döneminde siyasî olarak daha çekimser bir tavır içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu yıllarda Fedakârân-ı Millet Cemiyeti, Nesl-î Cedît Kulübü muhalefet tarafına katılmış; 1909 yılında Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Islâhat-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası, İttihâd-ı Muhammedî Fırkası muhalefet olarak karşımıza çıkan partilerdir.[207] Ahrar Fırkası Prens Sabahaddin'in Selânik ve Manastır seyahati sırasında kurulmuştur.[208] Ahrar Fırkası'nın programı Osmanlılık görüşü çerçevesinde meydana gelmiş, Prens Sabahaddin'in fikirlerini benimsemiştir.[209] Partide çoğunlukta Prens Sabahaddin'in arkadaşları, yakınları ve tanıdıkları tarafından meydana gelmektedir.

31 Mart Hadisesi ile beraber eskiden olduğu kadar kolay bir şekilde muhalefet oluşturulamamıştır.[210] 31 Mart Olayıyla beraber kurulan İttihâd-ı Muhammedî Fırkası en sert muhalefet cephesini oluşturmaktadır.[211] İttihat ve Terakkî'nin yoğunlaşan siyasî faaliyetlerine karşı diğer taraftan da ülkeyi kurtarma fikri çerçevesinde farklı fikirlerde olanlarca yeni partiler, cemiyetler kurulmuştur. Halk arasında yayılmaya başlayan milliyetçilik, hürriyet, bağımsızlık gibi fikirler de siyasî hayatı canlandırmıştır. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin ''merkeziyetçi devlet'' anlayışına karşı Prens Sabahaddin ve taraftarlarının halkçı yaklaşımı Ahrar, Hürriyet ve İtilâf gibi partilerin meydana gelmesine neden olmuştur.

İttihat ve Terakkî Fırkası esasen ne devrimci ne de ulusçu bir nitelik taşımaktadır.[212] Onlara göre devleti ayakta tutacak şey din ya da ırkları ne olursa olsun Osmanlı topraklarında yaşayan herkesi merkezî devletin eşit paydaşları olarak görmektir.[213] Bu fikir milliyetçilik, Türkçülük, İslâmcılık gibi fikirleri benimseyen kimselerce reddedilmiştir. Böylece siyasî hayatta heterojen bir yapı ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk döneminde çoğulcu bir siyasî hayat varken ilerleyen dönemde muhalefet ve İttihat ve Terakkî arasında hukukî olarak çatışmalı bir süreç başlar. Prens Sabahaddin'i destekleyen grup İttihat ve Terakkî'nin aleyhinde çalışmalar yürütmüştür. Halâskâran Beyânnamesi de Prens Sabahaddin'in yakın arkadaşı olan Satvet Lütfi (Tozan) vasıtasıyla bastırılmıştır.[214] Zaten parti Prens Sabahaddin'in görüşleri

[207] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3: 391-393.

[208] A.Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1956), 451.

[209] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 451.

[210] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 280.

[211] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3: 393.

[212] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 404.

[213] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 407.

[214] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 181.

çerçevesinde bir program oluşturmuştur. Fırkanın amacı, Meşrutiyet'i takviye, çeşitli unsurlar arasında düzen ve uyum içerisinde bir itilâf tesisi, tevzi-i sorumluluk ve tefriki görev vs. dir.[215]

31 Mart Olayı'nın getirdiği sıkıyönetim siyasî faaliyetleri ciddi boyutta etkilemiştir. Zirâ bu ortamda Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'nun kurdukları ılımlı ve uygar Osmanlı Demokrat Fırkası'nın dahi çalışması çok zor bir hâl almıştır.[216] ''Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'' bildirisi ile İttihat ve Terakkî Fırkası'na karşı birleşen muhalifler kendilerini belli etmiştir. Çoğulcu siyasal hayatın gelişmesi Ahali fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kurulmasıyla daha da hareketlenmiştir. Bu partilerin hepsi İttihat ve Terakkî Fırkası'na karşıdırlar. Meclise Arnavut, Ermeni, Rum, Arap vs. mebusların katılmasıyla gruplaşmalar ve milliyetçi faaliyetler artmıştır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulması ise İttihat ve Terakkî'ye karşı büyük bir tehdit oluşturmuştur. Zirâ Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İttihat ve Terakkî'ye karşı olan birçok kişi, dernek ve partinin birleşmesi ile meydana gelmiştir.[217] Fırka-i İbâd adlı Fırka, Ahrar Fırkası üyeleri vs. partiye katılan bazı fırkalardır.[218] Partinin kurucuları arasında Jön Türk Hareketi'ne katılmış olan İsmail Hakkı Paşa ve Manastır ayaklanmasıyla Meşrutiyet'in ilânı konusunda ciddi çalışmalar yürütmüş olan Sâdık Bey vardır.[219]

Hürriyet ve İtilâf Fırkası İttihat ve Terakkî gibi merkeziyetçi bir tavır sergilememekle beraber taşra teşkilâtına daha fazla yetki ve görev verilmesi taraftarıdır.[220] Parti programının en temel dayanağı muhalif kuvvetleri bir araya toplamak olmuştur.[221] Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın programı daha çok sağda olan bir programdır. İttihat ve Terakkî ne kadar kendini Osmanlıcı ilân etse de gerçekte Türkçü ve merkeziyetçidir.[222] Bu tarz farklılıklara bir diğer örnekse İzzet Fuat Paşa'nın görüşleridir. İzzet Fuat Paşa tamamıyla politize olmuş bir askerdir ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurucularından biridir.[223] İttihat ve Terakkî Fırkası'na muhalif olan İzzet Fuat Paşa askerin politikaya girmesine karşıdır ve bu durumu eleştirir.[224] Söz konusu bu fikir II. Meşrutiyet döneminin siyasî ortamında pek alışılmamış bir durumdur. Zirâ İttihat ve Terakkî Fırkası'nı asker kökenli paşalar oluşturmakta ve ordudan destek görmektedirler. Bundan dolayı da bu fikre karşı çıkarlar.

---

[215] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 494-495.

[216] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 280.

[217] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3: 393.

[218] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 452.

[219] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 469.

[220] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 72.

[221] Şakir, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2011),112.

[222] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 300.

[223] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3: 254.

[224] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi* , 1: 255.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulmasından yaklaşık yirmi gün sonra ara seçimler yapılmıştır (11 Aralık 1911).[225] Seçimlerde Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın gösterdiği başarı İttihat ve Terakkî'yi sert önlemler almaya itmiştir. 1912 yılındaki seçimleri İttihat ve Terakkî Fırkası kazanmış, Sait Paşa Hükümeti güven oyu almıştır ama Halâskâr Zabitan Eylemi neticesinde Sait Paşa istifa etmiş ve İttihatçılar iktidarı bırakmıştır.[226] Daha sonra ki dönemde kabine Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulmuştur. 23 Ocak 1913 yılında Bâbıâli Baskını neticesinde İttihat ve Terakkî Fırkası zorbalıkla iktidarı tekrar ele geçirip, Mahmut Şevket Paşa Kabinesini kurmuşlardır.[227]

Hürriyet ve İtilâf tarafından hükümeti düşürme girişimi (Taklîb-i Hükümet) gerçekleştirilmiş fakat başarılı olunamamış; Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür.[228] Bu vb. olaylar çok partili rejime ket vurmuştur. 1913'ten 1918 yılına kadar İttihat ve Terakkî Fırkası tek siyasî parti olmuş, muhalefet susturulup sindirilmiştir.[229] Balkanların kaybedilmesi bölgedeki rekabet ve çatışmanın da Avrupalı devletleri cesaretlendirir nitelikte olması I. Dünya Savaşı'na giriş sürecini hızlandırmıştır. I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle birlikte partide bölünmeler artmış ve herkes birbirini suçlar hâle gelmiştir. Buna örnek olarak Enver ve Talât Beylerin başını çektikleri asker-sivil çekişmesi gösterilebilir.[230] Mondros Mütarekesi'ne gelinene kadar iktidarı bir şekilde elinde tutmayı başaran İttihat ve Terakkî Fırkası son kongresinde siyasî hayatına son verip partiyi feshetmiştir. Bunun temel nedenlerinden biri artık zamanla partinin sola kaymış olması, anti-feodal, burjuva-devrimci bir çizgiye yerleşmiş olmasının getirdiği ayrılmalardır.[231] Bilâhare parti dağılmış ve siyasî faaliyetler başka şekillere evrilmiştir.

1.7.Hürriyet ve İtilâf Fırkası

Gerek meclis içinde gerekse meclis dışında İttihat ve Terakkî Fırkası aleyhtarlarının bir çatı altında toplanarak bir parti kurma düşüncesi neticesinde 21 Kasım 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulmuştur. Partinin kuruluş yeri ve merkezi İstanbul'dur.[232] Partinin içerisinde ve kuruluşunda Türk, Arap, Arnavut, Rum ve Ermeni olmak üzere birçok milletten kişi bulunmaktadır. Fırka, ''*ünlü ve haysiyet sahibi, yaşlı*'' kimselere ''*müessis-i faal*'' gençlere ise ''*heyet-i idare âzâsı*'' ünvanını vermiştir.[233] Hizb-i Cedît hareketinin lideri olan Miralay Sâdık Bey'in yandaşları ve muhaliflerin çalışmalarıyla birlikte kurulan bu parti, bir süre sonra

[225] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 301.

[226] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3: 393.

[227] Cevdet Küçük, *"Bâbıâli Baskını"*, İslâm Ansiklopedisi, c.4, 389-390, Erişim: 20.03.2025.

[228] Turgut Subaşı, Murat Erdoğan, *"Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü: Taklib-i Hükümet"*, (Sinop: Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2024), 8: 556-560.

[229] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi*, 3: 394.

[230] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* 440-441.

[231] Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 440.

[232] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:254.

[233] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 54-55.

muhalif mebusların katılımıyla birlikte kamuoyunda izlemiş olduğu politikalar sayesinde geniş bir toplumsal tabanı tarafına çekmeyi başarmıştır.[234] Zaman içerisinde görüleceği üzere partinin amacı iktidar olmaktan ziyâde İTF'nın iktidarını yıkmak olmuştur. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurulması iktidar-muhalefet ilişkisini canlandırmış, siyasî hayatı renklendirmiş denilebilir. 1908 yılından önce ve sonra kurulan hiçbir parti İttihat ve Terakkî karşısında ciddi boyutta bir tehdit oluşturup, politik davranışları üzerinde köklü bir değişiklik yaratamamışlardır. Bu grup ve fırkaların hepsinin amacı devleti kurtarmak gibi görünüyor olsa da hepsi aslında İttihat ve Terakkî'yi devirmek için bir çatı altında toplanmışlardır. Tek başlarına mücadele etmek faydasız kalınca tüm muhalif fırka ve cemiyetler tek çatı altında birleşmiş ve en nihayetinde dönemin en büyük muhalefet partisini meydana getirmişlerdir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılan diğer fırkalar ve gruplar şunlardır: Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Müstakiller Grubu, Sabahaddin Bey Takımı, Rum, Bulgar, Ermeni vs. mebuslar ve gayr-i müslim şahsiyetler…[235]

Partinin programı konusunda farklı iki bilgiye rastlanmaktadır: İlk olarak Baran Hocaoğlu, ''*Parti programını Mahir Sait Bey yazmıştır ve Rıza Nur Bey'in evinde gizlice toplanarak hazırlanan bu program daha sonra kamuoyuna açıklanmıştır.*''[236] Demektedir. Ali Birinci ise parti programının Ahmet Reşit Rey tarafından yazıldığını belirtmektedir. ''*Fırkanın programı Ahmet Reşit Rey tarafından yazılmıştır. Ancak kat'i şeklini almadan önce Türk, Arap ve Arnavut mebusları tarafından gözden geçirilmiş ve tadil edilmiştir*.''[237] Ziya Şakir ise programın hazırlığı konusunda şu bilgiyi aktarmaktadır: ''*Sinop Mebusu Rıza Nur Bey'in Beyoğlu'ndaki evinde üç gizli içtima akdedilmişti. Mahir Sait Bey tarafından yazılmış olan fırka programı okunmuş, fakat beğenilmemişti. Reşit Bey, bu işi üzerine almıştı. Birkaç gün zarfında o da bir program ile fırkanın dâhili nizamnamesini yazmıştı*.'' Burdan çıkarılan sonuç programı Mahir Sait'in değil Ahmet Reşit Bey'in yazdığıdır. Hocaoğlu, Mahir Sait tarafından yazılmış ilk programın herkes tarafından kabul edildiğini düşünüp parti programının resmî yazarı olarak eserinde onun adını kullanmıştır. Fakat araştırmalarımız neticesinde bunun eksik bir bilgi olduğu tespit edilmiştir. Sadık Bey daha sonra fırkada ismi en çok anılacak isimlerden biri olsa da ilk başta fırkanın kuruluşunda çok fazla işlere müdahale etmemiş, karışmamıştır. [238]

Parti programı Osmanlı Devleti'nde tüm halklar tarafından sevinçle karşılanmış ve destek görmüştür. Çünkü bu program tüm kesime hitap eden, hak ve özgürlükler veren adem-i merkeziyetçi bir yapıya sahiptir.[239] Fakat Sadık Bey gibi dini siyasî bir araç olarak kullananlar

[234] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 195.

[235] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 59-62.

[236] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, 197.

[237] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 63.

[238] Şakir, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, 110.

[239] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 197.

da olmuştur.[240] Fakat fırka genel anlamda bir Türkçülük ya da Osmanlıcılık anlayışı ile hareket etmemiştir. Çünkü ülkenin dış siyaseti ve yaşanan savaşlar böyle bir şey düşünülse dahi uygulamak için hareket edecek bir ortama sahip değildir. İtilâfçılar, Pan-islâmizm ya da pan-türkizm gibi akımları devletin etnik yapısı ve çok uluslu yapısından dolayı tehlikeli ve ülkenin dağılması için yeterli bir siyasî gerekçe olarak görmüşlerdir. Prens Sabahaddin etkisi ve İngiliz siyasî etkisi ile fırka İngiliz dostu bir dış siyaset izlenmesi taraftarı olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi Almanya ile olan ilişkiler II. Abdülhamid döneminden itibaren desteklenmemiştir.

T. Zafer Tunaya partinin ideolojisini şu maddeler altında açıklamaktadır: ''*Osmanlıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik, Teşebbüs-ü Şahsî, Liberal Ekonomi.*''[241] Baran Hocaoğlu ise partinin ideolojisi hakkında şunları söyler: ''*parlamenter, çoğulcu, demokratik anlayışa vurgu yapan, liberal bir programdı. Program, Osmanlıcılık, merkez dışılık, ve kişisel girişimcilik olmak üzere üç temel ilke etrafında hazırlanmıştır*.''[242] İTF'na muhalif olan bu partinin ideolojisine baktığımız zaman alt yapısını Prens Sabahattin'in görüşlerinin oluşturduğu görülür.

Fırka heyetinin aldığı kararla ilk fırka reisi Ferit Paşa, Miralay Sâdık ise ikinci reisi olmuştur. İlerleyen süreçte programda ve yönetim kadrosu konularında tartışmalar yaşanmış ve ayrışmaların olduğu görülmüştür. Ferit Paşa'nın ardından onun yerine Müşir Fuad Paşa, ikinci reisliğe Sâdık Bey, reis-i sânî vekilliğine Gümülcineli İsmail, katipliğe Sivas Mebusu Şükrü Efendi, veznedarlığa Ankara Mebusu Mahir Said getirilmiştir.[243] Parti şubelerinin açılmaya başlamasıyla taşrada siyasî bir hareketlilik meydana gelmiştir. Bunun temel nedeni ise fırkanın İttihat ve Terakkî'de olduğu gibi hetorejen bir yapıya sahip olmasıdır. Farklı fikirler ve kişisel ihtiraslar üzerine kurulmuş bir siyasî oluşumdur. Ayrıca Sadık Bey'in destekçileri artık ondan memnun olmadıklarını, ikinci reislikten istifa etmesi gerektiği fikri ile sürekli şikayetlerini dile getirmeye başlamıştır.[244] Parti ne kadar ana muhalefet partisi izlenimi yaratıp, şiddetli muhalefette bulunsada kendi içindeki sorunlar partinin kurulduğu ilk dönemden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Fırka, İttihat ve Terakkî gibi bir sınıf partisi değildir. Fikirlerini ve programını halka tam manası ile aktaramamıştır. Kendi ideolojilerinden ziyade amaçları esasen İttihat ve Terakkî'yi devirmeye yönelik olmuş ve bu durum halktan kopmalarına, her kesime hitap edememelerine neden olmuştur.

Fırkaya katılan diğer cemiyet ve fırkalar kendi gazete ve dergilerini de partiye devretmişlerdir. Bazı yayınlar şunlardır: Teşkilât, Takdirat, Teminat, Merih, Hemrah, Islâhat, Şehrah, İfham…[245] Parti basın yayın yoluyla da fikirlerini beyân etmeye çalışmıştır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası

[240] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 65.

[241] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:258-259.

[242] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, 2:*197.

[243] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar,* 73-74.

[244] Şakir, *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, 127-129.

[245] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 266-267.

bünyesinde kalemi güçlü ve polemiğe açık yazarlar da vardır. Bu durumu diğer fırkalar gibi kullanmaya özen göstermişlerdir. Partinin İTF'na karşı tehlike arz ettiğini anladığı dönem 1912 seçimleridir. Zirâ İttihat ve Terakkî Fırkası karalama politikası ve sürgünler gibi yollarla muhalefeti sindirmeye çalışmıştır.

1912 seçimleri siyasî tarihin ilk erken seçimleridir. Erken seçimlerin yapılmasının sebebiyse anayasada değiştirilen 35. madde ve meclisin feshedilmesidir. Bu erken seçim aslında iktidarın muhalefeti ezme amacını gütmesidir. 31 Mart Olayı'ndan sonra olduğu gibi 1912 seçimleri de yoğun bir sıkıyönetim ve denetim altında gerçekleşmiştir.[246] Bunun temel nedeni ise İttihat ve Terakkî'nin seçimleri kazanma isteğidir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası seçimlerde ciddi bir başarı elde edince İttihat ve Terakkîciler Kanun-ı Esasi ''tadilâtı'' nı getirmiştir.[247] Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bir parti olup olmadığı tartışma konusu olmuş olsa da Osmanlı siyasî yapısının tüm özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır.

Fırkanın karmaşık yapısı ve türdeş olarak beraberlik olmayışı partideki siyasal ayrışmaları zaman içerisinde artırmıştır. Kendi içinde İttihat ve Terakkî Fırkası'nda olduğu gibi muhalifler ortaya çıkmıştır. Taklîb-i Hükümet Girişimi ve Mahmut Şevket Paşa suikastının ardından parti üyeleri Sinop'a sürülmüştür.[248] Ağır cezalar alan parti üyelerinden bazıları idam cezası almıştır. Bu teşebbüs Sabahaddin Bey'in fikridir.[249] Bâbıâli Baskını örnek alınarak planlanan bu girişim başarıya ulaşamamıştır. Tezimize konu alan Muhaliflerin Esrarı adlı eserin yazarı Fethî Bey'de bu girişimin içerisinde yer almış ancak bu planı hükümete bildirmiştir. Bu harekete Rum olan George Scaliery'i ve Rum mebuslarından Boşo ve Kozmidi Efendi de katılmıştır.[250] Sorumlular tutuklanmış, sürgün cezası, kürek cezası gibi cezalara çarptırılmıştır. Yakalanmayan parti mensupları ise yurt dışına kaçmışlardır. Bu olayın ardından parti dağılmaya başlamıştır. Partinin dağılması ya da kapatılması ile ilgili hükümetçe verilmiş bir fesih kararı yoktur. Yurt dışına kaçmayı başaranlar orada bulunan muhaliflere katılmışlardır. Yeni bir Jön Türk eylemi ya da millî muhalefet kesiminin örgütlenmesi olarak nitelendirilen bu birleşme Hürriyet ve İtilâf veya Millî Muhalefet Fırkası ismini almıştır. Yöneticileri Şerif Paşa, Sadık Bey, Gümilcineli İsmail 'dir. Yurt dışında faaliyetlerine devam eden bu yeni fırka bünyesine Islâhat-ı Esâsiye Fırkası ve Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris Şubesi'ni de katmıştır.[251] Paris'te faaliyet gösteren bu yeni fırkayı Prens Sabahaddin de desteklemiştir. Daha önce de olduğu gibi birleşen bu muhalifler İttihat ve Terakkî aleyhinde yayınlar yapıp kampanyalar başlatmışlardır. I. Dünya Savaşı'nda Avrupalı devletler bu fırkadan yararlanmaya çalışmışlar ancak bir sonuç elde edememişlerdir.

---

[246] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 215.

[247] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, 1:*263.

[248] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:270.

[249] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 216.

[250] Fethi, *Muhaliflerin Esrârı,* (İstanbul: Matbaa'i Âmedî, 1332), 34-40.

[251] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:270.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası da İttihat ve Terakkî Fırkası gibi 1913 yılından sonra herhangi bir ilde görülmemiş, faaliyetleri olmamıştır; ancak Mütareke döneminde yeniden Türk topraklarında tekrar siyasî yaşama atılmıştır.[252] Siyasî faaliyetlerine son veren Hürriyet ve İtilâf Fırkası 1914 seçimlerine girmemiş Mütareke dönemine kadar söz hakkı İttihatçılara kalmıştır.[253] Zaten seçimlere girmiş olsalarda muhalefeti yok etmeyi kendine amaç edinmiş bir hükümet vardır. Bu şartlar altında seçimlerde partinin başarı elde edebilmesi pek mümkün değildir. Süregelen bu olayların canlı bir tanığı olarak Fethî Bey'in anlattıkları önemli bir yere sahiptir. Çünkü kendisi hem muhalefetin hem de İttihat ve Terakkî'nin içinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda Fethî'nin Muhaliflerin Esrârı adlı eseri incelenecek ve değerlendirilecektir.

[252] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:270.

[253] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 229.

2.BÖLÜM

''MUHALİFLERİN ESRÂRI'' ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE İNCELENMESİ

2.1.Eser Hakkında

Muhaliflerin Esrârı 1332 (M.1913/1914) yılında Fethî Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Matbaa'-i Âmedî matbaasında kitap hâline getirilmiştir. Eserin muharriri hakkında edindiğimiz tek bilgi asıl adının Şükrü Paşazâde Fethî Bey olduğu ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kadıköy Şubesi başkanlığını yaptığıdır.[254] Ayrıca kendisinin de ifade ettiği gibi ''*hizmetim merkez 'umûmiyyenin takdirâtını mûceb olarak bir ay mükâfat mezkûr kalub kitâbetine ve bilâhare fırka-ı muhâlefet murahhassallığına ta'yin edilmiş idim*.''[255] Murahhassallık görevini de üstlenmiştir.

Kadıköy Şubesinin kurucusu da olan Fethî Bey'in hayatı hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ahmet Bedevi Kuran'ın aktardığına göre Taklîb-i Hükümet olayı gerçekleştiği sıralarda parti üyelerini ihbar eden, casusluk yapan isimlerden biri de Fethî Bey'dir ve aralarına nasıl girdiğini A. Bedevi Kuran da bilmemektedir.[256] Fethî Bey parti kurucuları ve ilerigelenleri ile doğrudan ilişki içerisinde olan ve partide olup bitenlere hâkim isimlerden biridir. Yazdıklarından anlaşıldığı üzere kendisi bu fırkayı ve üyelerini hükümete şikayet etmiş, bütün faaliyetlerini bildirmiştir.

Eser, kırk yedi sayfa ve on alt başlıktan meydana gelmekte ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları ile Fethî Bey'in tanıklık ettiği kimi konuşma ve olayları bize aktarmaktadır.

2.2.Eserin Yazılma Amacı ve Giriş

Eserin girişinde *''İfade-i Merâmım*'' adlı başlık altında muharrir kitaba, partinin halkı kandırdığı, insanları kullandığı ve kendisinin de bilmeden ve istemeden bu oyunların içinde yer aldığını söyleyerek başlar. Bir bakıma yaptığı şeyin savunmasını da yapar. İfade ettiği ve hatasından dönüp partiyi neden ihbar ettiğini kitaplaştırarak halka da anlatmak istediğini söyler. Yani bu kısımda eserin neden yazıldığı okura açıklanmakla kalmamış doğrudan parti ve üyeleri eleştirilmiştir.

2.3.Muhalefet Nasıl Başladı?

[254] A. Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, 529.

[255] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı,* 12.

[256] A. Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları,2000), 395-396.

Açıklama mahiyetinde olan girizgahtan sonra Fethî Bey muhalefetin nasıl başladığını anlatmaktadır. Otuz senelik felâket bir yönetim ve idarenin ardından halkın Meşrutiyet'in ilânı sonucu gösterdiği sevinci aktarır.[257] Fakat halkın yanıldığını şu sözler ile ifade etmektedir:

> *Millet-i 'osmaniyye meşrutiyetin i'lânıyla başka bir 'âleme dahil oldu zannıyla herkes 'aynı ceryana kapılarak -yaşasın!- nidâsıyla esvâkı bir gulgule-i galibiyetle ihâta ediyor ve bu tebrik-i te'sir ferah-fezâsıyla mesut olmuş bir hâlde her tarafa temâyülde başka bir zevk ve başka bir sermediyyet bulurum. Zan ve zehâbında idiler. Herkes müthedden (Yaşasın meşrutiyet! Yaşasın hürriyet! Yaşasın 'adâlet!) diyordu fakat hiç düşünülemiyordu ki bu yaşasın avâzaları altında bir usûl-i idâre ve bir kanun ve kâ'ide bulunacaktı…*[258]

Sultanın bazı kişilerce yanıltılıp hem muhalefet hem de siyasî parti fikri aklına sokulmuş, halkın cahilliği de bu konuda kullanılmıştır. Bütün bunun sonucunda halkın şımardığı ifade ediliyor.[259] Meşrutiyet ve anayasal çalışmaların hepsinin kişisel çıkar ve menfaat için yapıldığını söyleyen Fethî Bey bu durumdan rahatsızlık duyduğunu eser boyunca belirtmekten çekinmemiştir. Ona göre Meşrutiyet amacına ulaşmamış bireysel çıkarlar ön plana geçmiş ve zaten cahil olan halk kandırılmıştır. İttihat ve Terakkî idaresine son vermek için kurulmuş olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın muhalefeti ihtilâl olarak değerlendirilmiş, üyeleri birçok kişi ve kurumca vatan hainliği ile suçlanmıştır.

2.4.31 Mart Olayı

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra 1909 yılına gelindiğinde Kâmil Paşa Hükümeti istifa etmiş yerine Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti kurulmuştur.[260] Bu süreçte siyasî fikirler çatışmaya başlamış ve toplum içerisinde ayrışmalar ortaya çıkmıştır. Yönetime karşı tepki gösterenler hukukî açıdan kadılar ve Batıyı takip edemedikleri sebebiyle öğrenciler olmuş; devamında ordu içinde ''alaylı'' ''mektepli'' tartışması başlamıştır.[261] 31 Mart Hadisesi'ni hazırlayan olaylar Taşkışla Olayı ve Yıldız Olayı'dır. Fakat II. Abdülhamid'i devirmek isteyen bir grubun şeriatın artık olmadığı gibi dini söylemleri üzerine olaylar daha da tırmanmıştır. Tutucu ve gerici olarak nitelendirilebilecek bazı grupların çıkardıkları olaylar da 31 Mart Hadisesi'ni tetiklemiştir(Beşiktaş Karakolu Olayı, Kör Ali Olayı, Karagöz Olayı vb…).[262] Olay farklı farklı isimlere yıkılmaya çalışılsa da II. Abdülhamid yönetimini yıkmak isteyen İttihatçıların arka planda olduğu görülmektedir. Zirâ görünüşte gerici bir olay yaratarak Hareket Ordusu'nun İstanbul'a

---

[257] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 5.

[258] Fethî, *Muhaliflerin Esrârı,* 5.

[259] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 6.

[260] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,* 39-55.

[261] Hasan Acar, Gökmen Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'', 366.

[262] Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1991), 47.

gelmesi amaçlanmıştır.[263] Çünkü istibdat yönetimine başka bir şekilde son verilemeyecektir. Olay neticesinde İttihat ve Terakkî ne kadar kahraman gibi görünse de olayın arkasında oldukları gerçeği göz ardı edilmemelidir. Fethî bu olayı şu şekilde aktarır:

> *İttihâd ve Terâkki Cem'iyeti (...) Dinimizi tebdil edecekler ! Şerî'at imhâ edilecek!! Gibi safsatalarla milletin câhil kısmı üzerinde edilen tahrikât neticesi (Şeri'at-ı İslâmiyye) Cem'iyeti meydana çıkarıldı ve bilnetice şerî'at isteriz nidâlarıyla memleketde anarşi ihdâs edilerek birçok hânmânın mahv ve harabiyetini bâ'is olan bu hâl; yine cem'iyetin metin, vicdân pek 'âlicenâbene olan 'azm ve sebatıyla ref' ü izâle edildi çünkü şerî'at isteriz diye nidâ eden iksâm bil'akis şerî'ati mahv ediyor, haysiyet-i milliyeyi ceriha-dâr etmekle beraber en menfûr ve en müstekreh hareketi bu nâm-ı mübeccel tahtında ifâ ediyorlardı.*[264]

31 Mart Hadisesi bir askerî hareket olarak başlamış ancak zamanla dinî bir hüviyet kazanıp birçok sivil ve askerin canına mâl olmuştur.[265]

Gazete ve dergiler olayların büyümemesi için yazılar yayınlayıp, halkın bu olaylara dahil olmamalarını istemiş, Prens Sabahattin Ahrar Fırkası kurucusu olarak bir bildiri yayımlamış, Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiyye bir bildiri yayımlayarak bu olayları desteklemediklerini açıklamıştır.[266] 31 Mart Hadisesi'ni (*13 Mart 325- Hâdisesi*) anlatan muharrir Şeri'at-ı İslâmiyye Cemyeti'nin kurulma sebebini açıklar. Ona göre vatanı bölmek, huzursuzluk çıkarmak vs. isteyen muhaliflerin kışkırtması bu cemiyetin kurulmasına neden olmuştur. Bu cemiyetin başta İttihat ve Terakkî'ye yakın olduğunu daha sonra ise fikir ayrılıkları nedeniyle uzaklaştığını bilmekteyiz. 31 Mart Olayı'nda önemli bir rol oynayan İTF siyasî olarak tam bir hâkimiyet kuramamış olsa da siyasî istikrarsızlığın artmasına neden olmuş, mecliste sesi yükselmeye başlamıştır. Olayların ardından II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve yerine V. Mehmet Reşad getirilmiştir. Bu tarihten sonra İttihat ve Terakkî idaresi başlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu olayla birlikte İTF halkın gözünde ''kurtarıcı'' bir imaja bürünmüştür[267] İttihat ve Terakkî'nin anarşiyi nasıl ortadan kaldırdığını Fethî şu şekilde anlatır:

> *Merhum ve mağfur bânî-i sânî-i hürriyet olan o (Mahmud Şevket Paşa Rahmetullah)'ın Selanik'den yıldırım-âsa İstanbul surlarına dayanmasıyla: tebdil-i saltanat vuku' bularak herşey, her tedbir mahv olarak müşevvikler tedmir edildi. Saf âhâli bu def'ada Mahmud Şevket Paşa'ya peyrev olmağa başladı!...*[268]

---

[263] Akşin, *31 Mart Olayı,* 246.

[264] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 8-9.

[265] Acar, Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'',361.

[266] Acar, Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'', 369.

[267] Acar, Gök, ''*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü*'', 361.

[268] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 9.

Mahmut Şevket Paşa'nın Selânik'ten İstanbul'a gelmesinin halk üzerinde olumlu etkisiyle beraber muhalefetin adının da iyiden iyiye ortalarda dolanması halkın ne kadar cahil olduğunu ve siyasete hâkim olmadığını Fethî Bey için göstermiş bir olaydır.[269] 31 Mart Olayı, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın ve emrindeki ordunun ağırlık kazanarak öne çıkmasını sağlamıştır.[270] İttihat ve Terakkî'nin gücünün orduya dayandığını bilmekteyiz. Mahmut Şevket Paşa ise orduya dayalı İTF rejiminin temsilciliğini üstlenmiş ve muhalefetin tepkisini çekerek hedef hâline gelmiştir.[271] Mahmut Şevket Paşa döneminde orduda ki gücü ile ismi anılan isimlerden biridir. Bütün bunlar yaşanırken bu dönemde varlığını devam ettirmeye çalışan diğer partiler de muhalefete devam etmişler ve daha sonra kurulacak olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kemik kadrosu da belirmeye başlamıştır.

Muhalefet partisinin nasıl bir ortamda meydana geldiğini düşünecek olursak herkesin kendi çıkarlarını düşünmesinin sebebini ve neden bu parti (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) içinde muhbirlerin olduğunu anlamak daha kolay bir hâl alacaktır. Parti, İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaret döneminde İttihat ve Terakkî'nin Sait Paşa'yı sadarete getirme çabalarının olduğu karmaşık bir siyasî ortamda kurulmuştur. Homojen bir yapı göstermeyen parti Mutedil Hürriyetperverâne ve Ahâli Fırkalarının görüşlerini benimsemiş ve birçok İttihatçı, ilmiyeci, medrese mensubu, demokrat, sosyalist vs. parti bünyesine katılmıştır.[272] Bu durumu Fethî Bey'in kaleme aldıklarında da görürüz. Örnek verecek olursak, daha önce İttihat ve Terakkî'ye hizmet etmiş olan Sadık Bey'in muhalefet tarafına geçmesiyle beraber muhalefetin (burada bahsi geçen muhalefet Hürriyet ve İtilâf Fırkası) niyetinin iyi olduğu düşünülmüş ancak Fethî Bey'e göre bu durum tam tersi olmuştur.[273] Zirâ eserin ilerleyen bölümlerinde görüleceği üzere bahsettiğimiz heterojen yapı zamanla muhbirlik faaliyetlerine girişmiştir. Bu isimlerden biri de Taklib-i Hükümet Girişiminde casusluk yapmış olan Fethî Bey'dir. Fakat bu durumu eserin başından sonuna kadar devleti kurtarma çabası olarak niteler, kendisinin de içinde bulunduğu muhalefeti yerer ve okuru ikna etmeye çalışır bir tavır takınır.

''*Âlemdâr Matbaası*'' başlığı altında matbaanın faaliyetlerini ve işlevi aktarılmaktadır. Partinin çok unsurlu bir yapıya sahip olduğunu belirtmiştik. Yazar parti ve diğer yapılanmalarla olan ilişkileri Yorgi Boşo Efendi[274] ve Kozmidi gibi isimlerin parti içindeki vazifeleri üzerinden oldukça sert bir dille eleştirir: *"...Boşo ve Kozmidi gibi hainlerin huzûzât-ı nefsâniyyelerini teskine hâss-ı mahal idi. Orada patlatılan şampanya mantarları diğer odadaki 'ibâdetle ma'kûsen mütenâsib bir tezâd teşkil ediyordu..."*[275] Parti yapılanması ve teşkilâtı, işlevi hakkında bilgi

[269] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 9.

[270] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 55.

[271] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, 3:119.*

[272] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 1:255- 256.

[273] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 9-10.

[274] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 59.

[275] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 13.

vermeyi kendine vazife sayan Fethî Bey ikili siyaseti ile dikkat çeker. Bu denli İttihat ve Terakkî hayranlığı güden ve onlar adına çalışan bir kişinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Kadıköy Şubesi kurucusu olması ve başkanlığını yürütmesi oldukça ironiktir. Bu durum bize İttihat ve Terakkî Fırkası'nın her yerde muhbirlerinin olduğunu göstermektedir. Muhalefet de zaten bu baskıcı, sansürcü, tek partili yönetimi eleştirmektedir. Muharrir, matbaayı anlatırken burada hain diye nitelendirdiği isimleri de saymaktan geri durmaz: *''...Muhâliflerin- rükn-i a'zmi olanlarını işte sırasıyla 'arz ediyorum!...*''[276] diyerek başta Âlemdâr Matbaası olmak üzere birçok ismi ifşa eder.

2.5.Arnavutluk İsyanı

''Arnavutluğu 'İsyana Teşvik'' başlığı altında yazar, isyanın nedenini muhalefet olarak gösterir ve Arnavutlara muhaliflerin destek verdiğini söyler. Ancak milliyetçilik akımının getirdiği ayrışmalar ve bağımsızlık isteği de milletlerin gruplaşmasını artıran bir etken olmuştur. Arnavut Kültür Derneği'nin kurulup faaliyetlere başlaması da millî bir uyanışın yaşandığının göstergesidir.[277] Muharrir, İttihat ve Terakkî'nin kurduğu hükümetin tehlikeye düştüğünü, Hürriyet ve İtilâf Fırkası güç kazandıkça ülkedeki durumaların daha vahim bir hâl alacağı düşüncesiyle Meclis-i Mebusan'ı feshetme gereksinimi duyduklarını anlatmaktadır.[278] Arnavutluk'ta çıkan isyanın sorumlusu da doğrudan Hürriyet ve İtilâf Fırkası olarak görülmektedir. İsmail Kemal ve Tayyar Beylerin bu isyanı başlattığı ifade edilir. Bundan dolayı da bütün parti sorumlu tutulmuş ve vatan haini sayılmıştır.

Bilindiği üzere Arnavutluk Osmanlı Devleti'nden kopan en son toprak parçasıdır. Olayın temeline inecek olursak Arnavutlar arasındaki ulusal birlik fikriyle, kültürel uyanışın temel nedeni 93 Harbi, Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarının meydana getirdiği siyasal sonuçlardır.[279] 1878'den itibaren ulusal kimlik oluşturma mücadelesine girmiş olan Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin gidişata müdahale edememesi ve bununla birlikte Balkan Savaşları'nın patlak vermesi Arnavutlar'ı Osmanlı topraklarından kopmaya sevk etmiştir.[280]

Osmanlı Devleti sürekli Arnavut isyanları ile uğraşmış, Hüseyin Cahit'in ifadesiyle ''*her gün bitiyor ve her gün başlıyordu*'' şeklinde yorumlanmıştır.[281] Mebusan Meclisi'nde Arnavutluk sorunları diğer meselelerden daha fazla yer tutar hale gelmiştir.[282] Arnavutluk isyanı

[276] Fethî, Muhaliflerin Esrarı, 10.

[277] Mithat Aydın, ''*Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)*'', (Denizli: Belgi Dergisi, PAÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 2019), 1095.

[278] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı,* 15.

[279] Mithat Aydın, ''*Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)*'', 1095.

[280] Suat Zeyrek, ''*II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları'',* 299.

[281] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 499.

[282] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler ikinci Meşrutiyet Dönemi*, 506.

muhalifleri de oldukça rahatsız etmiş hatta zaman zaman kendi içlerinde de bu konu sorun olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi partide Arnavutların yoğun bir şekilde bulunması da insanları ''muhalefet Arnavutlar'ı kışkırtıp destekliyor'' fikrine sevk etmiştir. İsyanın temel sebebi İttihat ve Terakkî Fırkası'nın uygulamış olduğu yanlış politikalar ve Arnavutları dışlamış olmalarıdır.[283] Mecliste diğer gruplara nazaran sayıca fazla olan Aranavut mebusların büyük çoğunluğu muhalefetin yanında yer almıştır.[284] Fethî'nin eserinde muhalefeti isyan için suçlamasının bir diğer nedeni de budur. Burada anlatmak istediğimiz parti Arnavutları desteklememiştir gibi bir şey değil. Elbette bu kadar Arnavut üyenin bulunduğu bir partide desteklemediklerini savunmak yanlış bir çıkarım olur. Fakat ülkenin toprak bütünlüğünü zedeleyecek veyahut Arnavutlar'a bağımsızlıklarını verecek bir girişimleri de doğrudan doğruya olmamıştır.

Meşrutiyet'in ilânının daha özgür ve demokrat bir ortam sunacağı beklentisi tam manasıyla karşılanamamıştır. Taşkışla'da Arnavut ve Arap askerlerinin nedensiz bir şekilde görevden alınması ve Yıldız Olayı'nda askerlerin azledilmesi bu gruplar arasında hükümete karşı tutumu daha da olumsuz etkilemiştir. Zirâ bu tarz olaylar hükümete ve devlete olan güveni zedelemiştir. Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk gibi Balkan Devletleri'nin beklentisi karşılanamamış ve Balkan Savaşları'na giden süreç başlamıştır. En geniş ve büyük çaplı isyan 1910 yılında çıkmış ve Malisörler tarafınca bir yıl sonra tekrar başlatılmıştır.[285] Bütün bu karmaşıklıktan Hâlaskâran hareketi faydalanmış ve İttihat ve Terakkî iktidardan uzaklaştırılmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ihtilâlcilerin şartlarını kabul etmiş ve af getirilmiştir.[286]

Fethî Bey'e göre bütün bu olayların, kaosun, anarşinin tek sorumlusu muhalefettir.[287] Bu dönemde Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi kurulmuş ardından bu kabine HİF tarafınca dağıtılmış ve İttihatçılar birer birer yakalanıp cezalandırılmışlardır.[288] Bunun sebebinin Ahmet Muhtar Paşa döneminde muhalefetin daha rahat hareket etmesi ve aldığı kararların Hürriyet ve İtilâf Fırkası güdümünde olduğu düşüncesidir.[289] Gidişattan memnun olmayan İttihat ve Terakkî Fırkası tekrar hükümeti devralmış ve muharrir ''*Kâmil Paşa Kabinesi'nin İskâtı*'' başlığı

[283] Suat Zeyrek, ''*II. Meşrutiyet'te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları''*, (İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012), S.33, 303.

[284] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 504.

[285] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi,* 501.

[286] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi,* 502.

[287] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 16-17.

[288] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 17-20.

[289] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 202-203.

altında ilk defa güven oyu alamayan Kâmil Paşa [290] Kabinesi'nin devrilmesinden bahseder.[291] Enver Bey'in bu konuda ki başarısı övgü dolu sözler ile anlatılmaktadır. Muhalif durumdan tekrar eski gücünü ele alan İttihat ve Terakkî Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarını tutuklamış, muhalefeti sindirmiştir. Fethî Bey bu olayları İttihat ve Terakkî'nin bir başarısıymış gibi anlatsa da baskı rejiminin uygulamış olduğu politikayı gözler önüne serer. İlerleyen süreçte Hürriyet ve İtilâfçılar bir bir tutuklanmaya başlamış; parti şubeleri de olmak üzere evleri dahi baskına uğrayıp aranmıştır: *"...Satvet Lütfi Beg pür telâş kalkdı ve kendisini ta'kîb etmekliğimi söyledi. Hiç bir şey' anlayamadığım bu fevka'l-âdelik nazar-ı dikkatimi celb ederek ne olduğunu sordum!.."*[292]

> *Balkan Savaşları'nın çıkmasıyla birlikte birtakım önlemler almaya çalışan hükümet başarılı olamamıştır. Arnavut sorununu çözmek için İbrahim Hakkı Paşa Kabinesi çözümler üretmeye çalışmış hatta Sultan Reşat Rumeli seyahatine çıkmıştır.[293] Fakat bu da pek işe yaramamış ve 1912'de Sait Paşa Kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakkî'nin bu hususlaki çalışmaları Fethî Bey'e göre itilâfçıları memnun etmemiş aksine kızdırmıştır: "...İttihâd ve Terakkî Cem'iyetinin bu suret hareketi İtilafçıları pek ziyâde iğzâb etti..."[294]*

Hatta Balkanların kaybedilmesi de muhaliflerin suçudur. Sorumluları ise ihanetle suçlanmaktadır:

> *Şerîf Paşa, Prens Sâbahaddin Gümülcineli İsmâ'il ve Basri Beğler vasi' mikyasda tedarikat ihtilâlkârâneleri mevki' tatbîke vaz' edebilmek çarelerini teharri etmekte kusur etmiyorlardı. İşte bu suretle, fırkacılık, muhâlifcilikler ordunun berbad olmasına, milletin yekdiğerine zıd iki düşman kısma ayrılmasına ve en nihâyet koca Rumeli kıt'asının gaybübetine sebeb oldu...[295]*

2.6. Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi

Arnavutların isyanı ve zabitlerin firarının ardından Ahmet Muhtar Paşa sadârete getirilmiş ve Hâlaskâran-ı Zâbitan Grubu ortaya çıkmıştır.[296] Aslına bakacak olursak kamuoyunun tepkisini azaltmak isteyen İttihat ve Terakkî Fırkası iktidarı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya bırakmış ve geri

---

[290] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi,* 22.

[291] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 19-20.

[292] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 31-32.

[293] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi,* 501.

[294] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 22.

[295] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 22.

[296] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 178.

plana çekilmiştir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İttihat ve Terakkî'nin meclisteki gücünü kırmaya çalıştığını ve fırkaya karşı olduğunu biliyoruz. Bâb-ı âli Baskını'na kadar cemiyet iktidara gelmemiştir. İttihatçılara göre bu durum muhalefetin işine yaramıştır. Muhalifler Muhtar Paşa Hükümeti'nin İttihatçıları tasfiye edeceğini düşünmüş ve bu olayı ''*İkinci On Temmuz*'' olarak nitelendirmişlerdir. Bu umutla da Muhtar Paşa hükümeti muhalifler yani itilâfçılar tarafından desteklenmiştir. Bu hükümete ''*Büyük Kabine*'', ''*Baba-Oğul Kabinesi*'' adı verilmiştir. İttihatçıların desteğini almadan hükümete gelen Muhtar Paşa mecliste pek çok güçlükle karşılaşmıştır. Muhtar Paşa Kabinesi, gerek hazırladığı program gerekse siyasal tutumuyla iktidar-muhalefet çekişmesinin hızlanmasına neden olmuştur.[297] Fethî Bey bu olayları tafsilatlı olarak eserinde aktarmaz fakat Muhtar Paşa döneminden şöyle söz eder:

> *Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadarete geçmesiyle heyet-i vükelâ 'umûmiyetle tebdil ederek hükümet tamamıyla tecrübe-dîde!! Ricâl eline terk edilmişti. Âhâlide yine bir galeyan-ı tekdir uyanmağa başladı. Yer, yer, efendim İttihâdçılar şimdiye kadar umûr-ı idâreyi tedvir edemediler. Tecrübe-dîde olan hâlihazır kabinemiz memleketin istikbâlini mâmin esâsâta rabt ederek âhâli beyninde hâsıl olan şu tefrikanın izâlesiyle beraber hârici ta'arruzdanda masun bırakacaktır. (...) Âhâli bu sûret-i tahayyülâtında Mısır, Arnavudluğun cenub kısmında hükümete müzâheret besâları gazetelerin telgraf havâdisleri kısmında büyük büyük harflerle yazılıyor fakat, şimâl-î Arnavudluk 'isyanda hâlâ bir devam ! Bu idaresizliğide Muhtar Paşa'ya 'atf eden muhâlifin bu def'a kabineyi tebdilen Kemal Paşa'yı mevkîi sadârete getirmeğe muvafık oldular.* [298]

Fethî Bey, Muhtar Paşa'ya olan muhalefeti kısaca anlatıp onun tecrübe sahibi ve iyi bir sadrazam olduğunu fakat İttihatçıların kendi çıkarları için devleti kötü gidişâta sürüklediğini söyler. Bilâhare dönemin en çok gündemde olan Balkanların durumunun sorumlularını araştırmaya girişir. Devamında ise kabinenin nasıl ve neden değiştiğini İttihat ve Terakkî'nin bu olaylardaki rolünü açıklar.

Ahmet Muhtar Paşa'nın İttihatçı ya da İtilâfçı olmadığını söylememiz yanlış bir değerlendirme olmaz. Fakat İttihat ve Terakkî'nin çoğulculuğunun karşısında kabinenin bir yere dayanması bir yerden güç alması gerekmektedir. Bu gücü ve dayanağı da Hâlaskâran-ı Zâbitan Grubu'nda bulmuştur. Bu grupla beraber kabinenin asıl amacı askeri siyasetten uzak tutmaktır ama bunu askeri siyasetin içine sokarak yapmaya çalışmışlardır. Hükümet İttihatçıları siyasetten silmek için meclisi feshetmek istemişlerdir. Meclisin feshini sağlamak için Hâlaskâranlardan yardım alma düşüncesi içerisine girmişler, İttihatçılar üzerindeki baskı ve tehtidi artırmışlardır. Muhaliflerin bu olayı destekledikleri, İttihat ve Terakkî'ye karşı sert tavırlar takındıkları yadsınamaz. İttihatçıların gücünü kırmak adına her yol denenmiş hatta Damat Ferit Paşa bununla ilgili bir layiha dahi yayımlamıştır. Gerekli çalışmaları yapan hükümet yeterli desteği

---

[297] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, 253*-255.

[298] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı,* 17.

de elde edince meclisi feshetmiştir. Muhtar Paşa'nın meclisi feshetmesi üzerine İttihat ve Terakkî Fırkası'nın siyaset üzerindeki yasama gücü ortadan kalkmış ancak ortaya ''*meşruluk sorunu*'' çıkmıştır.[299] Muhtar Paşa'nın meclisi feshetmesi demokrasi anlayışına ters düşen bir eylemdir. Zirâ İttihatçıların gücünü kırmak isterken hâli hazırda isyan eden milletlerin de tepkisini çekmiştir. Siyasî faaliyetleri zedeleyen bir durum ortaya çıkmıştır... İttihatçıların yoğun olarak bulunduğu meclisten kurtulan Ahmet Muhtar Paşa Balkan Savaşları'ndan kaçamamış, işler içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Meşrutiyet aslında Osmanlı toplumunu siyasal ve sosyal açıdan güçlendirme amacı güderken tam tersi bir reaksiyon göstermiş ve milliyetçilik fikriyle beraber Türk olmayan unsurlar Osmanlı Devleti'nden bağımsız bir devlet kurma fikrine kapılarak bölünmüşlerdir.[300] Balkanlarda da böyle bir durum yaşanmıştır.

Bütün bu karmaşanın arasında Ahmet Muhtar Paşa bir de askerin siyasetle uğraşmasından korkmuş bu konuda önlemler almaya çalışmıştır.[301] Fakat Balkan saldırıları, muhaliflerin tehditleri ve kamuoyunun tepkisi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi'ni oldukça sarsmış ve daha genç, dinamik bir sadrazam isteyen kesim onun yerine Kâmil Paşa'yı (dördüncü defa) sadarete getirmiştir.[302] Bahsi geçmişken değinmekte fayda var. Söz konusu ''genç ve dinamik'' bir sadrazam isteyen kesim tarafından sadarete getirilen Kâmil Paşa da Ahmet Muhtar Paşa yaşlarında yani yaşını başını almış biridir. Bu durum bize İttihatçıların kendi şahsi çıkarları doğrultusunda onu sadarete getirdilerini göstermektedir. Kâmil Paşa Hükümeti uzun süreli olmamış, Bâb-ı Âli Baskını'nı tâkiben Mahmud Şevket Paşa Kabinesi kurulmuştur.[303] Bu yaşanan olaylar Muhaliflerin Esrarı'nda yer almamakla beraber kabine isimleri ve bu kabinelere yönelik eleştirileri muharrir yer yer okura aktarır.

2.7.Kâmil Paşa Hükümeti

Balkan Savaşları'ndaki başarısızlık üzerine Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi 29 Ekim 1912 yılında istifa etmiş yerine Kâmil Paşa Kabinesi kurulmuştur.[304] Kâmil Paşa dördüncü defa sadarete getirilmiştir. İlk sadaretinde İttihat ve Terakkî'ye karşı daha yumuşak olan Kâmil Paşa ikinci sadareti döneminde daha serttir. Zirâ o da Muhtar Paşa gibi İttihat ve Terakkî'nin meclisteki gücünü yok etmek istemektedir. Son sadaretinde Balkan Savaşları ile uğraşmak zorunda kalmış bu sırada Bulgarlar Edirne'yi işgal etmiştir. Fethî'nin eserinde neden Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa'dan özel olarak bahsettiğini anlamak mümkündür. Bu iki hükümet de muhalefte daha yakın olmuşlardır ve İttihatçılara karşı mücadele etmişlerdir.

---

[299] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913, 255*-261.

[300] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarih i(1789-1914)*, 635.

[301] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi, 3:*114.

[302] Tarık Zafer Tunaya, *İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar Hürriyet'in İlânı*, 32.

[303] Tunaya, *İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar Hürriyet'in İlânı*, 3:39.

[304] Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, 651.

II. Meşrutiyet'in ilk kabinesini de kuran Kâmil Paşa ''ihtiyar sadrazam'' olarak anılmış ve en tartışmalı devlet adamı olagelmiştir. Kâmil Paşa ilk sadaretinden son sadaretine kadar muhalefetin desteğini görmüş bir isimdir. Konumuz Fethî'nin ele aldığı son sadaret dönemini kapsadığı için Kâmil Paşa'nın ilk sadaret dönemini burada ele almayacağız. Kâmil Paşa ve İttihat ve Terakkî arasındaki rekabet kanlı olaylara neden olmuştur. Muhalefet ideolojik olarak Kâmil Paşa hangi fikirde olursa olsun onu desteklemiştir. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, Ahrar Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, İttihad-ı Muhammedî Fırkası, Ahâli Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası ve hepsinin birleşmesi ile oluşan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Halâskâr Zâbitan Grubu hepsi Kâmil Paşa'yı lider olarak kabul etmiş ve desteklemişlerdir.[305] Bu desteğin sonucunda ise çok partili rejim İttihatçılar tarafından sona erdirilmiştir. Kâmil Paşa'nın bu kadar önemli bir yere sahip olmasının temel nedenlerinden biri iktidâr-muhalefet çatışması içerisinde 1908 yılından itibaren yer alması olmuştur.

1912 yılındaki sadrazamlığında İttihatçı avına başlamış, muhalefet konumunda olan İttihat ve Terakkî üyelerini takibe alarak bazılarını hapse attırmıştır.[306] Fırkanın kapatılmasını isteyen Kâmil Paşa esasen fırkanın merkeziyetçi-devletçi politikasından rahatsızlık duymaktadır. Çünkü kendisi Adem-i merkeziyetçi bir ideolojidedir. Bu açıdan Prens Sabahaddin ile benzer tarafları olduğunu söylemek mümkündür. Bundan dolayı Hürriyet ve İtilâf Fırkası Kâmil Paşa'yı desteklemiştir. Kâmil Paşa, İttihatçıların yayınlarını da engellemiştir. Kabinede yer almak isteyen, seçimlerde istediği başarıyı elde edemeyen Hürriyet ve İtilâf Fırkası isteğini elde edememiş ve bir süre sonra muhalefet fırkası olarak siyasî faaliyetlerine devam etmiştir. Kâmil Paşa tarafsız davranmaya çalışarak hiçbir siyasî partiye tavîz vermemeye kararlıdır. Bundan dolayı Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri hayalkırıklığı yaşamış ve umduklarını elde edememişlerdir. Kabine, İttihat ve Terakkî'nin ilerde yapacağı gibi Prens Sabahaddin'le de yakınlık kurmamıştır.[307] Kâmil Paşa İttihatçıların aksine Almanlarla değil İngilizlerle daha yakın ilişkiler kurulması gerektiğini, onların desteğinin alınması gerektiğini düşünmüştür. Fethî eserinde bu durumu eleştirir ve konuyla ilgili şunları aktarır: ''M*uhâlifler alenen Kâmil Paşa işini bilir o İngilizlerle dostdur. Nakaratını ileri sürüyorlardı.*''[308] Fethî'ye göre İngilizlere güvenmekle hata edilmiştir. Çünkü Balkanlar'daki askerin sevk edilmesi, terhisi ve Balkanların masada kurtarılacağının düşünülmesi bir hatadır ve Balkanların kaybına neden olmuştur:

> *Rûmelinden 'askerler çekiliyordu. 'Esbâb-ı, İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti bil-lüzum bu kadar 'askeri oraya tehşid ile âhâli beynine cebren nifak ilka!! Etmekte olması gösteriliyordu Balkan Harbi vuku'ı kati'yen hatıra getirilmiyordu çünkü Kâmil Paşa İngilizlere dost! İngiliz politikası! Ta'kib etmekte olduğu cihetle hiçbir vecihle muharebeye meydan vermeyecekti!.. Fakat heyhat! Bu kadar itmâm-ı kuvveye*

[305] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3:39.

[306] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir partinin Tarihi,* 3:48.

[307] Hocaoğlu, *II. Meşrutiyette İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913,* 267-268.

[308] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 18-19.

rağmen muharebe bütün facia'tıyla başladı Balkanlarda kan gövdeyi götürüyordu. Biz ise elimiz bağlı 'askersiz müdafa'aya kalkıştık. Tedarukat-ı 'askeriye hitâmına kadar Rumelide hettâk edilmedik ırz, mahv olunmadık hane kalmadı!...Balkan Hükümeti Rumeliyi başdan başa çiğneyerek Üsküb, Yanya, Manastır, Selânik, Edirneyi zabt ederek ta İstanbul surlarına kadar dayandılar.Bu kadar felâkete rağmen muhâlifler alânen Kâmil Paşa işini bilir Muhâlifler alenen Kâmil Paşa işini bilir o İngilizlerle dostdur. Nakaratını ileri sürüyorlardı hiç kimsede Asâr-i ye's rûnüma olmuyordu. Muhâlifler bu felâketleri bir 'ıyd-ı meserret telakkî ediyorlardı. Çünkü nail-i emel olabilmeleri milletin za'afına mütevakıfdı. Ez-cümle ötede beride yaptıkları propagandalarda -gördünüz mü cem'iyet başımıza ne felâketler açtı?- gibi tefevvühâtle âhâlinin fikrini cem'iyetin 'aleyhine çevirerek ba'de serbestçe icrâyı habesetle altı yüz bu kadar senelik bir me'mureyi beyâbâna çevirmek istiyorlardı…[309]

Bakıldığı zaman çıkar çatışması ve intikâm duygusu ile İttihatçıların eleştirildiği görülmektedir. İttihat ve Terakkî, Balkanların durumunu unutmuş, iktidâr mücadelesi vermektedir. Bu tarz söylemler ile Kâmil Paşa Kabinesi ve İtilâfçılar kendilerini aklamaya ve halkın desteğini kazanmaya çalışmaktadır. Fethî İtilâfçılarla birlikte Kâmil Paşa'yı sorumlu tutar. Fakat Balkanlardaki karışıklık yeni başlamamıştır.

Parti mensuplarından biri olan ve İttihat ve Terakkî tarihini ilk defa yazan A. Bedevî Kuran kitabının ''*Balkan Harbi ve İttihad ve Terakki*'' bölümünde İttihat ve Terakkî'nin millî ülküye lâkayıt kaldığını, Yunan, Sırp ve Bulgarların durumunu iyi tatbik edip, gelişmeleri iyi anlayamadıklarını savaşın bu yüzden alevlendiğini aktarmaktadır.[310] İki yazarında Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensubu kimseler olduğunu bilmekteyiz ve ikisi de Balkan Savaşları konusunda farklı fikirdedirler. Kuran, Balkan Harbi'nin kaybedilmesindeki temel nedenin İttihatçıların iktidâr hırsı olduğunu söylemektedir.[311] Fethî'ye göre ise durumun bu hâle gelmesinin temel nedeni Kâmil Paşa ve muhalefetin Balkanlarda yaptığı propagandadır. Arnavutluk meselesine ehemmiyet veren Fethî Osmanlılık fikrine karşı olan isimlerle beraber karmaşanın çıktığında bu insanların ihanet edip kaçtıklarını da anlatır:

Meclis-i Meb'usan kürsüsünde Osmanlılık nâmına söz söyleyen, münâkaşa eden İsma'il Kemal, Müfid, Süreyyâlar dört buçuk guruş mukâbilinde namus-ı milliyelerini gaib ettiler. Kendileride 'ilm-i medeniyet muvâcehesinde pek muhık şütum ve tahrikata ma'ruz kaldılar. Çünkü bu adamlar devlet-i ebed müddet Osmaniyenin inkırâzını arzu eden bed-tînet edânîden ibaretdi. (…) Rumeli ta! Çatalca, Terkosa kadar bir mezaristana dönmüştü. Bu hâl-i esef-i iştimâle hiçbir vicdan sahibi tahammül edemez ve hiçbir vatanperver kabul edemezdi, işte bu

[309] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 18-19.

[310] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 509.

[311] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 514.

mütâla'a-yı meşrû'aya mebni İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti tekrar icrâ-yı fa'aliyete mecbur kaldı.[312]

Üstelik Bâb-ı Âli baskını burada haklı bir gerekçeye dayandırılmıştır. Yani İttihatçılar bu darbe olayına mecbur kalmışlardır çünkü vatanın bütünlüğü ve korunması söz konusudur.

Kâmil Paşa Kabinesinin İskâtı'' kısmında Fethî Kâmil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesinden bahseder. Kâmil Paşa ve İttihatçılar arasında süregelen iktidâr mücadelesi kanlı bir darbe girişimi ile sona erer. Mahmut Şevket Paşa Kabinesi görevi devralır ve İttihat ve Terakkî tekrar iktidara gelmiş olur. Muhaliflerin Esrârı'nda, Enver Bey'in bu olay ile yüceltildiği, davanın ne kadar millî ve vatanı muhaliflerin elinden kurtarmaya yönelik olduğu savunulmaktadır:

Cem'iyet-i muhterime erkânından Enver Beğ Efendi gibi mukadder, gayur, vatanperver, ve 'alicenab bir zât mu'alimat Dırnadan bir kâse İstanbul'a virûd ederek bu kühne hükümet adamlarını refikâ-yı mu'avinleriyle birlikte mahv ve nâbûd etti. Herkes bir tarafa kaçmağa başladı. Vatanı ciddi bir ikâme uğratmağa 'azm etmiş olan itilâfçılar bu zorba-ı nâgehânıyla mebhût ve lâl olarak kaçmağa ve başlarını kurtarmağa çare arıyorlardı. Çünkü (El-hain haif) fahvâsınca bunlar uğrayacaklarını pek â'lâ anladıkları 'âkıbet almaya karşı müteyakkız bulunmak mecburiyetini hiss etmiş olmalarından rast gele kimisi Avrupaya, kimisi Arnavudluğa ve Selânik anneye firâr iderek dost mu'âvenetlerini -ancak vatanın 'aleyhine hizmette bulunmak şartıyla- uzatan ecnebi dostlarına tekâpû ve ilticâ ettiler.[313]

Bâb-ı Âli baskınının ardından muhaliflerin ve sarayda görev alan kimselerin kaçtığı ve hain oldukları Fethî Bey tarafından aktarılır ancak İttihat ve Terakkî Fırkası yönetimi devralınca sert bir siyasî politika izlemeye başalayarak kendilerine muhalif olan herkesi ya tutuklamış ya da sürgüne göndermiştir. Böyle bir siyasî ortamda kaçabilenler kaçmışlar ve çok partili rejim mutlakiyetçi bir yönetime çevrilmiştir. Bâb-ı Âli baskını yaşandığı dönemde Fethî de muhalif olan grubun arasında yer almaktadır fakat buna rağmen bir İttihatçı gibi davranmaktadır. A. Bedevî , ''*İttihadcılar <<Şûrayı Saltanat>> kararıyle Edirne'nin Bulgarlara terkedildiği iddiasını ileri sürerek Babıâli baskınını yapmışlardı.*''[314] ifadesiyle İttihatçıların bir darbe yapmak için aslında sadece bir bahane aradıklarını anlatmaya çalışır. Fethî'nin bakış açısıyla Bâb-ı Âli baskını aslında 31 Mart Hadisesi gibi bir kurtuluş olmuştur. Jön Türkler o zaman II. Abdülhamid istibdatından halkı kurtarmış; şimdi ise Kâmil Paşa'nın sert idaresinden kurtarmışlardır. İttihat ve Terakkî döneminde de sıkıyönetim uygulamalarının olduğunu hatıra getirmek gerekmektedir.

---

[312] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*,19-20.

[313] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 8.

[314] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 520.

Bu kabinenin nasıl bir âmel-i istiğrahcuyana ile kabul ettiği âlâlen anlaşılamayan mütârikeyi, İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti fesh etti. Böyle bir mütârikeyi millet kabul etmiyor dedi, ve tekrar harbe devam etti. Artık bu def'a ya ölüm veya nâmus ve şeref-i milliyeyi muhâfaza lâzım geldiğini anlayan İttihâd Perver divanın, düşmana karşı gösterdiği savlet şirânesi bâd-sır sırk'ı hasmımızı titretti bine bir bin bâlâ-pervâzâne Londra'da zemin mübâhiseye vaz'iditen süferâ konferansında hükümet-i müttefike; tekliflerini tehdile mecbur kaldılar. İttihâd ve Terakkî Cemiyeti erkânının pek dûr-bînane gösterdiği icraât 'âdalet sayesinde memleket düşmekte olduğu ve rota-yı dehşetine giden bu suretle halâs edilmiş olmağla Balkan İttihâdı,-'arz olan ifâdat neticesi-beyanlarında ihtilâf zuhur ederek tefrikaya düştü ve yekdiğerlerini boğazlamağa başladılar. Bu fırsatı ganimet bilen hükümet 'adile bilâ-izâ'a vakit ederine ve kırk gelesiye doğru hareket 'askeri de bulundu. Her taraftan kopan sadâ-yı iştikâya havâle-i sem' i'tibar etmeyerek Rumeli de mevcudiyetini muhafaza edebileceği yere kadar ilerledi;hiçbir taraftan mukâvemet görmeyerek emeline na'il olmuş isede daha fazla istifade te'min edebilmesi bir müddet mukata için te'hir etti. Çünkü siyâset bunu icâb ettiriyor. Ve siyâset-i hariciye ancak bu suretle idâre edilebiliyordu...[315]

Kâmil Paşa Hükümeti'nin aldığı kararların yok sayıldığı, yapılan görüşmelerin sonlandırıldığı ve anlaşmaların feshedildiği görülmektedir. Muhalefet de dahil İttihat ve Terakkî Kâmil Paşa ile beraber her şeyi defetmek istemektedir. Balkanlar'da yaşanan sorun II. Abdülhamid döneminden İttihat ve Terakkî dönemine kadar olan bütün hükümetleri zorlamış, Osmanlı Devleti'nden en son ayrılan Arnavutluk'un da isyanı ile olaylar çığ gibi büyümüştür. Kuran da bu konuda benzer bir fikre sahiptir. Balkanların kaybını daha eskiye dayandırarak ordunun yetersiz kaldığını, hükümeti kim yönetirse yönetsin Balkanlar'ın kaybının kaçınılmaz olduğunu ifade eder.[316] Fakat Fethî bu kayıp için muhalefeti ve Kâmil Paşa Hükümetini yermektedir. Bunu birçok yerde ifade etmiştir ve Bâb-ı Âli baskınını devleti kurtarmak için yapılmış bir hareket olarak değerlendirmiştir.

2.8.Prens Sabahaddin'in Parti İçindeki Rolü

Eserin ilerleyen kısmında Fethî, Ankara Mebusu Mahir Said Bey, Yüzbaşılıktan muharrec Tevfîk Bey, Prens Sabahattin, Satvet Lütfi Bey, Muhammed Kic, Dr. Nihat Bey, Bahriye yüzbaşılarından Kemâl, köprü kontrol memûru Sâlih, Ahmed Bedevî Kuran, Yüzbaşı Rahmi Bey gibi Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyeleri ve idarecileriyle konuşma ve görüşmelerini anlatır. Bu kişilerin Taklib-i Hükümet Girişiminde isimlerinin anıldığını bilmekteyiz ve bazıları partinin siyasî programını hazırlayan kişilerdir. Fethî Bey'e göre bu insanlarla görüşmesi hükümetin çıkarına yapılmış bir iştir ve muhtemel bir darbe girişimini engelleyebilecektir. Çünkü Prens Sabahattin ve cenahı Bâb-ı Âli Baskını gibi bir baskın tertip etmeyi planlamaktadır. ''*Doğrudan*

[315] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 21-22.

[316] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 521.

Doğruya İhanet'' başlığında Fethî Prens Sabahaddin, Gümülcineli İsmail ve Basri Bey'i İttihat ve Terakkî'ye ihanetle suçlamaktadır.[317] İttihat ve Terakkî'ye dememizin sebebi bu dönemde devlet idaresi İttihatçıların elindedir.

Prens Sabahaddin fikrî olarak birçok kesimi ve kişiyi etkilemiş bir aydındır. Jön Türkler arasında yer almış ve İttihat ve Terakkî'nin birçok kongresinde bulunmuştur. Prens Sabahaddin ile babası Mahmut Celaleddin Paşa II. Abdülhamid'e karşı muhalefet etmişler ve İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kurulmasında ve fikrî açıdan gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Almanya karşıtı bir siyaset benimseyen Prens Sabahaddin, Osmanlı Devleti'nin ve İttihat ve Terakkî'nin Almanya siyasetine karşı muhalif hareketlerde bulunmuştur.[318] Jön Türk kongrelerinde Le Play ve Edmond Demolis'in fikirleri çerçevesinde konuşmalar yapmış, Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan faaliyetleri engelmeye çalışmış, dergi ve gazetelerde yazılar kaleme almıştır.[319] Adem-i merkeziyetçi bir düşünce yapısıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın gerisinde kalmasının temel nedeninin İslâmiyet değil de içtimaî teşekkülü olduğunu ileri sürmüştür.[320] Bu çerçevede devletin içinde bulunduğu durumdan kurtulması için çözüm önerilerinde bulunmuştur. Hükümet ile halkın birbirine muhalif değil bir bütün olduğunu, sanayileşmenin adem-i merkeziyetçiliği güçlendirebileceği fikri ile hareket etmiştir.[321]

Jön Türkler, İttihatçılar ve hatta İtilâfçılar gibi sistemin artık yürümediği ve köhneleşmiş kurumların varlığından bahseden Prens Sabahaddin Bey birçok fırkada etkili olmuş ve geniş bir vizyona sahip bir isimdir. Fakat dönem dönem gerek hükümetlerce gerekse İttihatçılar tarafından vatan haini olmakla suçlanmış birçok kez ülkeden kaçmak zorunda bırakılmıştır. Fethî Bey'de eserde Prens ile görüşmelerini anlatır ve her görüşme sonunda onun haince bir plan içinde olduğunu ve vatanına ihanet ettiğini belirtir. Ayrıca Ankara Mebusu Mahir Sait Bey'le olan tanışıklığı ve Mahir Sait Bey'in Sabahaddin Bey ile Fethî'yi tanıştırması önemli bir yere sahiptir. Mahir Bey'in evine gitmesinden, birlikte Prens Sabahaddin'in yalısına gitmelerinden bahseder.

> *'ale'l-sabah hanemden kalkıp Kadıköy iskelesine şitâb ettim alâturka sa'at üç râddelerinde Mahir Sa'id Beğ geldi birlikte köprüye ve bilâhare diğer bir vapurla Kuruçeşmeye vâsıl olduk. Prensle ilk def'a vuku' bulacak bu mülâkatın esbâbı*

[317] Fethî, Muhaliflerin Esrârı, 22.

[318] Nevzat Artuç (2017), ''*Prens Sabahaddin Bey'in Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın Yanında Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları*'', Belleten, c.81, sy.291, 619.

[319] Nevzat Artuç (2017), ''*Prens Sabahaddin Bey'in Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın Yanında Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları*'', 620.

[320] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, 298.

[321] Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, 292-294.

hakkında uzun, uzadıya düşünmeğe lüzum yoktu herhâlde Hürriyet-i İtilâf Fırkası nâmına ba'zı tekâlifden 'ibâret olacağına kani' idim.[322]

Prens Sabahaddin Jön Türkler arasında Ahmet Rıza Bey ile yakın dost olmalarına rağmen birinci kongrenin ardından zıt düşmeye, fikir ayrılıkları yaşamaya başlamışlardır.[323] Prens Sabahaddin'in fikirleri parti programını meydana getirmiştir ancak kendisi doğrudan partinin üyesi değildir. Prens Sabahaddin ve destekçilerinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile işbirliği içinde olduklarını gösteren resmî bir kayıt yoktur. Tek kanıt değerlendirdiğimiz eserde Fethî'nin doğrudan Prens Sabahaddin ile konuşmalarıdır. Bireysel olarak hareket eden Prens Sabahaddin ve taraftarları Tâklib-i Hükümet Girişimi'nde de bireysel olarak katılım sağlayıp, destek vermişlerdir. Partinin siyasî görüşleri Prens Sabahaddin'in siyasî görüşleri ile benzerlik taşısada fırka Prens Sabahaddin ile bir ilgileri olmadığını, fırkaya üye dahi olmadığını Tesisat ve Tanzimat gibi gazetelerde yayımladıkları açıklamalarla duyurmaya çalışmışlardır.[324]

Ahmed Bedevî Kuran, Prens Sabahaddin ve taraftarlarının kanlı ve sert bir inkılâp taraftarı olmadığını ancak parti içinde görüşlerine saygı duyulduğunu ve Tâklib-i Hükümet Girişimi'nde de yer aldıklarını söyler.[325] Bütün bu anlatılanlardan çıkarılan sonuç, Prens Sabahaddin parti üyesi olmasada -gazetelerde ne kadar bu yönde açıklamalar yapılsada- gerek Fethî Bey'in eserinden gerekse Kuran'ın eserinden Hürriyet ve İtilâf Fırkası içerisinde aktif bir rol oynadığını görürüz. Prens Sabahaddin Bey ülkenin İttihatçıların elinde harap olduğunu ve yıkıldığını düşünmekte ve buna bir çare aradıklarını yönetime müdahale edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çünkü ülke artık yok olmuştur*:*

Prens.-Fethi Beğ! Âhvâl-i 'âlimi görüyorsunuz…Erkân-ı ittihâd meşrutiyet nâm-ı mübecceli tahtında tesis-i istibdaddan başka memlekete bir menfa'at temin edemedi. Memleketi nasıl kurtaracağız?. Vatan gidiyor değil, gitti! Hazine-i millet boşaldı. Yüksek makamât tekmil nâ-eliler elinde kaldı. Binâen'aleyh vatan, zavallı vatan bizden istimdâd ediyor bu âvâze-yi dilsüze imdâd ancak biz edebileceğiz.. El birliğiyle çalışarak bu yolsuz harekete bir nihayet verdirmeliyiz. 'Aksi taktirde nedâmet vuku' bulacak dedi.[326]

Son cümleyi ele alacak olursak Prens Sabahaddin ülkeyi İttihatçılardan kurtarmazlarsa pişman olacaklarını zirâ ülkenin zaten gittiğini söylüyor. Fethî Bey ne kadar bir İtilâfçı gibi davranıyor ve Prens ile konuşuyor olsa da aslında Prens'ten bilgi almak için orada olduğunu da belirtiyor: *"…Ancak bir prensle vâki' olacak bu mülâkatda irtikâb edilecek ba'zı hatâ'iyyâtdan doğrusu ya*

[322] Fethî, *Muhaliflerin Esrârı*, 28.

[323] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 319.

[324] Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar,* 62.

[325] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 532.

[326] Fethî, Muhaliflerin Esrârı, 29.

korkuyordum fakat nemmâside elde edeceğim kıymetdâr ma'lûmatlar nokta-yı nazarından mevcub istifâde buluyordum…''[327]

Muhalefet fırkası olarak benimsenen akım ''Teşebbüs-i Şahsî'' ve ''Adem-i Merkeziyettir''. İktidar çevresinde fazla rağbet gördüğünü söyleyemeyiz ancak Satvet Lütfi (Tozan), Dr. Nihat Reşat (Belger), Prens Sabahaddin, Ahmed Bedevî Kuran, Sait Bey, Namık Zeki (Aral) vs. gibi isimler bu fikri benimseyen bazı isimlerdir.[328] Bu fikir birliği de fırka üyeleri ve kurucularının Prens Sabahaddin'in fikirlerinden etilendiklerini ve Prens ile iletişim hâlinde olduklarını ispatlar niteliktedir.

Muhaliflerin Esrârın'da da Prens Sabahadin ile Fethî Bey arasında geçen konuşmalarda onun fikirlerine ve amacına ulaşmak mümkündür. Fethî ilk görüşmenin ardından yaşadığı kafa karışıklığını ve şaşkınlığını şu şekilde anlatmaktadır:

> *Artık bu babda nice mucib i'tiraz bir nokta kalmamış idi herçi-bâd-âbâd fırıldakların neticesine vasıl oluncaya kadar hizmeti kararlaştırmış ve prense 'arz veda' ile sâhilhaneden tebâ'ud etmiş idik. Lakin esnâ-yı râhde zihnen yegane medâr iştigalim olan bir kelime var idi ki o da (ederine İnşallah be-tekrar sukût edecektir) bu ne demek?.. Senelerden beri teslime hazır bulunan bir prens ve sonra vatanı ve rotayı izmihâl elinden tehlise sa'y olması arasındaki tezâdı düşündükçe; işindeki garayib ve mantıksızlık beni ihtilâba damağıya uğratmıştı o derece ki Mahir Sa'id Beğin sözlerini işitmez bir hâle gelmiş idim. Bir müddet sonra evvel ki karar hiçbir ser-rişte göstermeyerek prensin mezâyâ ve iltifatperver bulunmasından filandan hicaz etmek mahrûbiyet almasında bulundum!...*''[329]

Satvet Lütfi Bey ile görüşmesi istenilen Fethî Bey onunla da iletişime geçmiştir. Satvet Lütfî; Cemiyeti İnkılâbiye'yi kurmuş, Mecmua-i İnkılâp adlı bir gazete çıkarmış ve istibdat döneminde Hürriyet taraftarı olduğu için yargılanmıştır. Meşrutiyet'in ilânından sonra fikirleri dolayısıyla mahkum oldu.[330] Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nda görev almıştır. Darbe girişiminde de adı geçen isimlerden biridir. Satvet Lütfi Bey bu olayda yer aldığını bizzat kendisi ifade etmektedir:

> *Aradan henüz beş dakika geçmemiş idi ki bir işâret üzerine Satvet Lütfi Beg pür telâş kalktı ve kendisini ta'kîb itmekliğimi söyledi. Hiç bir şey' anlayamadığım bu fevka'l-âdelik nazar-ı dikkatimi celb ederek ne olduğunu sordum!.. Hükümetin kendisi hakkında ta'kibâtda bulunduğunu ve bugün yalıyı basmış olduklarını binâ'en aleyh bir mahalle ihtifa etmek lazım geldiğini söyledi. Lokantaya muttasıl bir otelin birinci katında sokağa nâzır <2> numaralı bir odaya girdik ve pek âdî bir*

[327] Fethî, *Muhaliflerin Esrârı*, 28.

[328] Tunaya, *İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar Hürriyet'in İlânı*, 75.

[329] Fethî, *Muhaliflerin Esrârı*, 30.

[330] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 718.

sûretde mefruş olan burası bir otelden ziyâde hâne pek müşâbih idi. Kendisi titrek ve muhavvif bir sadâ avah! Şimdi selâmetde bulunuyoruz dedi.[331]

Tâklib-i Hükümet Girişimi'nden sonra birçok isim kürek cezasına çarptırılmış bazıları da Sinop'a sürgün edilmiştir. Bu olayı fırsat bilen İttihatçılar Prens Sabahaddin'i kendi saflarına çekip fikirlerinden ne bildiğinden faydalanmak istemişlerdir. Daha önce parti içinde bulunmuş, kongrelere katılmış olması da İttihatçılar için hemen gözden çıkarılmayacak bir yere yerleştirmiştir onu. Bunun için de Prens'in yakın dostu olan Satvet Lütfi (Tozan)'yi Paris'e Prens ile görüşmeye göndermişlerdir.[332] Anlaşılacağı üzere İttihat ve Terakkî Fırkası Prens Sabahaddin'i göz önünde ve kendi saflarında tutmak istemişlerdir. Çünkü Prens Sabahaddin'in gerek Balkanlar'da gerekse Avrupa'da göz ardı edilemeyecek ciddiyette destekçileri vardır. Malî olarak da siyasî hayatta tekrar kendini gösterebilecek bir durumdadır. Tâklib-i Hükümet Girişimi Prens'in destekçilerini de siyasî faaliyetlerden men eder nitelikte bir girişim olmuştur.[333] Sonrasında İttihat ve Terakkî Sabahaddin Bey ile uyuşmak istemiş, teşebbüslerde bulunmuştur.[334] Fakat Prens Sabahaddin buna yaklaşmamıştır.

2.9. Tâklib-i Hükümet Girişimi ve Fethî Bey

Fethî Bey'in partiye nasıl geldiği, kim olduğu üyeler tarafından bilinmemekte ancak çalışmalarından dolayı kendisine Kadıköy Şubesi başkanlığı/katipliği[335] ve parti murahhaslığı görevleri verilmiştir.[336] Eser boyunca çıkan isyanları, savaşları ve devlete yönelik düzenlenmiş her olayı muhalefete yıkan Fethî en sonunda İtilâfçıların vatanına ihanetlerini Tâklib-i Hükümet girişimi ile taçlandırdıklarını bu kadar ileri gidebildiklerini anlatır. Fakat Prens Sabahaddin ve taraftarları İttihat ve Terakkî idaresine başka şekilde son verilemeyeceğini düşünmektedir. Ayrıca Bâb-ı Âli Baskını düzenleneceği sırada muhaliflerin de aslında benzer bir darbe planı yaptığı bilinmektedir. Gümülcineli İsmail tarafından yapılan plan aslında iki darbe planına da benzemektedir. Taklib-i Hükümet girişiminin planının Prens Sabahaddin tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Ancak elimizde bunu kanıtlayacak nitelikte bir belge bulunmamaktadır.

Bütün plan ve fikirlere hâkim olan Fethî Bey herkesi, her olayı, konuşmayı gözlemleyip dinlemiştir:

---

331 Fethî, *Muhaliflerin Esrârı*, 31-32.

332 Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 556.

333 Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar,* 218.

334 Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* 532.

335 Birinci, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, 74.

336 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 39.

Muhammed Kicle Satvet Lütfi Beg'in Boşnakça görüşmekte olmaları fakat görüşdükleri mes'elenin esâsında beni haber-dâr etmemekte idiysede hâl ve etvârından pek güzel anlaşıldığına nazaran ortada cây dikkat ve hâ'iz ehemmiyet ba'zı mesâ'ilik cereyân ettiği zıneni işrâb ediyor idi…[337]

Fethî Bey hem muhalefet için hem de İttihatçılar için çalıştığını inkâr etmemekle beraber görüştüğü kişilerden eylem için para da aldığını belirtmektedir: *"…onlardan olacağım velev bir guruş olsa hareketlerinin bir cüz'iyyeti akîm bırakmış olacağı mülâhazasıyla kırk lira istedim…"*[338] Taklib-i Hükümet Girişimi, Bâbıâli Baskını gibi düşünülüp tertip edilmiş bir girişimdir. Ne zaman planlandığı hakkındaki görüşler pek tatmin edici nitelikte değildir. Sadece olayın yaşandığı tarih hakkında bilgi verebiliyoruz. Prens Sabahattin etrafında toplananlar bu girişimin başarılı olacağını düşünmüşlerdir. Fakat onca hazırlık ve örgütlenme neticesinde başarıya ulaşamadıkları gibi parti de dağılmıştır. Darbe girişiminin faillerinin adlarını da veren Fethî Bey onlarla bizzat tanışmış, konuşmuştur: *"…Zemin mübâhaseyi ihtilâl hakkındaki mes'eleye tebdîl ederek nümayişlere evvelâ kimler tarafından mübâşeret edilecek diye sordum…Sâmi Uhrî ile Hüseyin dedi…"*[339] Fethî Bey'in bu kadar süre parti içinde kalıp olayların bu rakteye gelene kadar beklemesinin nedeni somut deliller sunma isteği olabilir. Ayrıca hükümete karşı daha önce içinde bulunduğu muhalefet kanadından şikayetçi olduğunu, pişmanlığını göstermek istemesi olabilir. Fethî Bey tertip edilen girişimi tasvip etmediğini, bu yüzden çok üzgün olduğunu yer yer dile getirir. Kimi zaman da öfkelenir: *"…Oh! Bu hıyânet ne kadar meş'ûm idi. Böyle hâmî dîn ve vatan onların bilâ-merhamet pek gaddârâne bir sûretde katilleri hakkında ihzâr edilen projeler taş kalblileri bile inletir ve ağlatırdı…"*[340]

Bütün konuşmaları ve olanları polise ihbar eden Fethî Bey, Hüseyin Avni Bey ile görüştüğü esnada polis tarafından alınmış ve bütün bildiklerini anlatmıştır.[341] Yaşanan diğer olayları anlatmayan Fethî Bey bu yaşananlardan çıkarılması gereken dersi şu şekilde aktarır:

Memleketin âtîsini düşünen, terakkî ve umrânına çalışan, hârice temîn âsâyiş eden ancak ve ancak İttihâd ve Terakkî Cem'iyyet muhteremesi ve ana müstenid kabinedir bir def'a derin düşünir isek, i'lân-ı meşrutiyeti müte'âkıb birçok fırkalar, kulübler teşekkül etti, ne oldu? Ne yaptılar? Ve ne gibi bir mevcûdiyyet gösterebildiler? Hiç!... Alan hiç değil mi? Artık bu kadar ders intibâh bize kâfi gelmelidir tecrübe devrinde değiliz. Teceddüd devrinde bulunduğumuzu artık anlamalıyız. Anlamalıyız da İttihâd ve Terakkî Cem'iyetine saf vecdî bir azimle pey-

337 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 33-34.

338 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 39.

339 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 42.

340 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 42.

341 Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 45.

rev olmalıyız. Çünkü ancak bu sâyede nâ'il refah ve sa'âdet ve te'min haysiyet edebiliriz. Evet her memleketde muhâlefet vardır. Fakat; memleketin zararına değil, muhâlefetine memleketin refâhiyyetini te'min eder bir sûretde teşekkül etmelidir yoksa âmâl gayr-ı meşrû perverde eden geçen def'aki gibi hâ'in vatanların ta'kib ettikleri dereceye indirirsek ana teşebbüs eden hâ'in ellerin bu vatanla alâkaları yoksa def olub gitmelidirler çünkü şübbân vatan bundan sonra kendisine râh-nevîn ta'yin edecek ve garbda bir mevcûdiyyet gösterecektir.[342]

Bu sözlerden sonra Fethî Bey'in İttihat ve Terakkî için çalışmaya devam ettiğini anlamak zor değildir. Zirâ o hem devleti için iyi bir şey yaptığı hem de vatan hainleri diye nitelendirdiği bir topluluğu dağıttığı fikrindedir. II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi İttihat ve Terakkî döneminde de casusluk, jurnal ve baskı söz konusudur. Bu yüzden kişilerin ve kurumların kendi çıkarlarını gözetmesi kaçınılmaz bir hâl almıştır. Artık mevzu devletin kurtuluşundan çok iktidar mücadelesi olmuştur. Kimin safhında savaşa girilirse çıkarlar daha az zedelenir düşüncesi ile hareket edilmektedir. Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra son bulan çok partili rejim I. Dünya Savaşı ile durmuş siyasallaşma süreci zarar görmüştür. Türk siyasî tarihinde Cumhuriyet'in ilânına kadar ciddi anlamda iç siyasette bir hareketlilik olmamıştır.

[342] Fethî, *Muhaliflerin Esrarı*, 46-47.

SONUÇ

Çalışmamız iki ana bölümden ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölüm incelenen eserin (Muhaliflerin Esrarı)yazıldığı tarihe kadar olan siyasî değişim ve gelişimi anlatmaktadır. Zirâ çalışma iç siyasette yaşanan olayları ele aldığı için konunun amacı dışına çıkılmaması adına dış siyaset ve savaşlara değinilmemiştir. Tanzimat Dönemi ile başlayan modernleşme ve siyasallaşma siyasî partiler arasında ki rekabete dönüşmektedir. Bu rekabet son olarak darbe ve darbe girişimlerine hatta bireysel savaşlara dönüşmüştür. İttihat ve Terakkî'nin benimsediği yönetim şekli ve baskı rejimi birçok partinin birleşerek Hürriyet ve İtilâf gibi güçlü bir muhalefetin meydana gelmesine neden olmuştur. Muhalefet partisi olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası gerek üyeleri gerekse gerçekleştirdiği faaliyetler açısından adından oldukça fazla söz edilmiş bir partidir. İttihat ve Terakkî gibi bu partide homojen bir yapıya sahip olmamış ve kendiliğinden dağılmıştır. Bu bağlamda Muhaliflerin Esrarı adlı eser parti içinde yaşanan olayları ve dönemin siyasetini anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü bizzat parti üyesi olan Fethî'nin kaleme almış olması olaylara yakından tanıklık eden birinin hem ruhani durumunu hem de partinin faaliyetlerini anlamak ve değerlendirmek açısından önemlidir. Çünkü Fethî Bey daha önce de İttihat ve Terakkî'nin içinde yer almış sonra diğer partiler ve şahıslar gibi Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne geçmiştir. Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin heterojen yapısı partinin yükselmesine engel olmakla berabar ihanetleri de ortaya çıkarmıştır. Eser tam olarak da bu durumu gözler önüne sermektedir. İttihat ve Terakkî'ye hizmet etmenin ülkeyi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaracağına inanan bir grup insanın muhalefet partisinin içinde yer aldığını net bir şekilde görmekteyiz. İkinci bölüm ise bu eserin ele aldığı temel konu ve başlıklar çerçevesinde dönemin diğer eserleri ve ikincil kaynaklarla yorumlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Tarihî olayları yazar tarafsız bir şekilde ele alamamakla beraber kronolojik olarak gelişmeleri aktarmış ve parti içinde bulunan kimi üyeler ile ilişkilerine değinmiştir. Eserin muhtevası, edinilebildiği kadar muharrir hakkında bilgi ve eserin değerlendirmesini bu bölümde yer almaktadır. Yazar tarafını ve neden partisine ihanet etmek zorunda kaldığını açık bir şekilde, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı eleştirerek belli etse de kimi olayların gerçekleşme sürecine tanıklık ettiği için Muhaliflerin Esrarı'nın incelenmesi elzem bir hâl almıştır. İttihat ve Terakkî Fırkası'na karşı muhalefetin nasıl meydana geldiği, ne gibi faaliyetler gerçekleştirdikleri, parti içinde ki bölünmelerin neden olduğu gibi soruların cevapları çalışmamıza konu olan eser bağlamında aranmış ve tespitler yukarda detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Taklib-i Hükümet Girişimi, döneminde öne çıkan bazı isimler ve Prens Sabahattin hakkında verdiği bilgiler birinci ağızdan aktarılmakta; partinin ve üyelerinin vatana ihanet ettiği sık sık dile getirilmektedir. Daha önce herhangi bir çalışmaya konu olmamış olan Muhaliflerin Esrarı adlı eser birçok çalışmada kaynak olması adına günümüz Türkçesine çevirisi yapılmış ve kurulmuş olduğu dönem ve siyasî ortam bağlamında değerlendirilmiştir. Fethî Bey'in kimliği hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamamış olması ilerleyen dönemde yeni kaynakların ve belgeleri ortaya çıkması ile aydınlatılabilecek bir husustur. Eseri ve dönemi

konu alan incelediğimiz birincil ve ikincil kaynaklarda bu bilgi tespit edilememiştir. Bu bağlamda yeni belgeler ile araştırılma konusu ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz (2022), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, Feroz (2024), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akşin, Sina (2023), *31 Mart Olayı*, İstanbul: İmge Yayınları.

Akşin, Sina (2023), *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,* İstanbul: İmge Yayınları.

Anonim (2009), *Osmanlı Padişahları Albümü*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (2023), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* İstanbul: Kronik Yayınları.

Berkes, Niyazi (2022), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Birinci, Ali (2012), *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çavdar, Tevfik (1991), *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Edit. Bora, Tanıl; Gültekingil Murat (2022), *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Emiroğlu, Kudret (2015), *Kısa Osmanlı- Türkiye Tarihi Padişahlık Kültürü ve Demokrasi Kültürü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Fethî Bey (1332), *Muhaliflerin Esrarı*, İstanbul: Âmedî Matbaası.

Georgeon, François (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*, İstanbul: YKY.

Hocaoğlu, Baran (2010), *II. Meşrutiyette İktidar- Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

İnalcık, Halil (2021), *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalcık, Halil; Seyitdanlıoğlu Mehmet (2024), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: İşbankası Kültür Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1983), *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, c.VIII, Ankara: TTK Yayınları.

Karal, Enver Ziya (1996) , *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, c. IX, Ankara: TTK Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2024), *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal H., (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Kuran, Ahmet Bedevi (1956), *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Baha Matbaası.

Kuran, Ahmet Bedevi (2000), *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Lévy Aksu, Noémı; Georgeon, Françoıs, (2022)*, Osmanlı İmparatorluğu ve Jön Türk Devrimi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Mardin, Şerif (2019), *Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2020), *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Mardin, Şerif (2021), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mülhman, Carl (2009), *İmparatorluğun Sonu 1914, Bir Alman Subayının Gözünden Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı'na Girişi*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İlber (2016), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Ortaylı, İlber (2023), *Cumhuriyet'in Doğuşu, Kurtuluş ve Kuruluş Yılları,* İstanbul: Kronik Kitap.

Şakir, Ziya (2011), *Hürriyet ve İtilâf Nasıl Doğdu, Nasıl Yaşadı, Nasıl Battı?*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.

Shaw, J. Stanford; Shaw Kural, Ezel (2003), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C.2,* İstanbul: e Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2012), *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2024), *İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar Hürriyet'in İlânı*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2024), *Türkiye'de Siyasal Partiler İkinci Meşrutiyet Dönemi, C.1*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2024), *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi, C.3*, İstanbul Kronik Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer (2024), *Türkiye'de Siyasal Partiler Mütareke Dönemi, C.2*, İstanbul: Kronik Yayınları.

Uca, Alaattin, (2020), *İttihat ve Terakki ve Atatürk*, Konya: Palet Yayınları.

Vambéry, Arminus (2022), *19. Yüzyıl Türkiyesi ve Türk Modernleşmesi*, İstanbul: Selenge Yayınları.

Yıldırım, Yılmaz (2015), *Şerif Mardin'in Işığında Türkiye'de Sivil Toplum ve Modernleşme*, İzmir:

Kum Saati Yayınları.

Zürcher, Erik Jan (2023), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Sözlükler

Devellioğlu, Ferit (2012), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Parlatır, İsmail (2017), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.

Makaleler

Acar, Hasan; Gök, Gökmen(2020), ‘‘*Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı İle İttihat Ve Terakki Cemiyeti’nin Rolü*’’ , Journal of Awareness, c. 5, sy.3.

Artuç, Nevzat (2017), ‘‘*Prens Sabahaddin Bey’in Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın Yanında Birinci Dünya Savaşına Girişini Engelleme Çabaları*’’, Belleten, c.81, sy.291, ss.619-642.

Aydın, Mithat (2019), ‘‘*Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)*’’, Denizli: Belgi Dergisi, PAÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.

Durdu, Mehmet Burak, ‘‘*Osmanlı Devleti’nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri*’’, Ankara: OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, c. 14, sy.14.

Düzen, Cem (2017), ‘‘*Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak’ası*’’, Trakya Üniversitesi SBD, c.19, sy.1.

Özhazinedar, Tuba (2023), ‘‘*Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-ı Esasi’nin Tahlili*’’, Education And Society In The 21 Century, c.12, sy.36.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, ‘‘*Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi*’’, Liberal Düşünce Dergisi, sy.2, (1996), 103-111.

Subaşı, Turgut; Erdoğan, Murat (2024), *Başarısız Bir Darbe Teşebbüsü: Taklib-i Hükümet*, ss.547-575, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (8), Sinop.

Zeyrek, Suat (2012), *II. Meşrutiyet’te Demokratik Muhalefetin Sonu: Arnavut İsyanları ve Sonuçları*, ss. 299-336, İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.33.

İnternet Kaynakları

Gülsoy, ‘‘Islahat Fermanı’’, TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 21.04.2025 https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani

Küçük, Cevdet, *Bâbıâli Baskını*, İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 18.03.2025. https://islamansiklopedisi.org.tr/babiali-baskini

Somel, Selçuk Akşin, ‘‘Islahat Fermanı’’, Türk Maarif Ansiklopedisi, Erişim: 21.04.2025. https://turkmaarifansiklopedisi.org/islahat-fermani/#yazar-1

Türkmen, Zekeriya, ‘‘*Kuleli Vak’ası*’’, TDV İslâm Ansiklopedisi, Erişim: 21.04.2025. https://islamansiklopedisi.org.tr/kuleli-vakasi

EKLER

EK-1. Muhaliflerin Esrarı Transkripsiyonu

Muhaliflerin Esrârı

Muharriri:

Fethî

İstanbul

Matbaa'-i Âmedî

1332 (1913/1914-Rumi:1329/1330)

(3.SAYFA)

İfade-i Merâmım

'âlem-i matbu'atın; Her nerede olursa olsun, Efkâr-ı 'umûmiye üzerine icrâ etmekte olduğu te'sirat – velev hayr veya şer nokta-ı nazarından- pek dehşetlidir. Meşrutiyetin i'lânından sonra muhalefet fırkası namı tahtında teşekkül eden bir garibân ahvâl ve hareket zâhirriyesine ve matbu'atın ihzâr ettiği yaldızlı haplara kapılarak; kendilerine pek çok pey-rev ihzâr etmişler ve bu zavallı saf kalblileri kendi emel-i harîsânelerine; kör, körüne tabi'iyyet ettirerek geçen seneye kadar telâfisi pek büyük fedakârlığa mütevakkıf, mazarrât-ı tevlîd etmişlerdi.

Muharrer eser 'âcizleri dahi onların içerisinde bulunup bilmeyerek ba'zı işlerine âlet olmuş idiysem de ahîren his ettiğim fırıldakların; ve tam 'aleyhine müretteb birer cinâyet olduğunu

(4.SAYFA)

anlamaklığım üzerine ifşa-yı esrâr ettiğim gibi vatandaşlarıma bir ders-i intibah olmak üzere bu def'ada kitab suretiyle neşrine karar verdim: Efkâr-ı 'umûmiyenin esna-yı mütâla'asında; benim hakkımda verecekleri hükmü vicdanlarına terk ederek vaki olan hata'iyyetın mazhar-ı 'afv buyrulmasını rica ederim.

Fethî

(5.SAYFA)

Muhâlefet Nasıl Başladı?

Hakan-ı sâbıkın kâbus-ı felâket olarak otuz bu kadar sene devam eden mezâlim ve i'tisâfâtı altında inleyen zavallı millet-i 'osmaniyye meşrutiyetin i'lânıyla başka bir 'âleme dahil oldu zannıyla herkes 'aynı cereyana kapılarak -yaşasın!- nidâsıyla esvâkı bir gulgule-i galibiyetle

ihâta ediyor ve bu tebrik-i te'sir ferah-fezâsıyla mesut olmuş bir hâlde her tarafa temâyülde başka bir zevk ve başka bir sermediyyet bulurum. Zan ve zehâbında idiler.

Herkes müttehiden (Yaşasın meşrutiyet! Yaşasın hürriyet! Yaşasın 'adâlet!) diyordu fakat hiç düşünülemiyordu ki bu yaşasın avazaları altında bir usûl-i idâre ve bir kanun ve kâ'ide bulunacakdı…

Halbu ki hakan-ı sâbıkın tahtında ibkâsı; mahzâ-yı memleketde bir tebdil-i

(6.SAYFA)

saltanat vukû'a getirilmeyerek ecnebilerin müdâhalelerini icâb ettirmemek maksadına mübtebâ iken hakan müşârün-ileyh hiç de tahattur edemediği bu tebdil-i nâgehanı hoş, göremedi binâen'aleyh bu babda tedabir ve tedarükat-ı hafiyede bulunmakda kasûr etmedi.

Memlekette efkâr-ı münevvere eshâbından ba'zılarını para ile elde ederek gazeteciliğe teşvik ettirdi ve ba'zılarını propagandacılığa sevk ederek -milletin her cereyâna kapılabilmesini pek kolay bulmalarından- icrâ-yı fa'aliyetde zerre tamâ kusûr etmedi. Vaktâ ki meclis-i mebu'san teşekkül etti asıl bu müşevvikler ileriye atılarak (Efendim! Meşrutiyetle idâre olunur memleketlerde birçok fırkalar mevcuddur, memleketin te'min-i selâmeti ancak muhalif fırkaların mevcudiyetiyle kâ'imdir. Çünkü (Bârika-i hakikat, müsâdeme-i efkârdan çıkar) kâ'idesi meydana sürülerek seviye-i irfânı henüz meşrutiyetin ne demek olduğunu anlamaktan ba'îd olan millete, bir de muhâlefet fikri ilkâ edilmiş oldu.

Bundan ne netice hâsıl oldu bilir misiniz? (avarelik şımarıklık!) Çünkü yer, yer, cihet, cihet ictimâ' eden âhâli -Yaşasın meşrutiyet! Falanı istemeyiz !!- neticelerine kadar vardı. Herkes şımardı nevaht şımardı, zirâ ne taleb ettiğini bilmediği hâlde muttasıl bağrıyor ve bu bağırmak çağırmak binâ'en'aleyh hükümetin

(7.SAYFA)

icraâtına müdahale etmediği meşrutiyetin bir rükun mütemmimi zan ediyorlardı!...

Heyhat! Takdir edilemiyordu ki, bu hareket sırf menfa'at-ı şahsiyesini te'min ve amel harîsânesine nâ'iliyyet zımnında birkaç menfa'at-perestenin ileri sürmüş olduğu nakarât fakat tahtında müstetir maksad vardı! Âhâli böyle bağırıp çağırdıkça namusları pare mukâbili gazab edilen bir kısım serseriler de, bunlara peyrev olarak alkışlıyorlardı…

İttihad ve Terakki cem'iyyet muhteremesi bu hâl-i esef iştimâl karşısında mebhût ve müterediddid kalmış… Fakat, bir 'azm-i metin ile idâre-i hükümete sarılmış; milleti evsâf… Milleti… Bu hareketlerinin gayr-ı mantıkî olduğunu, idare-i meşrutanın şerâit-i esâsiyesini, meşrutiyetin te'min-i bekâsını meşiyyet (cem'iyyetin bir takım erkân-ı müttehizânı ma'arifetiyle) muttasıl ictimâ'alar, konferanslar verdiriyordu… Metinler 'akd ettiriyordu…

Çalışıyor… Ve herkese muhâlif, muvafık fırkanın ne demek olduğunu anlatmak istiyordu!... Lakin.. Kuvve-i mümeyyizesi pek az ve 'alelekser bu hevâsa hiç mâlik olamayan bir kısım halk

bu kadar nesâ'ise rağmen muhâlif fırkasına kayd edilmekle başladı… Şu hâlde eli kalem tutanlar, hemen birer gazete imtiyazı ahziyle neştiyata başladı.

(8.SAYFA)

Merkezi Yıldızda bulunan bu fırka-yı muhâlefet memleketde vâsi' mukayesede neşriyat ve fakat cem'iyyetin her türlü hareketini 'akîm bırakmak 'azmiyle neşriyat-ı muhtelifede devam ediyordu. Ne maksad ta'kib edildiğini anlayamayan -birkaç gazete istisna edilirse sa'ir gazeteciler sütunlarla yazılar yazıyorlardı. Cemiyet-i muhtereme erkânı sa'inde asla fütûr getirmeyerek çalışıyordu… Fakat vâ-esefâ ki muhâliflerde her tarafa kol, budak salıvermişlerdi!...

(13 Mart 325-Hâdisesi)

Yukarıda tafsilât verdiğimiz menfa'at-perestân hakan-ı sâbık melûniyetiyle nâmelerini tarihde la'netlerle! Tezeyyüne! muvafık oldular…Yani 13 Mart vak'a-ı cinâ'iyyesini ihsâr ettiler. İttihad ve Terakki Cemiyeti erkânı kâmilen ferağına sondur. Dinimizi tebdil edecekler ! Şerî'at imhâ edilecek!! gibi safsatalarla milletin câhil kısmı üzerinde edilen tahrikât neticesi (Şeri'at-ı İslâmiyye) Cem'iyeti meydana çıkarıldı ve bil-netice şerî'at isteriz nidâlarıyla memleketde anarşi ihdâs edilerek birçok hânemânın mahv ve harabiyetini bâ'is olan bu hâl; yine cem'iyetin metin, vicdânen pek 'âlicenâbene olan 'azm ve sebatıyla ref'

(9.SAYFA)

ve izâle edildi çünkü şerî'at isteriz diye nidâ iden iksâm bil'akis şerî'ati mahv ediyor, haysiyet-i milliyeyi ceriha-dâr etmekle beraber en menfûr ve en müstekreh hareketi bu nâm-ı mübeccel tahtında ifâ ediyorlardı.

Fakat; merhum ve mağfur bânî-i sânî-i hürriyet olan o (Mahmud Şevket Paşa Rahmetullah)'ın Selanik'den bildirim âsa İstanbul surlarına dayanmasıyla: tebdil-i saltanat vuku' bularak herşey, her tedbir mahv olarak müşevvikler tedmir edildi. Saf âhâli bu def'ada Mahmud Şevket Paşa'ya peyrev olmağa başladı!... Fakat; çok geçmeden muhâlefet nâmı yine meydâna atıldı. Cereyân âhvâl-i milletin bir kısmını ikâz etmiş olmasından muhâlefet nâmı herkes indinde mezmûn ve makdûh olmağa başlamıştı. Harîs câh olanların biltabî' her dürlü kalıb, kıyafete girmekde aslâ tereddüd etmeyecekleri cihetle; güyâ İttihâd ve Terakkî Cemiyeti fırkasıyla bir maksad bir prensip ve bir gaye ta'kib etmek…Yalnız mu'âmelât mütekâbileleri yek-diğerleri tarafından tenkid edilmek şerâ'iti tahtında itilâf hâsıl etmişlerdi. Cerâid metbû'a bu suretle bir prensip tahtında ve millete hayr hû-âhlak göstermek dolayısıyla celb kalub ve te'min-i rağbete yine muvafık olmağa başlamışlardı!... Ez-cümle evvelce cem'iyete pek çok hizmeti sâbık etmiş olan Sadık Beğin muhâlif kısma

(10.SAYFA)

ayrılmış olması herkesi; işde bir hüsn-i niyet olduğu zehâbına düşürmüştü!

Muhâliflerin- rükn-i a'zmi olanlarını işte sırasıyla 'arz ediyorum!

'Âlemdâr Matba'ası

Mehmed Hayreddin Beğin taht idâresinde bulunan bu matbu'at bir müfsid-âneden başka birşey değildir! Orada öyle fâci'alar olur diğe insan burasını bir idâre-i siyâsiyeden ziyâde komediye mahli zan ederdi. Hiç onu demem bir gün hava pek ziyâde yağmurlu ve soğuk idi; bir hevâce ahkâm-ı diniyeye müte'allik eline olduğu bir kağıt parçasıyla idarehaneye gelerek gazeteye dercini ricâ ediyordu… Muharrir hoca istihfâf-kârâne birer nazar fırlatarak: Hoca efendi gazetemiz umûr-ı siyâsiyyeye müte'allikdir böyle şeylerle isâ't edecek zamana mâlik değiliz. Bakınız İttihâd Cem'iyetinin idâre-i keyfiyesi bu zandan her işimiz berbad oluyor, sokakda çamurlardan geçilmiyor. Nitekim üstünüz başınız çamur içinde kalmış… Binaneleyh bu babda hükümetin aleyhinde bir makale yazalım siz de imzanızı koyarsınız bu suretle hem

(11.SAYFA)

memlekete bir hizmet etmiş ve hem de siz bu sefaletten kurtulmuş olursunuz. alel-husûs bu münasebetle gazete sütunlarında da isminiz görülmüş olur!! Diye bîl-cümle ashâb müracaatı her dürlü desâîsle iğfal ederek ellerinden makaleler olub mütemadiyen hükümete hücum ediyorlardı… İttihâd Cem'iyetinin idâresinde kazara ufak bir hata görmüş olsalar günlerce baş makalelerine mevzu-ı münakaşa tahsis etmiş oluyorlardı! İşte bunun için 'âlemdâr matba'ası mürur-u zamanla 'adeta bir müfsidethâne hâlini almıştı…

Trablusgarb mesail-i hakkında o sırada İtalya hükümetiyle hükümet-i Osmaniye arasında tahdis eden ihtilâfdan istifade te'minini fırsat-ı telâkkî eden fırak-ı muhâlif resmen teşekkül etmek üzere bir program ihzârıyla meşgul bulunuyordu esâs itibariyle re's-i kârde Sâdık ve Muhammed Hayreddin Beğler bulunarak icra-ı faaliyete başladılar; programlarını ihzâr ederek bera-ı tasdik hükümete takdim etdiler. Hükümet, İtalya ile olan buhran-ı siyasiyi izoleye çalışmakda olduğu bir sırada memleketde yeni bir yaygara çıkarmayarak hiç olmazsa harice karşı müttehid bulunulduğunu göstermek üzere bu mutalebâtı kabulde muztar kalmıştı. Fîlhakîka hükümete verilen programda mucîb-i iştibah bir hâl yok idiysede malik olunacak salâhiyet vasi'a dairesinde pek büyük fırıldaklar

(12.SAYFA)

çevirebilmekle maksadlarına muvafık olacaklarını anlayan Hürriyet ve İtilâf fırkası için programın kabulü bir hayat, memât mes'elesi idi programlarının resmen kabulünden sonra esâsen Anadolu'ya i'zâm ettikleri birçok propagandacılar bu def'a vâsi suretde hareketlere başladılar. Yalan yanlış her gün vürûd eden telgraflar 'Alemdâr gazetesinin sahâfeinde pek büyük hüsn-i kabule mazhur oluyordu… Efkâr-ı 'umûmiye bu def'a yine bu hisse kapıldı ve 'Alemdâr gazetesi İstanbul sokaklarında 'âdeta kapışılıyordı. Hürriyet ve İtilâf fırkası herşeyden evvel kendisine bir kulüb ihdâsını düşündü. Himâle varıncaya kadar herkesi kayd

itmekle beraber bu vesile ile de re’s-i kârda bulunan menfa’atperistan itzâr ettikleri paraları bankalara tevdi ile meşgul bulunuyorlardı…

Şurada i’itirafına mecbur bulunacağım cihetle hattı muharrir eser ‘âciz dahi bunların hakikaten hadim-i memleket oldukları zan ve zehâb ile kâzî kûy hürriyet itilâf kalubını köşede muvafık almıştım. Bilmeyerek, kör, körüne vuku’ bulan şu hizmetim merkez ‘umûmiyyenin takdirâtını mûceb olarak bir ay mükâfat mezkûr kalub kitâbetine ve bilâhare fırka-ı muhâlefet murahhasallığına ta’yin edilmiş idim. Şu hâlde fırkanın içinde bulunarak bil’umûm cereyan ahvâle vâkıf olacağım şu tefsilâtdan anlaşılacağı

(13.SAYFA)

vâresten iştibâh bulunduğundan -alenen bu nasıl meşrutiyetdir? Bir fırka-ı muhalefet vardı onun dahi vücûdı kaldırıldı niye… Odada bir idebilen iştikâ eden vatandaşlarıma, bir muhtıra olarak şimdiye kadar muhâlif perdesi altında ceryân eden alçaklıklara müte’allik ihtisasat ve meşhûdatımı ‘aynen kaleme aldığım cihetle taktirini efkâr-ı ‘umûmiyeye havâle ederim. Bu gün fırka-ı muhâlefeye mensûb pek çok kimseler kat’iyen emin olarak söylüyorum hiçbir şeyine vâkıf değildirler. Fırkanın amel harîsânesine kör,körine mutâva’ata mecbur kalmışlar ve o yaldızlı haplara aldanmışlardır. Fırka merkez ‘umûmiyyesinin garabetine müte’allik vereceğim bir ma’lûmat mâ-ba’dî hakkında güzel bir tafsilât teşkil eder zan ederim!..

Merkez-i ‘umûmiyyedeki kabul salonları iki idi. Birisi mescide müşabih olub orada mütedeyyin ve saf kimseler ictimâ’ eder idi. Diğeri ise bir kafe-i tantana müşâhib olup Boşo ve Kozmidi gibi hain vatanların huzûzât nefsâniyyelerini teskine hâss-ı mahal idi. Orada patladılan şampanya mantarları diğer odadaki ‘ibâdetle ma’kûsen mütenâsib bir tezâd teşkil ediyordu.

Ey! Muhâlifler; oradakilerin bile farkına varamadığı bu hâlden siz de haberdâr değilsiniz değil mi? İçinde bulunduğum bu müflis fırkanın

(14.SAYFA)

esrarı hakkında vereceğim ma’lûmat vatan ve milletimin istifâdesi nokta-ı nazarından farîza-yı zimmetim bulunduğu cihetle her bir dolap ve entrikalarına âgâh olmak maksadıyla i’lân-ı islasına kadar ta’kib ettiğim fırka-yı mezkûrenin esrarına işte mümkün olduğu kadar tafsilât yazıyorum.

Memleketde bu suretle teşekkül eden kulübler sayesinde Hürriyet-i İtilâf Fırkası artık kökleşmişti. Meclis-i Mebu’sandaki kuvvet günden, güne tezayyüd ediyor ve ‘âdeta yekdiğerlerine rekâbet edecek derecede cem’iyetden isti’falar başlamış ve gazete sütunları bunlarla dolmakta bir devam idi. Memâlik-i ‘Osmaniyenin her tarafına i’zâm idilen mürheselerin fa’aliyetleri neticesi birçok kulübler ihdâs edilerek merkez-i ‘umûmiye güzel bir menba’ varidat ihdâs edilmiş bulunuyordu. İş o kadar ilerlemişti ki İttihadçı ve İtilâfçı nâmıyla millet arasına bir rekâbet girmiş ve bu yüzden bir çok ahvâl mevsufa hudûsuna imkân hâsıl olmağa başlamıştı. Çünkü bu rekâbet neticesi hükümeti iskât ederek idâre-i hükümeti fark

muhâlefet tedvîr etmek istiyordu. Bunun için her dürlü redâeti irtika edene hey hükme! Kusur edilmiyordu…

(15.SAYFA)

-Arnavudluğu 'İsyana Teşvîk-

İtilâfçıların bu suretle mevki' ve tevacüh kazanmaları Meclis-i Meb'ûsanda kendilerine ekseriyet bahş etmişti o derece ki Meclis-i Meb'ûsanda İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti akalliyeti teşkil etmekle beraber idâre-i hükümetide ellerine almağa ramak kalmıştı. Bu vehâmeti derk eden fırka-yı İttihâdiye Meclis-i Meb'ûsanı feshe lüzum görmüştü. Çünkü mukadderat vatan tehlikeye dû-çâr oluyordu.

Millet meclisinin bu mutâla'aya binâen feshiyle derhal ikinci intihâb başlamışdı fakat bu def'aki intihabat muhâliflerin 'adem-i memnuniyetleriyle neticelenmişti. Çünkü cem'iyetin efrâd-ı âhâliye her memleketde her yerde verdiği konfor insanlarda fırka-yı muhâlefenin maksad ve emellerini teşrih etmiş milletin 'adem-i hoşnudını tevlid itdiğinden İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti muhteremesine ekseriyeti bahş itmişlerdi. Muhâlifler o derece akalliyetde kalmışlardı ki Meclis-i Meb'ûsan salonunda 'âdeta birer nokta hâlinde bulunuyorlardı. Her ne suretle olur ise olsun umûr-ı idâreyi ellerine alıp menfa'at şahsiyeleri uğrunda hattı vatanı bile satmağa razı olan fırka-yı muhâlefet münfezeni bu hâle tahammül edemediler. Efrâd-ı millet üzerinde icrâ-yı te'sir

(16.SAYFA)

edebilmelerinin zamana mütevakkıf olduğunu anlamış olmasalar neden İsmâ'il Kemâl ve Tayyar Beğ gibi hain din-i vatan olan ba'zı edânî ma'arifetiyle Arnavudlığı 'isyana teşvik ettiler. Esâsen hunharlıkla namdâr Cemil Arnavud kavmî ufak bir işaretle bütün dünyayı kana boyamağa kıyam etti. Tayyar ve Hamza gibi alçaklar hükümete 'isyan kasdıyla dağlara çıkarak icra-yı şekâvete başladılar. Arnavudlukda hareket ihtilâlkârâne o derece ilerledi ki hareket ordusuna bir nazire olmak üzere zâbıtan arasına da nifâk sokularak aralarında bir halâs-kâran cem'iyeti ihdâs ile İstanbul'ı tehdid ve bil-netice vakî iktidara geçmek üzere ba'zı zâbıtan ve âhâli cemi' kavaya mübâşeret etti fakat yer tarafında Arnavudlukda katli'am, ihtilâl devam etmekte bulunuyordı. Esâsen Trablusgarbda İtalyanlarla muharebeden bî-zâr olan hükümet bu def'a Arnavudlukda zuhura gelen anarşi karşusında mütehayyır kalmıştı,… Çünkü Balkan hükümetinin yegane arzularını teşkîl eden bu kargaşalıktan istifâde kendileri için bulunmaz birer fırsat idi ve bunun içinde Yunanistan ve Bulgaristan arasında mukârenet müzâkereleri başlamış ufk-ı siyasî günden güne mezalim bir hâl iktisâb itmekde bulunmasından hükümet bu gibi âhvâl-i müessifeye mahâl kalmamak üzere yine bu hâlâs-kâran cem'iyetiyle uyuşmağa karar vermiş ve kendilerinin arzuları gibi

(17.SAYFA)

Meclis-i Meb'ûsanı dağıtarak hükümeti de Gazi Ahmed Muhtar Paşa riyâseti tahtında gibi ricâle terk ve teslim ederek çekilmişti.

-Muhtar Paşa Kabinesi-

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadarete geçmesiyle heyet-i vükelâ 'umûmiyetle tebdil ederek hükümet tamamıyla tecrübedide!! Ricâl eline terk edilmişti. Âhâlide yine bir galeyan-ı takdir uyanmağa başladı. Yer,yer, efendim İttihâdçılar şimdiye kadar umûr-ı idâreyi tedvir edemediler. Tecrübe-dîde olan hâl hazır kabinemiz memleketin istikbâlini mâmin esâsâta rabt ederek âhâli beyninde hâsıl olan şu tefrikanın azalasıyla beraber hârici ta'arruzdanda masun bırakacaktır. Hulyâsı ki: -Lûl-i âhâliya lehlek-i el-fukarâ- ta'birince herkesde birer his ıtmi'nân uyanmağa başlamıştı. Âhâli bu sûret tahyîlâtında Mısır, Arnavudluğun cenub kısmında hükümete müzâheret besâları gazetelerin telgraf havâdisleri kısmında büyük büyük harflerle yazılıyor fakat, şimâlî Arnavudluk 'isyanda hâlâ bir devam!...

Bu idaresizliğide Muhtar Paşa'ya 'atf eden muhâlifin bu def'a kabineyi tebdilen Kâmil Paşa'yı mevkî-i sadârete getirmeğe muvafık oldular!!

(18.SAYFA)

Lakin iş bununla kalmadı. İttihâdcı nâmıyla her kimi gördülerse yakalayıp hemen nefî ve tağrib ettiler. Kâmil Paşa'nın bu suretle başlayan ilk ıslâhatını! Arnavudlukda mütehaşşid yüz bin ma'lum 'askerin terhisi ta'kib itdi. Lakin Balkan Hükümetiyle de olunma tümler te'âtîsine başlandığı hâlde tarz-ı kadim usûliyle -asayiş bir kemâldir- nâmı tahtında mütehadiyen Rûm ilinden 'askerler çekiliyordu.

Esbâb-ı, İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti bil-lüzum bu kadar 'askeri oraya tehşid ile âhâli beynine cebren nifak ilka!! etmekte olması gösteriliyordu Balkan Harbi vuku'ı kati'yen hatıra getirilmiyordu çünkü Kâmil Paşa İngilizlere dost! İngiliz politikası! Takib etmekde olduğu cihetle hiçbir vecihle muharebeye meydan vermeyecekti!.. Fakat heyhat! Bu kadar itmannan kaviye rağmen muharebe bütün facia'tıyla başladı Balkanlarda kan gövdeyi götürüyordu. Biz ise elimiz bağlı 'askersiz müdafa'aya kalkıştık. Tedarikat-ı 'askeriye hitâmına kadar Rumelide hettak edilmeden 'arz, mahv olunmadık hakan kalmadı!...

Balkan Hükümeti Rumeli'yi baştan başa çiğneyerek Üsküb, Yanya, Manastır, Selânik, Edirne'yi zabt ederek ta İstanbul surlarına kadar dayandılar.

Bu kadar felâkete rağmen muhâlifler alâlen Kâmil Paşa işini bilir

(19.SAYFA)

o İngilizlerle dosttur. Nakaratını ileri sürüyorlardı. Memleket başdan aşağı selhâneye döndüğü hâlde hiç kimsede eser-i yas rû-nüma olmuyordu. Muhâlifler bu felâketleri bir 'ıyd-ı meserret telakkî ediyorlardı. Çünkü nail-i emel olabilmeleri milletin za'afına mütevakıfdı. Ez-cümle ötede beride yaptıkları propagandalarda -gördünüz mü cem'iyet başımıza ne felâketler açtı?-

gibi tefevvühâtle âhâlinin fikrini cem'iyetin 'aleyhine çevirerek ba'de serbestçe icrâ-yı hebasetle altı yüz bu kadar senelik bir me'mureyi beyâbâna çevirmek istiyorlardı vatana hiçbir vecihle ihânet etmeyerek harici düşmana karşı icabında bir kitle-i mütehade hâlinde mukabeleye besâ eden Arnavudlar ne oldu bilir misiniz? Hepsi karı gibi kaçtı! Ba'zısı Karadağ'a ilticâ ederek vazife-yi vataniyelerini! bu suretle ifâ etmiş oldular Meclis-i Meb'usan gerisinde 'osmanlılık nâmına söz söyleyen, münâkaşa eden İsma'il Kemal, Müfid, Süreyyâlar dört buçuk guruş mukâbilinde namus-ı milliyelerini gaib ettiler. Kendileride 'ilm-i medeniyet muvâcehesinde pek muhık şütum ve tahrikata ma'ruz kaldılar. Çünkü bu adamlar devlet-i ebed müddet 'osmaniyenin inkırâzını arzu eden bed-tînet edânîden 'ibaretdi velhasıl bu âhvâl ve fecayi' kemâlen Kâmil Paşa'nın reis geride bulunduğu tevarihde ibkâ' edilmiş bulunuyordu. Rumeli ta! Çatalca, Terkosa kadar bi mezaristana dönmüştü. Bu hâl esef iştimâle

(20.SAYFA)

hiçbir vicdan sahibi tahammül edemez ve hiçbir vatanperver kabul edemezdi, işte bu mutâla'a-yı meşrû'aya mebni İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti tekrar icrâ-yı fa'aliyete mecbur kaldı.

-Kâmil Paşa Kabinesinin İskâtı-

Mukadderat milleti yed iktidârında tutan bu pîr siyaset faninin birkaç sa'at daha devam edecek memuriyetinde 'osmanlı İmparatorluğu nâmıyla bir nişane bırakmayacağını anlayan cem'iyet-i muhterime erkânından Enver Beğ Efendi gibi mukadder, gayur, vatanperver, ve 'alicenab bir zât mu'alimat Dırnadan bir kâse İstanbul'a virûd ederek bu kühne hükümet adamlarını refika-yı mu'avinleriyle birlikde mahv ve nâ-bûd etti. Herkes bir tarafa kaçmağa başladı. Vatanı ciddi bir ikâme uğratmağa 'azm etmiş olan itilâfçılar bu zorba-ı nâgehânıyla mebhût ve lâl olarak kaçmağa ve başlarını kurtarmağa çare arıyorlardı. Çünkü (El-hain haif) fahvâsınca bunlar uğrayacaklarını pek â'lâ anladıkları 'âkıbet almaya karşı müteyakkız bulunmak mecburiyetini hiss etmiş olmalarından rast gele kimisi Avrupaya, kimisi Arnavudluğa ve Selânik anneye firâr ederek dost mu'âvenetlerini -ancak vatanın 'aleyhine hizmette bulunmak şartıyla- uzatan ecnebi dostlarına tekâpû ve ilticâ ettiler. Fakat

(21.SAYFA)

ekserisi oradan bile gördükleri mu'âmele-i berdedden aç bi'laç kalmak tehlikesine mebnî Mısıra gitmeğe mecbur kaldılar. Bu kabinenin nasıl bir âmel istiğrahcuyana ile kabul ettiği âlâlen anlaşılamayan mütârikeyi, İttihâd ve Terakkî Cem'iyeti fesh etti. Böyle bir mütârekeyi millet kabul etmiyor dedi, ve tekrar harbe devam etti. Artık bu def'a ya ölüm veya nâmus ve şeref-i milliyeyi muhâfaza lâzım geldiğini anlayan İttihâd-perver divanın, düşmana karşı gösterdiği savlet şirânesi bâd-sır sırk'ı hasmımızı titretti bine bir bin bâlâ-pervâzâne Londra'da zemin mübâhiseye vaz' edilen süferâ konferansında hükümet-i müttefike; tekliflerini tehdile mecbur kaldılar.

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti erkânının pek dûr-bînane gösterdiği icraât ‘âdalet sayesinde memleket düşmekte olduğu ve rota-yı dehşetine giden bu suretle halâs edilmiş olmağla Balkan İttihâdı,-‘arz olan ifâdat neticesi-beyanlarında ihtilâf zuhur ederek tefrikaya düştü ve yekdiğerlerini boğazlamağa başladılar. Bu fırsatı ganimet bilen hükümet ‘adile bilâ-izâ’a vakit ederine ve kırk gelesiye doğru hareket ‘askeri de bulundu. Her tarafdan kopan sadâ-yı iştikâya havâle-i sem’ i’tibar etmeyerek Rumeli de mevcudiyetini muhafaza edebileceği yere kadar ilerledi; hiçbir taraftan mukâvemet görmeyerek emeline na’il olmuş isede daha

(22.SAYFA)

fazla istifade te’min edebilmesi bir müddet mukata için te’hir etti. Çünkü siyâset bunu icâb ettiriyor. Ve siyâset hariciye ancak bu suretle idâre edilebiliyordu…

Doğrudan Doğruya İhânet

İttihâd ve Terakkî Cem’iyetinin bu suret hareketi İtilafçıları pek ziyâde iğzâb etti. Hele Şerîf Paşa, Prens Sâbahaddin, Gümülcineli İsmâ’il ve Basri Beğler vasi’ mukâyesede tedarukat ihtilâlkârâneleri mevki’ tatbîka vaz’ edebilmek çarelerini teharri etmekte kusur etmiyorlardı. İşte bu suretle, fırkacılık, muhâlifcilikler ordunun berbad olmasına, milletin yekdiğerlerine zıd iki düşman kısma ayrılmasına ve en nihâyet koca Rumeli kıt’asının gayubtuna sebeb oldı. Fakat bu hakikati bilen eşhâs-ı mezkûre yine her bir vasıtaya tevessüli mevk’ı ikbâle gelmeleri nokta-yı nazarından mübâh buldu. Binayen mümkün olduğu kadar hafiye-i ifsâdât projesi hazırladılar. Buraca işleri tamamıyla me’mun ellere yerk ettikten sonra ihtilâli uzaktan temâşâ etmek üzere Avrupa’ya gittiler!.

(23.SAYFA)

Ankara Meb’us-ı Sâbıkı Mahir Sa’id Beğin Hanesi

Bir akşam vapuruyla Kadıköy iskelesine çıktığımda Mahir Sa’id Beğe tesadüf ettim. Yekdiğerimizi selâmladıkdan sonraa zemin mübâhise sevk meclis-i meb’usanın feshine intikâl etti. Bir ay istimzaç fırkaca artık yapılacak bir iş kalmadı cem’iyet bu def’a idare-i hükümeti pek sağlam esâsâta rabt ederek tedvir-i umûra başladığı cihetle her türlü ümid-i icraatın elimizde kalmadığını söyledim:

Mahir Sa’id Beğ cevaben: Birâder insanlar hiçbir işte ümitsizlik göstermemelidir. İstenildikten sonra bu memlekette her gün bir inkılâb yapılabilir. Çünkü âhâli safdır her suretle idâresi mümkündür. Bİnâen’aleyh biz çalışıyoruz dedi… Aldığım bu cevap beni baştan aşağı titretti. Demek! Hâlâ ihtilâl kokuları istişmâm edeceğiz diye kendi vicdanımı t’azib ediyorum idiysem de zâhiren işi lâkaydlığa dökerek: Ah! Beğim her şey bitti ben artık burada idâme-i mevcudiyet edebilecek kendimde bir saft ve haysiyet göremiyorum binâen’aleyh millete karşı her dakika ‘azâb vicdanıyla mukâbile etmektense Mısır’a ihtiyar-ı ‘azimet edip bir tarık salmaya dahil olmak ehven şerdir dedim…

(24.SAYFA)

Mahir Sa'id Beğ -Öyle ise siz pek yanlış düşünüyorsunuz. Herhâlde bu akşam haneye gelirseniz size izâhât-ı lâzımeyi veririm. O vakit asıl kıymetdâr meşâğılın bundan sonra meydan bulacağını onlar ve bizi tebrik edersin zan ederim dedi! Kendilerinden gördüğüm bu emniyete karşı herhâlde işi anlamak ve lâzımken ta'kibatda bulunarak ona göre bir fikir esası elde etmeği zihnen kararlaştırdığımdan hanemde biraz ta'ammüdden sonra esasen pek ba'îd olmayan Mahir Sa'id Beğin hanesine gittim: İyi bir hiss kabul görerek bir salona îsâl edildim.

Benden evvel gelen diğer birkaç misafirin daha mevcudiyeti işin ehemmiyetini nazarımda bir kat daha büyüttü. Ma'mâfiye her türlü ihtilâc dimağından mümkün olduğu kadar kendimi tecrit ederek saf bir vaz'iyetle tahsis edilen mevki'me oturdum. Mahir Sa'id Beğ bir takım tekâlifden sonra (yüzbaşılıkdan muharrec Tevfîk Beğe) hitâben biraz ol ismi sâbık eden Fethi Beğ kardeşimizi takdim ederim dedi. Fakat bu merâsim-i takdiyyemenin diğerlerine teşmîl edilmemesi merkûmenin haiz ehemmiyet kimseler olmadığına bir delil veya kendi denaitlerinin derece-i süfliyyetini isbât etmemek içindi. Bu merâsimden sonra mevzû' mübâhis da'ir hiç kimse şakk-ı şefe etmiyordu. Güzerân iden sa'atler âfâkı musâhabâtla neticeleniyordu. Esbâb-ı

(25.SAYFA)

vürudumla ma'küsen mütenâsib bu hâl beni bîzâr etmeğe başlamışdı… Lâkin çok geçmedi. Misafirler gitti. Tevfik Beğle ben bir işaretle kaldık. Mahir Sa'id Beğ yalnızlıktan bilâ-istifâde Tevfik Beğe hitaben Fethi Beğin şu âhvâlden pek bîzâr olması hasebiyle Mısır'a methi-i hareket bulunduğunu akşamüzeri söylüyordu halbu ki asıl hizmet ve fedâkarlığın ancak bundan sonra başladığını mübîn dermeyân etdiğim mutâla'âtımı kabul edip etmediğini bilmem. Ancak bu hususda siz ne dersiniz? dedi…

Tevfik Beğ, bana tevciyet-i hitabla –'azizim sizin iyi bir muhâlif olduğunuzu öteden beri işitiyordum, lâkin teşrif-i müyessir olmamıştı. Binâen'aleyh mâdem ki fırkaya intisab edildi. Şu hâlde neticeye kadar sebât vazife-i vatanperveri iftisasındandır anın içün her çaba bâd- âbâd metânet ve mu'avenetde kusur etmemelidir dedi. Ben -nevet fikriniz pek müsayib ve muhıkdır. Ancak bir fırkanın meydan-ı siyasetde bilâ-perva icraatinde devamı anı idâre eden bir reisle kabuldür mâdem ki reisimiz Sâdık Beğ firar etmiştir. Şu hâlde fırkamızın bir fırka-ı muhalife ve fakat, nafi' memleket olmaktan pek ba'id olduğunu enzâr-ı milletde isbât etmiş oldu. Şu suretle icrâât ve temşit umûr-ı siyâsiye

(26.SAYFA)

netice i'tibariyle bize vahâmet tevlîd iderki işte bu esâsa binâ'en herşeyin mahv olduğuna hükm ediyorum.

Tevfik ve Mahir Beğler.-Sâdık Beğin kararı meşrudur. Çünkü enzâr-ı cem'iyyetde müttehimdir. Bu hisse binâ'en firâr etmiştir. Lâkin ortadaki mevcûd program bizi vazife başına da'vet

etmekte olduğundan ve esâsen muhâlefetin kabulü bu program mündericâtına mün'atıf bulunmasına mebnî sizin programa ri'âyet-kâr olmanız lazımgelir dediler.

Ben.-'Evet mündericât program cidden vatan u mutkk gözetilerek tertîb edilmiş buna tatbik hareket edildiğinde umûm müstefîd olabilir. Lâkin biz heyhat! O hisden külliyen uzak bulunuyoruz çünkü asıl merkez umûmî, âmil olmak istediğimiz programın külliyyen hâricinde harekât gayr-ı meşrû'asında bir devam bulunursa o fırkadan muntazar netice kat'iyyen hayr olamaz bunun içindir ki şimdiye kadar kör, körü2ne ettiğim mu'âvenet ve fedâkarlıklara bile nedâmet ediyorum. diyerek berây-ı vedâ ayağa kalktım.

Mâhir Sa'id Beğ.- Tevfik Beğe hitâben Fethi Beğ fırka-ı merkez umûmîsine biraz münkesir kalb bulunmasından bu suretle idâre-i kelâm ediyor. Binâ'enaleyh Fethi Beğin bize lâzım olmasına

(27.SAYFA)

mebnî bir akşam daha burada hep birlikte ictima' edersek kendiside hakkı teslim eder dedi ve bir ay teşyi' bizi kapıya kadar isâl etti. Bil-tabi' o akşam bu kadar bir mübahiseden sonra bir ay istirâhathaneme 'avdet ettim vicdanen hâsıl olan iştibahı meydan 'aleniyete ve zamma pek ziyâde arzu ettiğimden ikinci bir mülâkata nâ-şikîbane intizâr ediyordum.

Bu mülâkatdan iki gün sonra bir ikinci mülâkata med'uv bulunduğum haberi geldi. Heman Mahir Sa'id Beğin hanesine şitâb ettim. Bu def'a Tevfîk Beğ yok idi. Lâkin daha muhteşem, vakûr biraz mülahhamca bir zât bulunuyordu ki bu akşam da o zata prezanta edileceğimi his etmiştim filhakika tramvay hukûk müşâviri Sabih Beğ idi tanış olduk. İş bununlada neticelenmeyerek ertesi günü alâturka sa'at beşte Prens Sabahaddin Beğin yalısında bulunacağımızdan 'alel-sabah iskelede buluşmaklığımızı teklif ettiler. Meselenin gittikçe başka bir renge girdiğini anlamaklığım bu işte mutlak yine bir entrik vardır. Hükm kat'îsiyle da'vet-i mezkûreye icâbet zaruri idi. Sa'at mu'ayyen ba'del ta'yin başka hiçbir mübahişe olmaması hasebiyle hanelerimize 'avdet ettik.

(28.SAYFA)

Prens Sabahaddin Beğle İlk Mülâkat

'ale'l-sabah hanemden kalkıp Kadıköy İskelesine şitâb ettim alâturka sa'at üç râddelerinde Mahir Sa'id Beğ geldi birlikte köprüye ve bilâhare diğer bir vapurla Kuruçeşmeye vâsıl olduk. Prensle ilk def'a vuku' bulacak bu mülâkatın esbâbı hakkında uzun, uzadıya düşünmeğe lüzum yoktu herhâlde Hürriyet-i İtilâf Fırkası nâmına ba'zı tekâliften 'ibâret olacağına kani' idim. Ancak bir prensle vâki' olacak bu mülâkatta irtikâb edilecek ba'zı hatâ'iyyâtdan doğrusu ya korkuyordum fakat nemmâside elde edeceğim kıymetdâr ma'lûmatlar nokta-yı nazarından mevcub istifâde buluyordum.

İskeleye çıktıktan sonra uzun bir caddeden biraz yürüyerek prensin sarayına vâsıl olmuş bulunuyor idik merâsim-i mu'tâde ile bir salona ve biraz istirâhatten sonra da Mahir Sa'id Beğle birlikte prensin bulunduğu daireye gittik:

Prensin buyurunuz Fethi Beğ hitabıyla bezl-i iltiâtı evvelce gıyaben takdim edildiğime bir delil teşkil ediyordu. Ba'zı âfâkı musâhabâtı müte'akib müşârün-ileyh bir vecih atı idâre-i kelâm etmeğe

(29.SAYFA)

başladı!

Prens. -Fethi Beğ! Âhvâl-i 'âlimi görüyorsunuz… Erkân-ı ittihâd meşrutiyet nâm-ı mübecceli tahtında tesis-i istibdaddan başka memlekete bir menfa'at temin edemedi. Memleketi nasıl kurtaracağız?. Vatan gidiyor değil, gitti! Hazine-i millet boşaldı. Yüksek makamât tekmil nâ-eliler elinde kaldı. Binâen'aleyh vatan, zavallı vatan bizden istimdâd ediyor bu âvâze-yi dilsüze imdâd ancak biz edebileceğiz.. El birliğiyle çalışarak bu yolsuz harekete bir nihayet verdirmeliyiz. 'Aksi takdirde nedâmet vuku' bulacak dedi.

Ben.- Hükümet-i hâzıra mukadderat milleti pek metin esasete ittibâ'ân- idâre ediyor 'ale'l-husus ol ki kabinelerin tevlid ettiği mazereti mehmâ imkân telâfi etmek üzerede ordu idâreyi istirdâd etmek üzere hareket etmiştir. Bu cesaret ve metâneti gören milletin hükümet-i ittihadiyeye zahir olacağı vâreste-i iştibahdır. Onları ıskâtında kezek fikrimce 'adîm-el imkândır dedim.

Prens. -evet fikriniz doğru lâkin idâreyi istirdâdınca bir hükm muta'asırdır velev mümkün olsa bile bi-tekrar ıskâtı kati'yen mukarrerdir. Binâen'aleyh memleketimizde mürettib fedâkâr erbâb-ı ihtilâlin sa'y semeresiyle her husus daire-i imkâna alınabileceği

(30.SAYFA)

cihetle sizinde onlara tevhid mesa'i etmeniz lâzım gelecektir dedi. Mahir Sa'id Beğ, söze karışarak.- Fethi Beğin ne derece gayur olduğını efendimize 'arz etmiş idim. Her türlü fedâkârlığa âmâdedir dedi.

Prens.- Şu hâlde kendisini Satvet Lütfi ile görüştürünüz dedi. Artık bu babda nice mucib i'tiraz bir nokta kalmamış idi herçi-bâd-âbâd fırıldakların neticesine vasıl oluncaya kadar hizmeti kararlaştırmış ve prense 'arz veda' ile sâhilhaneden tebâ'ud itmiş idik. Lakin esnâ-yı râhde zihnen yegane medâr iştigalim olan bir kelime var idi ki o da (ederine İnşallah be-tekrar sukût edecektir) bu ne demek?.. Senelerden beri teslime hazır bulunan bir prens ve sonra vatanı ve rotayı izmihâl elinden tehlise sa'y olması arasındaki tezâdı düşündükçe; işindeki garayib ve mantıksızlık beni ihtilâba damağıya uğratmıştı o derece ki Mahir Sa'id Beğin sözlerini işitmez bir hâle gelmiş idim. Bir müddet sonra evvel ki karar hiçbir ser-rişte göstermeyerek prensin mezâyâ ve iltifatperver bulunmasından filandan hicaz etmek mahrûbiyet almasında bulundum!...

Satvet Lütfî Beğle Mülâkat

Prensle mülâkatımızın ferdesi yine Mahir Sa'id Beğ delâletiyle Galata

(31.SAYFA)

Rıhtımı üzerinde Selânik bira-hânesinde esâsen intizâr etmekte bulunan Satvet Lütfî Beg pirezante edildim. Mâhir Seyyid görilecek artık bir iş kalmamış olması hasebiyle Satvet Lütfî Begle bizi yalnız bırakarak gitti. Anı müte'âkıla bizde bira-hâneden çıkdık. Lâkin nereye gitdiğimizi bilmeyerek Satvet Lütfî Beg önde ve ben on hatve arkada olmak üzere kendisini ta'kîb ile birçok dolambaçlı sokaklar dolaşıldıktan sonra bir lokantaya dâhil olduk. Satvet Lütfi Beg burada biraz yemek yedi ve hem de vaz've etvârında lokantacı olduğu anlaşılan çatal sakallı bir adamla da hafiyyen görüşüyordu. Bu sûretle biraz mübahaseden sonra lokantacı bir garson çağırarak berbere gönderildi. Aradan henüz beş dakika geçmemiş idi ki bir işâret üzerine Satvet Lütfi Beg pür telâş kalkdı ve kendisini ta'kîb itmekliğimi söyledi. Hiçbir şey' anlayamadığım bu fevka'l-âdelik nazar-ı dikkatimi celb ederek ne olduğunu sordum!..

Hükümetin kendisi hakkında ta'kibâtda bulunduğunu ve bugün yalıyı basmış olduklarını binâ'enaleyh bir mahalle ihtifa etmek lazım geldiğini söyledi. Lokantaya muttasıl bir otelin birinci katında sokağa nâzır <2> numralı bir odaya girdik ve pek âdî bir sûretde mefruş olan burası bir otelden ziyâde hâne pek müşâbih idi. Kendisi titrek ve muhavvif

(32.SAYFA)

bir sadâ avah! Şimdi selâmetde bulunuyoruz dedi.

Bana karşı korkaklığını bir sebeb meşrû'a ibtinâ ettirmek üzerede. Azizim benim bu derece dûr-bînane hareket mecbûriyyetinde bulunmaklıgım bilhâssa yakayı ele vermemek içindir. Çünkü benim der-dest edilmekliğim prens ve umum tevâbimizin bütün planlarının akîm kalması dimekdir. İhtiyât-kârâne hareket ve basîreti terk etmemek herhâlde bizim için hayırlıdır! Dedi.

Binâ'en aleyh siz artık Beyoğlunda lüks birâ-hânesine giderek garson hirâsetü Harra'l-embeviyi görünüz vebâlinin basıldığını haber vererek scalierinin gelip gelmediğini sorunuz ve gelmiş ise biraz para göndermesini ricâ ederek çabuk avdet ediniz dedi! Verilen ta'lîmât üzerine lüks bira-hânesine gitmek üzere yola çıktım. Tünel mevkine muvâsalatımda bunları ihbâr etmeği zihnen tasavvur ediyordum. Lâkin bilâhare daha ziyâde tafsîlât ve vesâ'ik sübûtiye cem ederek hükümete ihbâr keyfiyyeti daha ma'kul gördiğümden Satvet Lütfî Beg'in ta'rifi dâ'iresinde bira-hâneye giderek Harra'l-embeviyi sordum henüz gelmemiş idi bunu üzerine Satvet Lütfî Beg'i fazla intizârda bırakmamak üzere be-tekrâr otele avdetle kendisini haber-dâr ettim. Mûmâ-ileyh o kadar asabîleşmişti ki heyecânından titriyordu bu def'â kendiside berâber olduğu hâlde be-tekrâr Begoğluna

(33.SAYFA)

çıktık fakat nazar-ı dikkati celb etmemek için dâ'imâ tenhâ ve karanlık sokaklarda dolaşıyor ve ara sıra lüks bira-hânesi karşı cihetinde bulunan bir postacı dükkânınıda kemâl ehemmiyetle devir ve teftiş ediyor idik bu suretle bir müddet sokakda dolaşmakta iken yakası kürklü, uzun boylı birisi Satvet Lütfi Beg'e takarrub ederek Boşnakça bir şeyler anlattı çi-sûd.. Ki bu lisâna âşinâ olamamaklığım cereyân mes'eleden beni mahrûm etti. Lâkin beş dakika sonra Lütfi Beg'in Almanya sefâret-hânesi civârında! Muhammed Kiç nâmında birisi vardır. Git onu çağır ve burada intizâr ettiğimi söyle demesi beni be-tekrâr îkâz etti. Gittim; lâzım gelen mahallâtdan itdiğim tahkîkât neticesi hânesinde bulunduğu haberini alarak seri'an avdetle Satvet Lütfi Beg'i keyfiyyetden haber-dâr ettim. Bu ma'lûmât üzerine mûmâ-ileyhle birlikte Muhammed Kiç'in hânesine gittik zevcesini Avusturya teba'asından bulunması hasebiyle bulunduğumuz mevkı Satvet Beg için pek müstesna bir serbesiyyet bahş etmişti hâne halkı henüz hâb-ı nûşîne dalmış bulunduğu hâlde bizim gösterdiğimiz bu telâş üzerine herkes uyanmış; i'zâz ve ikrâm ediyorlardı. Muhammed Kicle Satvet Lütfi Beg'in Boşnakça görüşmekte olmaları fakat görüştükleri mes'elenin esâsında beni haber-dâr etmemekte idiysede hâl ve etvârından pek güzel anlaşıldığına

(34.SAYFA)

nazaran ortada cây dikkat ve hâ'iz ehemmiyet ba'zı mesâ'ilik cereyân ettiği zannını işrâb ediyor idi. Biraz daha bu sûretle görüştükten sonra lüks birahanesine bir daha gitmekliğimi ricâ ettiler: Herhâlde scalieri görüb bir otomobil getirerek Muhammed Kic'in hânesinden daha emîn bir mahalle nakli edilmesi için sür'atle tedâbîi ittihâz edilmesini de ayrıca tenbih etti:

Evvelki zannımda isâbet ettiğimi isâbet ettiğimi anlayarak bilâ-izâ'a vakit lükse gittim Harra'l-embevisi bulub tanıştıktan sonra scalieriyi sordum. Hanesinde olduğunu söyledi. Yanıma bir garson terfîk ederek otelde prense geldik. Üçüncü katta ikâmet etmekte olan bu şahıs beni müteredddid nazarlarla kabul etti. Her ikimizde hüviyyetimizi isbât ettikten sonra gösterilen sandalyeye oturdum. Ve Satvet Lütfî Beğin yukarıda zikr edilen mutâlabâtını teblîğ ettim. Bil-cümle emirlerini yarın tamamıyla icrâ iderim diye va'ad koyuverdi. Şimdi bu scalieri hakkında söze biraz ma'lûmât vereyim:

Bu adam kısa boylı, şişman, cam gibi parlak gözleri veçhinin işmi'zâzı hıyânetine bir delîl kat'îdir uzun bıyık ve sakallı bir adam olub Yunan teba'asındandır. Esâsen ötedenberi Yunanistan İzmir ve İstanbul'da komitecilikle müştehir bu adamın meslek, emel ve gâyesi sırf Yunan Propagandacılığı olmağla beraber Prens

Sabahaddin'in seyr-dâşı, vekîl-i harcı! Elçi, elçi!

(35.SAYFA)

Esâsen gice geç vakit hanesine gitmiş olmaklığım hasebiyle şafak atıncaya kadar orada kalmayı zihnen takarrür ettirmiş idim, fi-l-hakîka öyle oldu. Kendisi müretteb ihtilâlden o kadar memnuniyet gösteriyor ki insan bu hâl ve manzara karşısında mebhût kalır. Ma'a-mâ-fih işi

daha ziyâde ta'mik etmek için kendileriyle hem fikir bulunduğumu göstermek lazımdı: Yunanlılar Yanyayı işgal etti değil mi? Dedim. Ah! Evet hakîkaten bu büyük bir muvaffakıyyet Yanyayı işgal ettikleri gibi yakında Edirne'yi de zabt edecekler -Yaşasın Averaf- canım bu hükümet bilmem ki nasıl dayanıyor!... Bu kadar yerler Balkan hükümeti eline geçtiği hâlde âhâli hâlâ ses çıkarmıyor. Fakat bizim tertîb ettiğimiz ihtilâl projeleri emînimki yakında hükümeti ıskât edecektir zirâ ihtilâlcilerimizden bir çoğuna orduya İstanbul üzerine yürüteceğiz İttihâdcılar o vakit hâh nâ hâh hükümeti itilâf fırkasına terk edeceklerdir ki Prens Sabahaddin'in maksad aslîsî kemâl muvaffakıyyetle neticelenmiş olacaktır ma'amâfîh sizi ba'zı kimselerle görüştürmek istiyorum bunun için yarın yanı birahanesinde buluşalım dedi,

(36.SAYFA)

pek a'lâ diyerek şafak atmakda iken scalierden ayrıldım.

Sokağa çıkdığım zaman güçlükle mevcûdiyyetimi muhâfaza edebildim çünkü bu hâ'in herifin sarf ettiği her bir kelimede meknûz cinâyât kalbgâhıma işledi ve bir ihtilâc dimâğı içerisinde boğulmaklığıma ramak kalmışdı. Nasıl kalmasın ki… Bir mevkî, bir nâm ve bir istifâde-i şahsiyye uğurunda hânmân Osmâniyânı zîr ü zeber ederek celâdet saltanatı Yunanistan gibi alçak bir kavmin eline teslime her dakika için müheyyâ bulunan bu scalieri Prens Sabahaddin ve kendi ta'birince bütün (Kabitata!) nın rîs cinâyet icrâ'iyyesi idi ki artık ne bed-baht bir memleket ve yine ne bed-baht millete mâlikiyyetimizi ancak şimdi anlayabildim. Lâkin (es-sabûr li-men galeb) fehvasınca bu hıyânete hâtime çekmek benim için bu dakikada pek kolay idi fakat hükümete zahir olabilecek vesâ'ikin mefkûdiyyeti biraz daha sabır etmek lüzûmını ihsâs ediyordu. Bu mütâla'aya binâ'en berây-ı istirâhathaneme giderek ertesi gün sa'at mu'ayyende yani birahanesinde isbât-ı vücûd ettim. Vakit mu'ayyende bir sa'at mürûrından sonra scalieri geldi, esbâb te'ehhürini sordum!... Satvet Lütfî Beği iyi bir mahalle götürmekle meşgul bulunmuş olmasından te'ehhür ettiğini söyledi, lakin mûmâ-ileyhin ikâmet-gâh hâzırasını benden ketim etmiş olması nazar-ı dikkatimi

(37.SAYFA)

celb ettiğinden sormak mecburiyetinde kaldım icâbât maslahata beni şimdilik söyleyemeyeceğini beyân etti. İşte bu dakikadaki his ettiğim nedâmet her dürlü takdîrin fevkinde idi. Çünkü hükümeti haberdâr edebilecek elimde bulunan yegâne mühim vesika bu def'a gaybubet etmiş idi. Scalieri akşam alaturka sa'at iki buçukda Doktor Nihâd Beğle görüştürmek üzere lüks birahanesinde bulunmaklığımı tenbîh ederek yekdiğerimizden müfârekat itsik tıpkı; aynı sa'atde mev'id-i mülâkatda isbât-ı vücûd etti. Scalierinin yanında uzunca boylu tenâsüb endâma mâlik. Latif aluca tahminen otuz beş yaşlarında bu genç doktorun Nihâd Beğ olduğunu anladım mûmâ-iley hümâya takarrubla merâsim mu'tâde ba'de'l-ifâ Nihâd Beğ söze başlayarak: Azizim Satvet Lütfî Beğe dün akşamki hıdemâtınız Prens hazretlerinin mûcib şükrânı olmuştur bilhassa bunu berây-ı teblîğ buraya kadar geldim. Sizinle, İttihadçılar ortadan kaldırılması hakkındaki tebâbîrimizden haberdâr ederek îcâbına

tevessül çarelerini istişâre etmek istersem de daha birkaç yere uğramak mecburiyyetinde bulunduğumdan yarın gündüz alâturka sa'at yedide Tepebaşında -13- numaralı Yâver Paşa Apartmanının dördüncü katındaki da'irede bekliyorum geliniz görüşelim diyerek ayrıldı. Şimdi biz yine Scalieri ile kalmış idik:

(38.SAYFA)

Bu hâ'in Yunanlı planların seri'an mevki fi'le çıkması zımnında bütün mevcüdiyyetiyle çalışıyor ve tahayyül ettiği muvaffakiyyet ümitleri neş'esiyle nâil sermediyyet oluyordu. Hepsinin ruveyş ifâdelerinden pek iyi anlamış olduğumca nazaran beni şerîk-i cürmden ziyâde alet-i cürm itihâz etmek istiyorlardı çünkü esnâ-yı musahibe de mutlak (Vakit gâ'ib etmege gelmez, vaktiyle işe başlamak lazımdır.) nakarâtı tekrâr ediliyordu. Ta'kîb ettiğim prensip dâ'imâ tecâhülâta hareket etmekti çünkü ancak bu suretle nail-i maksad olabilirdim… Peki işi tesrî etmek istiyorsunuz fakat elde mevcûd kuvvetinizin mikdârıyla tedâbirinizin neden ibâret olduğunu ve paranızın olup olmadığını sorabilir miyim? dedim…

Herif o kadar teşne-hûn olmuş ki benim su'âllerim kendisine pek büyük memnûniyyet bahş etti. Ne demek efendim! İstediğiniz kadar kuvvet ve para hazırdır. Tedbirlerimiz ise fevka'ledir. Binâ'en-aleyin bu husûsda size paranın lüzûmı var ise takdîm

(39.SAYFA)

ederim dedi.

Doğrusu yâ bu teklif-i musîb beni de memnûn etti çünkü onlardan olacağım velev bir guruş olsa hareketlerinin bir cüz'iyyeti akîm bırakmış olacağı mülâhazasıyla kırk lira istedim. Scalieri bu istediğim meblâğın hiç ehemmiyeti yok imiş gibi teklifimi bilâ-tereddüd kabul etti ve yarın akşam sâ'at ikide burada takdîm ederim dedi. Hayret ettim!... Çünkü bu kadar fedâkârâne sarfiyyâtın menbea acabâ neresi idi? İşte bu def'a biraz daha fazla taleb etmediğime nedâmet ettim. Çünkü onlardan alacağım para icrâ edecekleri hıyânete velev az nisbette olsun mâni olacak idi. Ancak birkaç gün sonra daha fazla almak ihtimâli pek kavî bulunduğundan musâhabeyi bu kadarcıkla ıktifâ ederek Scalieriden ayrılıp berây-ı istirâhat-hâneme geldim. Ertesi güni sâ'at yedide Nihâd Beg'in tâ'rif ettiği apartmana geldim fakat kapıyı çalıp çıkan hizmetçiye Nihâd Beg'i sormuş isem de yoktur cevâbından başka bir ma'lûmât alamadım meğer verilmesi lazımgelen parolayı Nihâd Beg bana izâh etmemiş imiş biraz müşkilât sonra doktor mes'eledden haber-dâr edilerek odaya kabul edildim. Esâsen benden evvel diğer beş kişi daha orada bulunuyor idi bunların hep ta'limât almaga me'mûr oldıklarını bilâhare anladım:

Bahriye yüzbaşılarından Kemâl, köprü kontrol me'mûrı Sâlih, Ahmed Bedevî yüz başılılıkdan muharrec Tevfîk ve Mahmûd Beglerden ibâret bu grub benim vürûdumu görünce bidâyet emirde hepsinde bir telâş âsârı gördüm fakat doktor Nihâd Beg'in ikâzı kendilerini müteselli kıldı.

(40.SAYFA)

Biraz âfâkî musahabeden sonra Nihâd Beg şu mevzu dâ'iresinden beyân mütâla'aya başladı: Arkadaşlar;! İttihâd ve Terakki Cem'iyyetinin şimdiye kadar vukûfsuzca harekâtı neticesi memleketin geçirmiş olduğu buhrân siyâsî ve ikdisâdîsi herkesce teslîm edilir bir hakîkatdir!! Bu esbâb nü'essifeye binâ'en asıl bu gavâ'ili ihdas edenlerin vücûdları kaldırılmak lâzımdır. Bu maksad hıyere! Binâ'en komitemiz teşekkül etmiş olduğundan içinizde bu husûsda tereddüd idecek bir kimse tasavvur edemem esâsen ordu, donanma elimizde olmagla berâber bizim göstereceğimiz tedâbîr neticesi ahâlîninde kuvvet-üz-zahr olması ihtmâline mebni mensûbîn cem'iyyet kâmilen ortadan kaldırılmış olacakdır. Şimdi size ayrı, ayrı ta'lîmât virmezden akdem tedârik ettiğiniz mecmu kuvvetlerinizi bildirir misiniz? Dedi. Bu su'âle karşı bence verilecek cevâb hayır idi. Çünkü bu bâbda ne bir teklif ve ne de ma'lûmât verilmemişdi ma'a-mâ-fîh mes'elenin nâzük nikâtında bulundığım cihetle sümme't-tedârik bir cevâb i'tâsıyla doktorı iskât lâzımdı. Diğerlerinin benden evvel verdikleri yekûnler kimisinin üç yüz ve kimisinin iki yüz oluyordu. Sıra bana gelince bende yüz elli demekte tereddüd etmedim çünkü iş o raddeye geldikten sonra mes'eleyi hükümete ihbâr etmek bence pek kolaydı. Bu mu'âmeleyi müte'âkıb Doktor Nihâd Beğ

(41.SAYFA)

beni bir kenara çekerek İstanbul'da Meşrûtiyet Otelinin karşısındaki apartmanda Yüzbaşı Rahmi Beğe hafiyyen bir mektub vereceğini kapıdan girerken parolanın 10 (15) numara olduğunu ve fakat herhâlde Pazar gününe kadar işe mübâşereti ekîden tenbîh etti!! Mektubu alıp cebime koyarak doğruca Doğru Yol Caddesine çıktım bir aşağı bir yukarı biraz dolaşarak vakit geçirmek üzere gayr-ı ihtiyârî lüks birahanesine gittim kozmidi. Bu şev ve Scalieri orada görmekliğimle hayret ettim. Çünkü bu üç hâ'in din ve millet mutlak İslâmiyetin inkırâz hakkında planlar izhâr ediyor ve bu cinayete yine onlar kadar hâ'in İslâmları alet ediyorlardı. İşgâliyyeri beni görünce heman yanıma gelerek Satvet Lütfî Beğin Almanya hastahanesinin arkasında…apartmanında bir numaralı pansiyonda benimle görüşmek istediğini teblîğ etti. Bu haber fevka'l-âde mucîb mahzûziyyetim olmışdı çünkü mahal ikâmetini gâ'ib itdiğim. Asl rükn cinayeti elde etmiş oluyordum.. Bilâ îzâ'a-i vakit mahal mu'ine şitâb iderek müdebdeb bir dâ'irede Satvet Lütfî beğle mülâkat ettim. O dahi aynıyla Doktor Nihâd Beğin teblîgâtını îfâ etti ve biraz daha harekât ihtilâlkârâne hakkında irşâdâtda!! Bulunduktan sonra yanından tebâ'üd ettim. Gece sa'at iki buçukta berü cû mukarrer tekrar lüks birahanesine

(42.SAYFA)

-azimetle Doktor Nihâd Beğle buluştum mev'ûd paraları alarak artık ertesi güni Rahmi Beğle görüşmek üzere kendilerinden müfârekat ettim.

Ale'ssabah kalktım Doktor Nihâd Beğin ta'yin itdiği sa'atte Muhallebici Şa'bânda isbât-ı vücûd ettim beş on dakika intizârın sonra Nihâd Beğ gelerek Rahmi Beğe teslim edilmek üzere iki banknot bırakdı gitti. Bu paraları da alarak doğruca Rahmi Beğin ikâmetgâhına gittim ve

kendisine on beş numara parolayı verip tanıştıktan sonra banknotları teslim ettim. Zemin mübâhaseyi ihtilâl hakkındaki mes'eleye tebdîl ederek nümayişlere evvelâ kimler tarafından mübâşeret edilecek diye sordum… Sâmi Uhrî ile Hüseyin dedi.

Oh! Bu hıyânet ne kadar meş'ûm idi. Böyle hâmî dîn ve vatan onların bilâ-merhamet pek gaddârâne bir sûretde katilleri hakkında ihzâr edilen projeler taş kalblileri bile inletir ve ağlatırdı. Fakat kendilerine ufak bir ser-rişte vermek havfına mebnî zâhiren memnuniyet âsârı gösteriyor ve bu zâbitleri şahsen birer def'a görmek üzere ertesi güni lüks birahanesine da'vet ederek ayrıldım müzâkere ve mülâkatların pençşenbe güni vukû bulmakda olmasına mebnî ihtilâl zamanı olan Pazar günine

(43.SAYFA)

kadar henüz daha vakit müsâ'id bulunduğundan ta'cile lüzûm görmiyerek hükümeti ihbâr keyfiyyetden -alınacak tafsîlât mütemmemeye binâ'en- biraz daha mahrum etmek lâzım idi. Bunun için o gün akşama kadar başka hiçbir işte meşgul olmayarak mesâlih husûsiyyemin tesviyesiyle vakit geçirdim.

Ertesi günü ta'yîn ettiğimiz randevu mucibince lüks birahanesinde bulundum fi'l-hakîka Rahmi Beğ ve fâ'il-i cürüm olacak Sâmi ve Hüseyin Efendileri orada buldum şahsen tanıdıktan sonra artık yapılacak bir mu'âmele kalmamıştı. Kendilerinden müfârekatla yeni bir tafsîlât alırım tahayyülâtıyla Satvet Lütfî Beği gidip gördüm mümâileyhide tekmîl harekâttan haberdâr oldum bu kadar intizâm da'iresinde tedvîr fesâd etmelerine doğrusu yâ! Nigerân kaldım. Bana beyân memnûniyyet ederek Pazar günü işin neticelenmesi temenniyâtından başka bir diyeceği olmadığı mütâla'asında bulunarak kendisinden ayrıldım. Artık hiçbir iş kalmadı tekmîl planlar hazır bulunuyordu!...

Hükümetin Ta'kîbât Şedîdesi

Şimdi artık fevt edilecek zaman yoktu çünkü ufak bir adâlet bu hâ'inlerin nâ'il emel olmalarına kâfî idi. Akşam haneme geldim hükümete ihbâr edilecek bir zemin ihzârıyla meşgul oldum.

(44.SAYFA)

Ale'ssabah hanemden çıktım ötede beride serseriyâne biraz dolaşdıkdan sonra sûret ihbârı herhalde sağlam esâsâta rabt ederek bildirmek lâzım geliyordu bu mütâla'aya binâ'en öteden beri nân ve ni'metiyle perverde olduğum İstanbul telgraf merkez müdürü Sâdık Beğ Efendi delâletiyle hükümete vukû bulacak ihbârın daha ruhlu olacağı mülâhazasıyla telgraf nezâretine gitdim Sâdık Beğ henüz makamına gelmemişdi fakat zamanın darlığı izâ'at-i vakte imkan bırakmıyordu bu mütâla'aya mebni doğrudan doğruya gidip ihbâr edeceğim bir sürede evvelce Enver Beğin katline me'mûr olan Hüseyin Avnî Beğe tesadüf ettim. Kendisini pek telâşlı görmekliğim üzerine birâder! Ne oldunuz? Hâlinizde bir tebeddül görüyorum dedim…

Hiçbir şeyim yok… Lakin sizinle biraz hususi görüşmek istiyordum da…Şive-i telâffuzı, hâli, etvârı bana ümid bahş-ı emeller irâ'e ediyordu. Çünkü bir gün evvel alçaklıkla ithâm ettiğim bu zâtın veçhinde başka bir sâfiyyet göriyor ve böyle bir hıyâneti irtikâbdan ziyâde benden evvel davranmış hükümetin zahîri ve beni teslime me'mûr oldığını his ettim. Dedim ki; birâder fikrinizi anladım bende aynı mesleği ta'tib idiyorum binâ'en-aleyh tramvay yolunda Viyana Kırâ'athanesinde buluşalım da

(45.SAYFA)

arîz-ı amîk fikrimi size îzâh ederim dedim. Peki diyerek benden ayrıldı.

Ey! Kâri'în kirâm…Eğer ben hâ'in olmuş olsa idim şu dakikada tamamen serbest ve yalnız bulunuyor idim,

Şu hâlde kaçıp kurtulmak bence muhakkak idi hâlbuki bilâkis sebât ile Sâdık Beği görmek üzere bi-tekrar telgraf nezâretine gittim.

Mûmâ-ileyhi yine makamında bulamamaklığım üzerine Hüseyin Avnî Beğle mev'id-i mülâkat ta'yin ettiğimiz kırâ'athaneye gittim henüz kahvemi ikmâl etmemiş idim ki Hüseyin Avnî Beğ yanıma geldi maksadımı teşrî etmek üzere iken bir sivil me'mûr içeri girerek polis müdirriyetinden benimle görüşmek istediklerini beyân etti. Esâsen maksadımda bu idi. Emre mutâva'atla hemen polis müdirriyetine şitâb ettim cereyân eden bütün serâ'iri tamamiyle teşrî ve îzâh ettim o derece ki en ufak bir teferru'âtını bile tasvirde kusur itmedim. İşte artık şimdi geniş bir nefes almış bulunuyordum. Çünkü vatan nâmına medyûn bulunduğum vazife-i insaniyyemi tamamiyle ifâ itmiş bulunuyordum.

Î'tâ ettiğim ma'lûmat mufassala huzzârı pek memnun etmişti. İşte muhâlefet, hürriyet ve i'tilâf nâmı tahtında teşekkül eden bu çete! Pençe-i adâlete düşmüş oluyordu. Bundan sonra cereyân

(46.SAYFA)

eden mu'âmelât kâri'în kiramca ma'lûm bulunduğundan tafsiline lüzûm görülmemiştir.

Ey muhterem vatandaşlarım görüyorsunuz ya birtakım nâmlar tahtında ve bin dürlü kisve-i iblisâneye bürünerek vatanı izmihlâle sevke sâ'i hâ'inlerin zâhiren gösterdikleri maksad meşrulâ hafiyyen ta'kib ettikleri roller meydandadır. Tekmîl ma'rûzâtımın mukârin hakikat olduğuna delil; bu fırka içerisinde bulunmaklığımla müsbetdir. Bu sene leh elhamd meclis-i meb'ûsan teşekkül etmek üzeredir. İhtimâl muhâlefet ve bunu mümâsil birtakım nâmlar tahtında ba'zı türediler! Olursa saf âhâlimizin aldanmasını ve bu maksad ta'kib idecek meb'ûsların yaldızlı çaplarına kapılmamaları hakkında ettiğimiz tecârib müte'addide ve felâket mütevâlîye bize pek güzel bir ders intibâh teşkîl eder.

Memleketin âtîsini düşünen, terakkî ve umrânına çalışan, hârice temîn âsâyiş iden ancak ve ancak İttihâd ve Terakkî Cem'iyyet muhteremesi ve ana müstenid kabinedir bir def'a

derin düşünür isek, i'lân-ı meşrutiyeti müte'âkıb birçok fırkalar, kulübler teşekkül etti, ne oldı? Ne yapdılar? Ve ne gibi bir mevcûdiyyet gösterebildiler? Hiç!... Alan hiç değil mi? Artık bu kadar ders intibâh bize kâfi gelmelidir tecrübe devrinde değiliz. Teceddüd devrinde bulunduğumuzu artık anlamalıyız. Anlamalıyız da İttihâd ve Terakkî Cem'iyetine saf vecdî bir azimle pey-rev olmalıyız.

(47.SAYFA)

Çünkü ancak bu sâyede nâ'il refah ve sa'âdet ve te'min haysiyet edebiliriz. Evet her memleketde muhâlefet vardır. Fakat; memleketin zararına değil, muhâlefetine memleketin refâhiyyetini te'min eder bir sûretde teşekkül etmelidir yoksa âmâl gayr-ı meşrû perverde eden geçen def'aki gibi hâ'in vatanların ta'kib ettikleri dereceye indirirsek ana teşebbüs eden hâ'in ellerin bu vatanla alâkaları yoksa def olup gitmelidirler çünkü şübbân vatan bundan sonra kendisine râh-nevîn ta'yin edecek ve garbda bir mevcûdiyyet gösterecektir.

Ve min Allahu Tevfîk

Son

EK-2. Çeviride geçen bazı kelimelerin anlamları

SÖZLÜK

‘akîm: 1. Kısır, çocuğu olmayan, bilâ veled. **2.** Sonuçsuz, neticesiz. **3.** Yağmur getirmeyen rüzgâr dalgası.

Ahiz: Alma, ele geçirme.

Ahvâl: 1. Hâller, durumlar. **2.** tas. Kendiliğinden kalbe doğan cezbe, coşku.

Esvâk: Sokaklar.

Fütûr: 1. Bezginlik, gevşeklik, bıkkınlık**. 2.** Acı, keder, ümitsizlik.

Harîsâne: (Ar. harîs+âne) harîsçesine, aşırı tutkun olarak.

İ’tisâfât: Doğru yoldan çıkmalar, sapmalar, yolsuzluk etmeler.

İhzâr: 1. Hazırlama, hazır duruma getirme. **2.** Mahkemeye davet olunma, çağrılma, celb.

İntibah: Uyanma, uyanış.

Ma’küsen: Ma’kûs, aksine, ters olarak.

Mazarrât: Zararlar.

Meşiyyet: 1. İrade, bellek gücü. **2.** Temenni, dilek, arzu. **3.** Yürüme, adımlama.

Mübeccel: 1. Yüceltilmiş, saygı gösterilmiş, yüce, ulu. **2.** i. Kadın adı.

Müfsid-âne: Fesatlıkla ara bozuculukla.

Mukadderât: Alın yazısı.

İbkâ: 1. Ebedî kılma, sürekli ve devamlı olma. **2.** Kendi kaderine terk etme, kendi hâline bırakma. **3.** Sınıfta kalma. **4.** Her yıl ataması yenilenen memurun bir yıl içindeki başarısı göz önünde tutularak süresini beklemeden yeniden tayin edilmesi.

İctimâ’: 1. Toplanma, birlikte olma, birleşme, bir araya gelme. **2.** Toplantı. **3.** astr. Kavuşum.

İhâta: 1. Kuşatma, sarma, çevirme, çevreleme. **2.** mec. Kavrayış, anlayış.

İhdâs: 1. Ortaya çıkarma, meydana getirme. **2.** Kurma, yeniden oluşturma.

Münevver: 1. Işıklı, aydınlık, parlak. **2.** Aydın; okumuş, yazmış ve devletine milletine yararlı işler yapan (kimse). **3.** Açık, aydınlık, net. **4.** Kadın adı.

Müretteb: 1. Tertip olunmuş; sıraya konmuş. **2.** Uydurulmuş, kurulmuş. **3.** Tayin olunmuş, ayrılmış.

Musâhabât: Sohbetler, konuşup görüşmeler.

Müşârün-ileyh: Adı geçen, kendinden söz edilen.

Müstekreh:(a.s.kerâhet’den. c.: müstehrehât): İstikrâh edilmiş, kerîh görülmüş, tiksinilen, iğrenilen, iğrenme.

Müstenid: 1. İstinâdeden, dayanan, yaslanan; güvenen. **2.** Bir delili, şahidi olan.

Müstetir: Görünmek istemeyen, gizlenen, saklanan.

Mütâla'a: 1. Okuma, ders çalışma. **2.** Araştırma, inceleme. **3.** Görüş, düşünce.

Mütevakkıf: Vakarla davranan, şerefli ve onurlu.

Muttasıl: 1. Bitişik, diğer bir şeye ulaşmış, aralık bırakmayacak biçimde yakın. **2.** Ara vermeyen, aralıksız, kesintisiz devam eden.

Müttehiden: Birliktelik arz ederek.

Nesâ'is: Fiskoslar, fesatlık için edilen fısıltılar.

Pey-rev: (F.pey+rev) izleyen, takip eden, arkasından giden, uyan.

Tahyilât: Akla, fikre getirmeler, getirilmeler.

Tebdîl: Değiştirme, değiştirilme, başka bir hâle getirme.

Tebeddül: Değişme, başka hale girme.

Tedâbir: Tedbirler.

Tedârikât: (Tedârükât) hazırlıklar.

Tedarükât: Araştırıp bulmalar, hazırlamalar, hazırlık yapmalar.

Temâyül: 1. Bir tarafa akma, bir tarafa yatma. **2.** Bir yöne ilgi duyma, sevgi gösterme.

Temşit: Tarama, taranma.

Vürûd: Geliş, gelme, varma; yetişme.

Zâhirriye: zâhirî sözünün müennes (dişil)biçimi bk.zâhir

Süfliyyet: Süflülük, alçaklık, bayağılık.

Sâbık, Sâbıka: 1. Geçici, geçen, geçmiş. **2.** Şimdikinden bir evvel memuriyette bulunmuş olan. **3.** İlerde bulunan, zamanca, rütbece önde olan.

İhtilâc: 1. Çarpıntı, çarpınma. **2.** Seğirme. **3.** Etler gevşeyip büzülme. **4.** Havâle nöbeti tutma.

EK-3. Eserin (Muhaliflerin Esrarı) Osmanlı Türkçesi orijinal hâli

Muhaliflerin Esrarı Orijinal Metin

Ek-3.1. Kitabın ön kapağı

Ek-3.2. Kitabın iç kapağı

EK-3.3. Kitabın 4. ve 5. sayfası

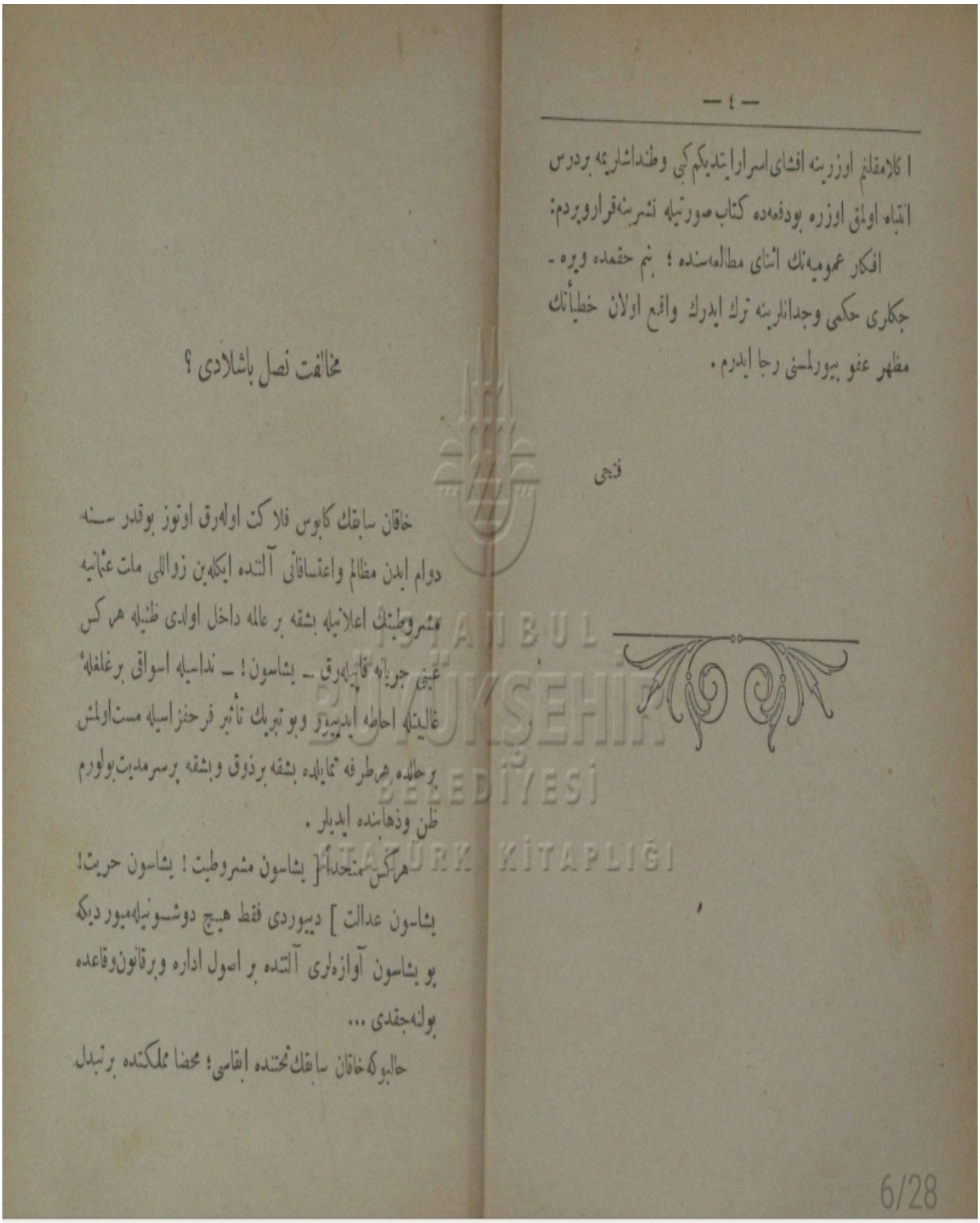

اکلامقلغم اوزرینه افشای اسرار ایتدیکم کبی وطنداشلرینه بردرس
انتباه اولق اوزره بودفعه ده کتاب صورتیله نشرینه قرار ویردم:
افکار عمومیه‌نك اثنای مطالعه‌سنده ؛ بنم حقمده ویره -
جکاری حکمی وجدانلرینه ترك ایدرك واقع اولان خطیأتك
مظهر عفو بیورلمسنی رجا ایدرم .

فتحی

مخالفت نصل باشلادی ؟

خاقان سابقك کابوس فلاکت اولهرق اوتوز بوقدر سنه
دوام ایدن مظالم واعتسافاتی آلتنده ایکیدن زوالللی ملت عثمانیه
مشروطیتك اعلانیله بشقه بر عالمه داخل اولدی ظنیله هر کس
عینی جریانه قاپیلهرق ـ یشاسون ! ـ نداسیله اسواقی برغلغله
غالیتله احاطه ایدییور وبو تبریك تأثیر فرحفزاسیله مست اولمش
برحالده هرطرفه تمایلده بشقه برذوق وبشقه برسرمدیت بولورم
ظن وذهابنده ایدیلر .

هرکس [یشاسون مشروطیت ! یشاسون حریت!
یشاسون عدالت] دییوردی فقط هیچ دوشونیله‌میوردیکه
بو یشاسون آوازه‌لری آلتنده بر اصول اداره وبرقانون وقاعده
بولنه‌جقدی ...

حالبوکه خاقان سابقك تحتنده ابقاسی ؛ محضا مملکتده برتبدل

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI 6/28

Ek-3.4. Kitabın 6. ve 7. sayfası

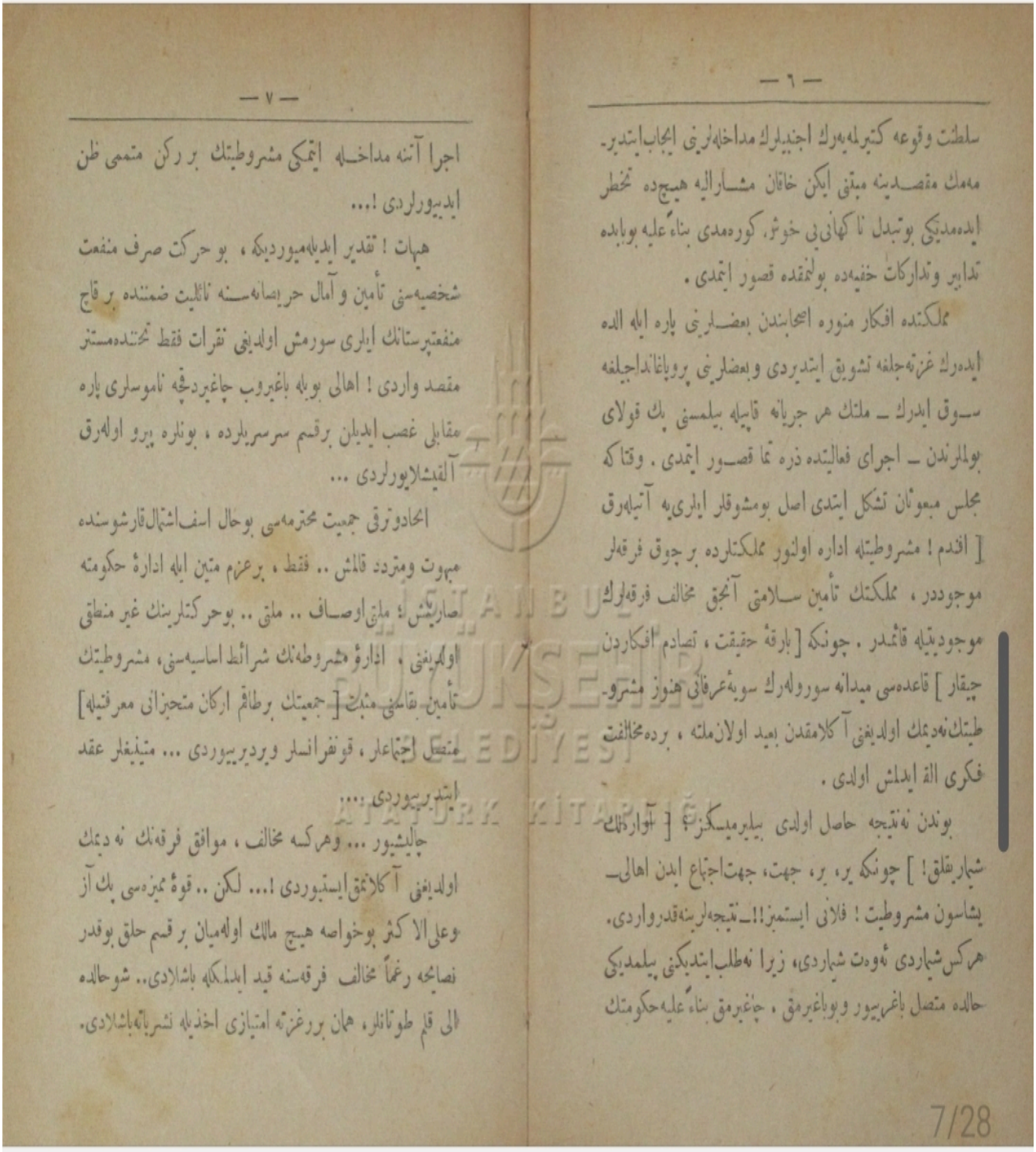

سلطنت وقوعه كتيرلمه‌يه‌رك اجنبيلرك مداخله‌لرينى ايجاب ايتديرير. مه‌مك مقصدينه مبتنى ايكن خاقان مشارالیه هيچده تخطر ايده‌مديكى بوتبدل ناكهانى‌يى خوش، كوره‌مدى بناءً عليه بوبابده تدابير وتداركات خفيه‌ده بولنمقده قصور ايتمدى.

مملكتده افكار منوره اصحابندن بعضلرينى پاره ايله الده ايده‌رك غزته‌جلغه تشويق ايتديردى وبعضلرينى پروپاغانداجيلغه سوق ايدرك ـ ملتك هر جريانه قابيله بيلمسنى يك قولاى بولمرندن ـ اجراى فعاليتده ذره قدر قصور ايتمدى. وقتاكه مجلس مبعوثان تشكل ايتدى اصل بومشوقلر ايلرى‌يه آتيله‌رق [افندم! مشروطيتله اداره اولنور مملكتلرده برجوق فرقه‌لر موجوددر، مملكتك تأمين سلامتى آنجق مخالف فرقه‌لرك موجوديتيله قائمدر. چونكه [بارقهٔ حقيقت، تصادم افكاردن جيقار] قاعده‌سى ميدانه سوروله‌رك سويه‌عرفانى هنوز مشروطيتك نه‌ديمك اولديغنى آكلامقدن بعيد اولان ملته، برده مخالفت فكرى الة ايدلمش اولدى.

بوندن نه‌نتيجه حاصل اولدى بيلديرمه‌يه‌لزم؟ [آوارتلمك شماريقلق!] چونكه يرـ يرـ، جهت، جهت اجتماع ايدن اهالى ـ يشاسون مشروطيت! فلانى ايستمز!! ـ نتيجه‌لرينه قدر واردى. هركس شماردى ئه‌ودت شماردى، زيرا نه‌طلب ايتديكنى بيلمديكى حالده متصل باغيريور وبوباغيرمق، چاغيرمق بناءً عليه حكومتك

اجرا آتنه مداخله ايتمكى مشروطيتك بر ركن متمى ظن ايديورلردى !...

هيهات ! تقدير ايديله‌ميوردىكه، بو حركت صرف منفعت شخصيه‌سنى تأمين و آمال حريصانه‌سنه نائليت ضمننده برقاچ منفعتپرستانك ايلرى سورمش اولديغى نفرات فقط تخته‌مستتر مقصد واردى ! اهالى بوبله باغيروب چاغيردقچه ناموسلرى پاره مقابلى غصب ايديلن برقسم سرسريلرده، بونلره پيرو اوله‌رق آلقيشلايورلردى ...

اتحادوترقى جمعيت محترمه‌سى بوحال اسف‌اشتمال قارشوسنده مبهوت ومتردد قالمش .. فقط، برعزم متين ايله ادارهٔ حكومته صاريلمش؛ ملتى اوصاف .. ملتى .. بوحركتلرينك غير منطقى اولديغنى، ادارهٔ مشروطه‌نك شرائط اساسيه‌سنى، مشروطيتك تأمين بقاسنى مثبت [جمعيتك برطاقم اركان متحيزانى معرفتيله] متصل اجتماعلر، قونفرانسلر ويرديريوردى ... متنيغلر عقد ايتديريوردى ...

جالشيور ... وهركسه مخالف، موافق فرقه‌نك نه‌ديمك اولديغنى آكلامق ايستيوردى !... لكن .. قوهٔ ممزه‌سى يك آز وعلى الاكثر بوخواصه هيچ مالك اوله‌ميان برقسم حلق بوقدر نصايحه رغماً مخالف فرقه‌سنه قيد ايدلمكله باشلادى.. شوحالده الى قلم طوتانلر، همان برغزته امتيازى اخذيله نشرياته باشلادى.

EK-3.5. Kitabın 8. ve 9. sayfası

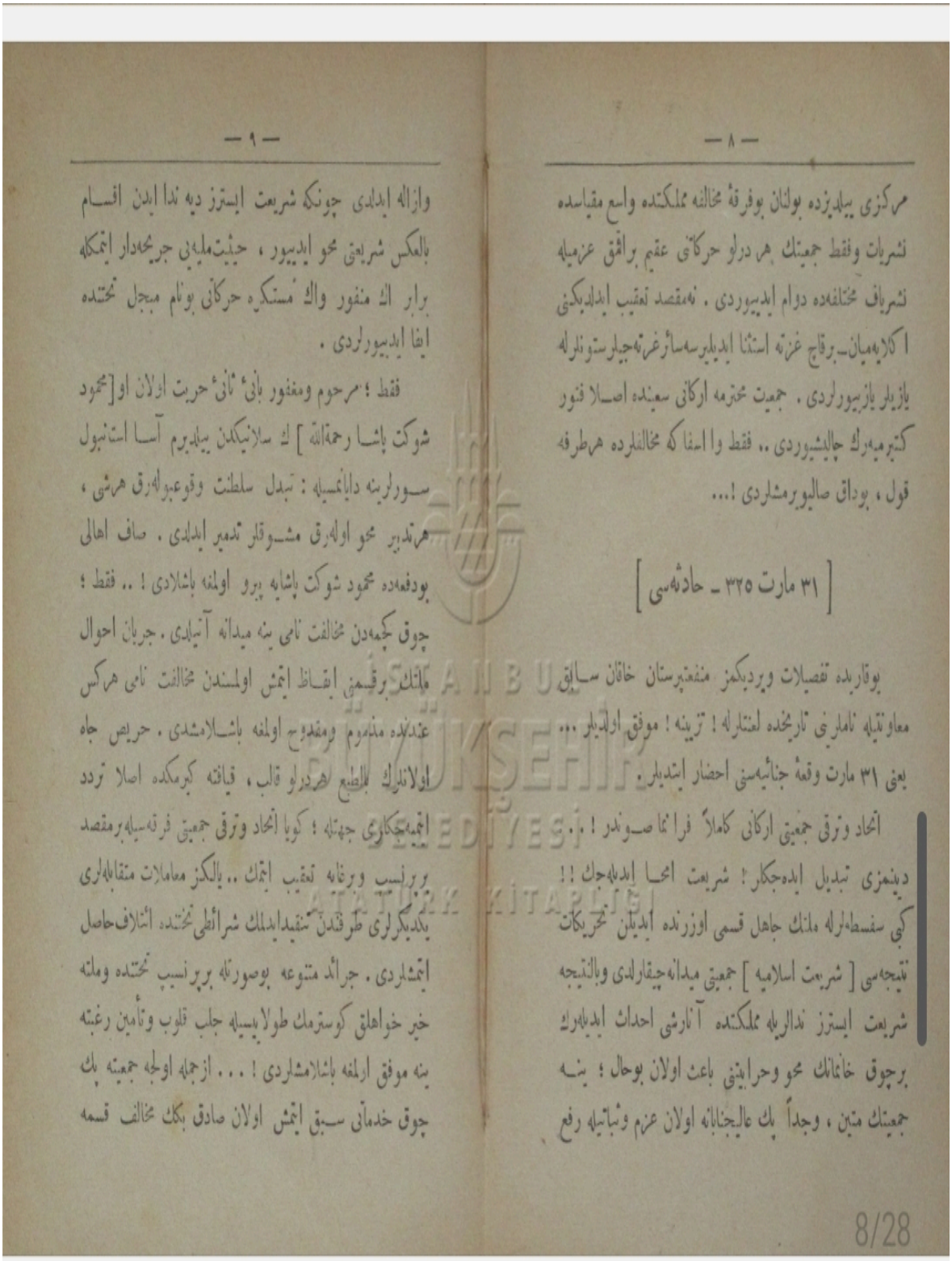

— ٨ —

مركزى بيلديزده بولنان بوفرقهٔ مخالفه مملكتده واسع مقياسده نشريات وفقط جمعيتك هر درلو حركاتى عقيم براقمق عزميله نشرياف مختلفه‌ده دوام ايديبوردى . نهمقصد تعقيب ايدلديكنى اكلايهميان ـ برقاج غزته استثنا ايديلير سه سائر غزته‌جيلرستونلرله يازيلو يازييورلردى . جمعيت محترمه اركانى سعيده اصلا فتور كتيرميه‌رك چاليشيوردى .. فقط وا اسفا كه مخالفلرده هرطرفه قول ، بوداق صاليورمشلردى !...

[٣١ مارت ٣٢٥ ـ حادثه‌سى]

بوقاريده تفصيلات ويرديكمز منفعتپرستان خاقان سابق معاونتيله ناملرينى تاريخده لعنتلرله ! تزينه ! موفق اولديلر ... يعنى ٣١ مارت وقعهٔ جنائيه‌سنى احضار ايتديلر .

اتحاد وترقى جمعيتى اركانى كاملاً فرانماصوندر ! .. دينمزى تبديل ايده‌جكلر ! شريعت امحا ايده‌جك !! كبى سفسطه‌لرله ملتك جاهل قسمى اوزرنده ايديكلرى تحريكات نتيجه‌سى [شريعت اسلاميه] جمعيتى ميدانه چيقارلدى وبالنتيجه شريعت ايسترز ندالريله مملكتده آثارشى احداث ايديلمك برچوق خانمانك محو وحرابينى باعث اولان بوحال ؛ بنه جمعيتك متين ، وجداً بك عالیجنابانه اولان عزم وثباتيله رفع

— ٩ —

وازاله ايدلدى چونكه شريعت ايسترز ديه ندا ايدن اقسام بالعكس شريعتى محو ايدييور ، حيثيت‌ملييى جريحه‌دار ايتمكله برابر الك منفور والك مستكره حركاتى يونام مبجل تحتنده ايفا ايدييورلردى .

فقط ؛ مرحوم ومغفور بانئ ثانئ حريت اولان او [محمود شوكت پاشا رحمةالله] ك سلانيكدن بيلديرم آسا استانبول سورلرينه دايانمسيله : تبدل سلطنت وقوعبولهرق هرشى ، هرتدبير محو اولهرق مشوقلر تدمير ايدلدى . صاف اهالى بودفعه‌ده محمود شوكت پاشايه پيرو اولمغه باشلادى ! .. فقط ؛ چوق كچمه‌دن مخالفت نامى يئه ميدانه آتيلدى . جريان احوال ملتك برقسمنى ايقاظ ايتمش اولمسندن مخالفت نامى هركس عندنده مذموم ومقدوح اولمغه باشلامشدى . حريص جاه اولانلرك بالطبع هردرلو قالب ، قيافته كيرمكده اصلا تردد ايتمه‌مكلرى جهتله ؛ كويا اتحاد وترقى جمعيتى فرقه‌سيله برمقصد پرنسيب وبرغايه تعقيب ايتمك .. بالكز معاملات متقابله‌لرى يكديكرلرى طرفندن تنقيد ايدلمك شرائطى تحتنده ائتلاف حاصل ايتمشلردى . جرائد متنوعه بوصورتله برپرنسيب تحتنده وملته خير خواهلق كوسترمك طولايسيله جلب قلوب وتأمين رغبته بنه موفق اولمغه باشلامشلردى ! . . . ازجمله اولجه جمعيته بك چوق خدماتى سبق ايتمش اولان صادق بكك مخالف قسمه

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

EK-3.6. Kitabın 10 ve 11. sayfaları

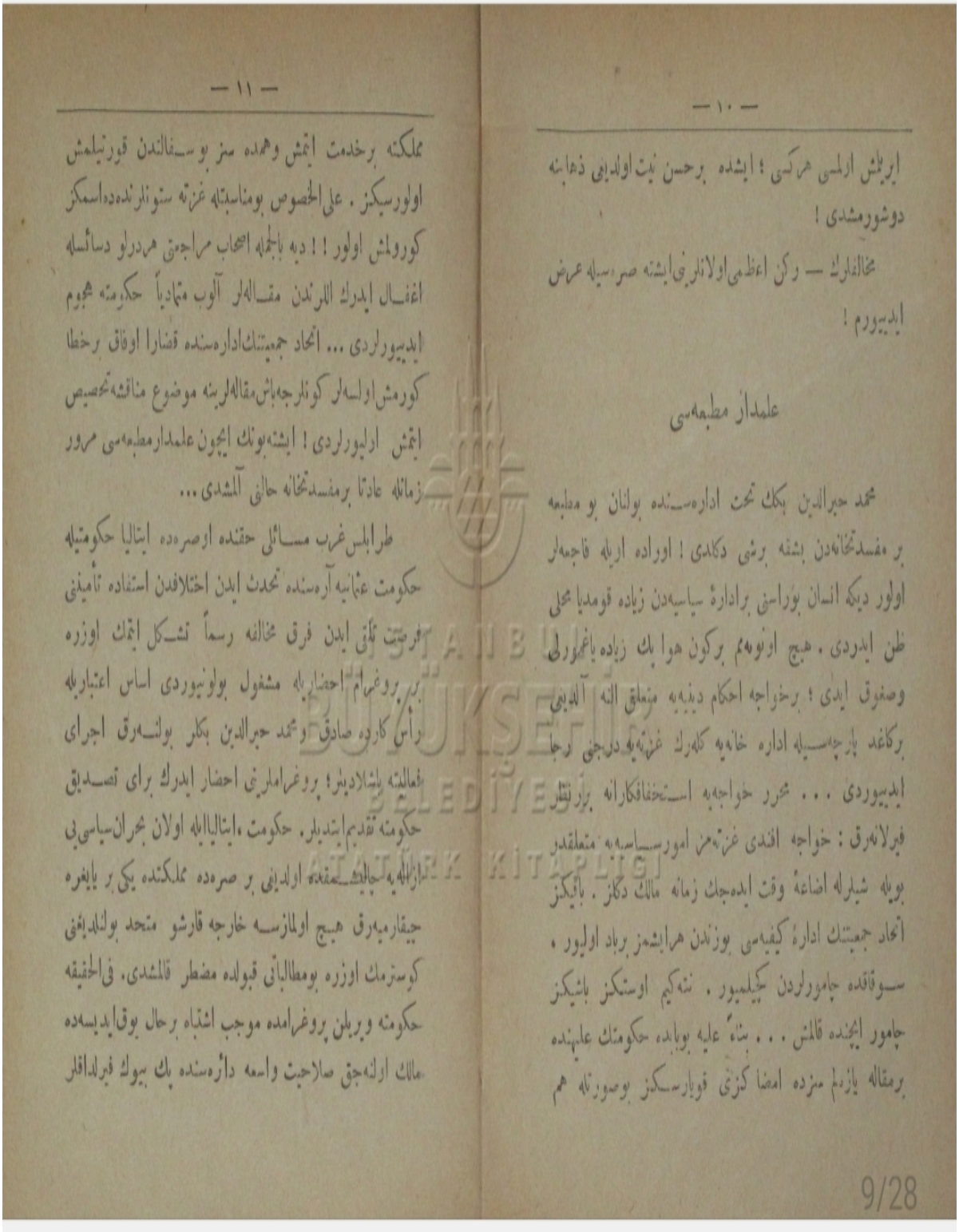

ایریلش ازلمسی هرکسی ؛ ایشده برحسن نیت اولدیغی ذهابنه دوشورمشدی !

مخالفلرك — رکن اعظمی اولانلرینی ایشته صره سیله عرض ایدیورم !

علمدار مطبعه‌سی

محمد جمال‌الدین بکك تحت اداره‌سنده بولنان بو مطبعه بر مفسدتخانه‌دن بشقه برشی دکلدی ! اوراده اریله فاجعه‌لر اولور دیکه انسان بوراسنی براداره سیاسیه‌دن زیاده قومدیا محلی ظن ایدردی . هیچ اونوتمم برکون هوا پك زیاده یاغمورلی وصغوق ایدی ؛ برخواجه احکام دینیه‌یه متعلق الته آلدیغی برکاغد پارچه‌سیله اداره خانه‌یه کلهرك غزته‌یه درجنی رجا ایدیوردی . . . محرر خواجه‌یه استخفافکارانه بر نظر فیرلاتمرق : خواجه افندی غزته‌مز امور سیاسیه‌یه متعلقدر بویله شیلرله اضاعهٔ وقت ایدمجك زمانه مالك دکلز . باقیکز اتحاد جمعیتك ادارهٔ کیفیه‌سی یوزندن هرایشمز برباد اولیور ، سوقاقده جامورلردن چکیلمیور . نه‌کیم اوستکز باشکز جامور ایچنده قالمش . . . بناءً علیه بویله حکومتك علیهنده برمقاله یازدیغم تقدیرده امضا کزنی قویارسکز بوصورتله هم

مملکته برخدمت ایتمش وهمده سز بو سفالتدن قورتیلمش اولورسکز . علی الخصوص بومناسبتله غزته ستونلرنده داسمکز کورولمش اولور ! ! دیه باالجمله اصحاب مراجعتی هردرلو دسائسله اغفال ایدرك اللرندن مقاله‌لر آلوب متمادیاً حکومته هجوم ایدییورلردی ... اتحاد جمعیتك اداره‌سنده قضارا اوفاق برخطا کورمش اولسه‌لر کونلرجه‌باش مقاله‌لرینه موضوع مناقشه تخصیص ایتمش اولیورلردی ! ایشته بونك ایچون علمدار مطبعه‌سی مرور زمانله عادتا برمفسدتخانه حالنی آلمشدی ...

طرابلس غرب مسائلی حقنده اوصره‌ده ایتالیا حکومتیله حکومت عثمانیه آره‌سنده تحدث ایدن اختلافدن استفاده تأمینی فرصتیله ایدن فرق مخالفه رسماً تشکل ایتمك اوزره بر پروغرام احضاریله مشغول بولونیوردی اساس اعتباریله رأس کاریده صادق و محمد جمال‌الدین بکلر بولنه‌رق اجرای فعالیته باشلادیلر ؛ پروغراملرینی احضار ایدرك برای تصدیق حکومته تقدیم ایتدیلر . حکومت ، ایتالیانك اولان بحران سیاسیی نظرانه‌یه چالیشمقده اولدیغی بر صره‌ده مملکتده یکی بر یانغره چیقارمیه‌رق هیچ اولمازسه خارجه قارشو متحد بولنمدیغنی کوسترمك اوزره بومطالباتی قبوله مضطر قالمشدی . فی الحقیقه حکومته ویریلن پروغرامده موجب اشتباه برحال بوق ایدیسه‌ده مالك اولدیغ صلاحیت واسعه دائره‌سنده پك بیوك فیرلداقلر

9/28

EK-3.7. Kitabın 12 ve 13. sayfaları

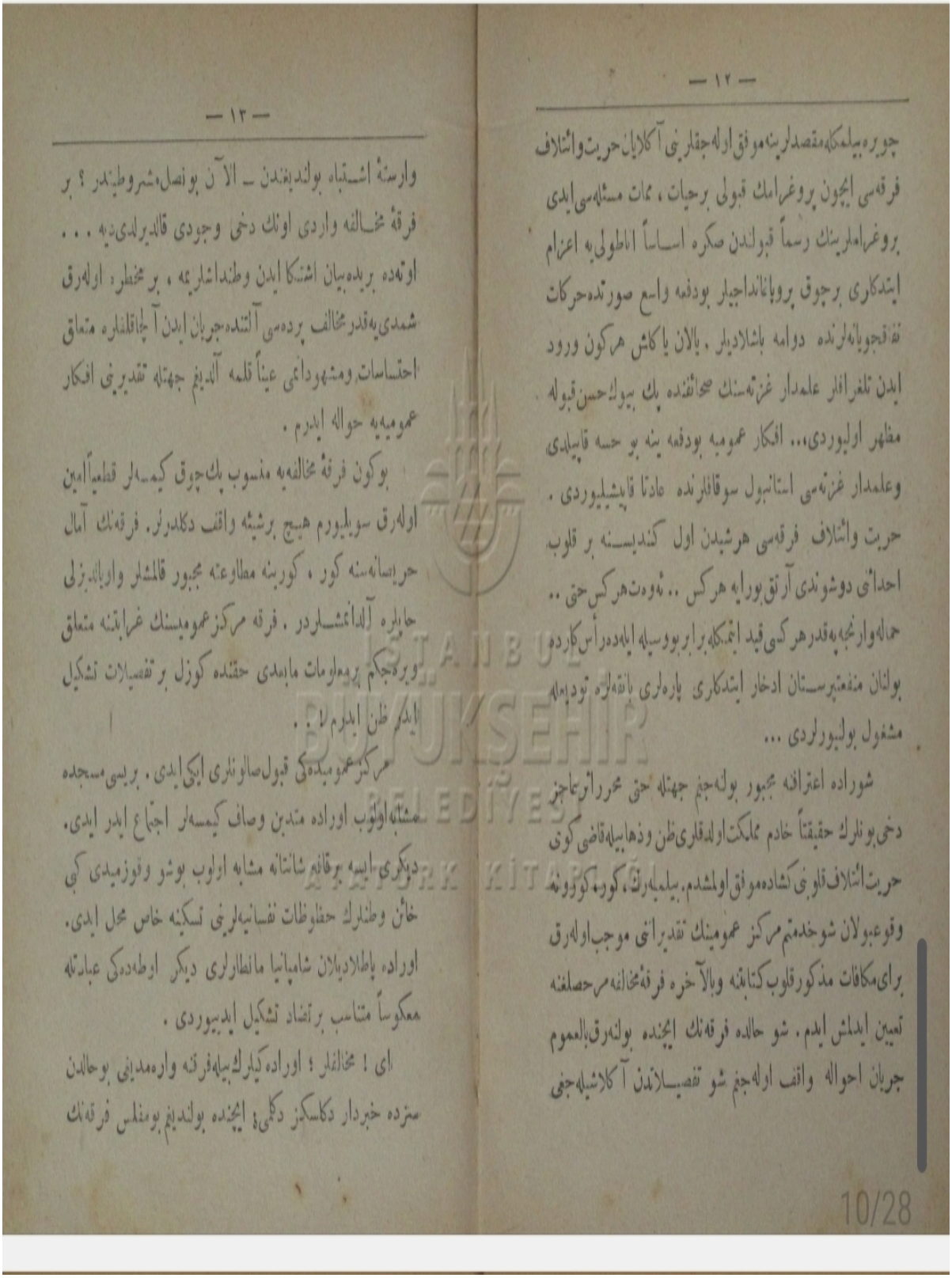

چویره بیلمکه مقصدلرینه موفق اولهجقلرینی آکلایان حریت واتلاف فرقهسی ایچون پروغرامك قبولی برحیات، ممات مسئلهسی ایدی پروغراملرینك رسماً قبولدن صکره اساساً اناطولی یه اعزام ایتدکاری برچوق پروپاگاندا جیلر بودفعه واسع صورتده حرکات نفاقجویانه لرنده دوامه باشلادیلر. یالان یاکاش هرکون ورود ایدن تلغرافلر علمدار غزتهسنك صحائفنده پك بیوك حسن قبوله مظهر اولیوردی... افکار عمومیه بودفعه یینه بو حسه قاپیلدی وعلمدار غزتهسی استانبول سوقافلرنده عادتا قاپیشیلیوردی. حریت واتلاف فرقهسی هرشیدن اول کندیسنه بر قلوب احدائی دوشوندی آرتق بورایه هرکس .. ثروت هرکس حتی .. حمالهوارنجیه یه قدر هرکسی قید ایتمکله برابر بوسیله ایلهدرأس کارده بولنان منفعتپرستان اذخار ایتدکاری پارهلری یانلهلره تودیعله مشغول بولنیورلردی ...

شوراده اعترافه مجبور بولهجغم جهتله حق محرراثر عاجز دخی بونلرك حقیقتاً خادم مملکت اولدقلری ظن وذهابیله قاضی کونی حریت واتلاف قلونی کشادهموفق اولمشدم. بیلمیورك، کوره کوزونه وقوعبولان شوخدمتم مرکز عمومینك تقدیراتی موجب اولهرق برای مکافات مذکور قلوب کتابتنه وبالآخره فرقهمخالفه مرحصلغه تعیین ایدلمش ایدم. شو حالده فرقهنك ایچنده بولنهرق بالعموم جریان احواله واقف اولهجغم شو تفصیلاتدن آکلاشیلهجغی

وارسنهٔ اشتباه بولندیغندن ـ الآن بونصل شروطیندر ؟ بر فرقهٔ مخالفه واردی اونك دخی وجودی قالدیرلدیغنه . . . اوتهده بریده بیان اشتکا ایدن وطنداشلریمه ، بر مخطره اولهرق شمدیکه قدر مخالف پردهسی آلتنده جریان ایدن آچاقلغاره متعلق احتساسات ومشهوداتمی عیناً قلمه آلدیغم جهتله تقدیرینی افکار عمومیه یه حواله ایدرم .

بوکون فرقهٔ مخالفیه منسوب بك چوق کیمسهلر قطعیاً امین اولهرق سویلیورم هیچ برشیئه واقف دکلدرلر. فرقهنك آمال حریصانهسنه کور ، کورینه مطاوعته مجبور قالمشلر واویله بر زلی حایله آلدانمشلردر . فرقه مرکز عمومیسنك غرابتنه متعلق وبرحکم پروهلومات مابعدی حقنده کوزل بر تفصیلات تشکیل ایدکم ظن ایدیورلر .

مرکز عمومیدهکی قبول صالونلری ایکی ایدی . بریسی مسجده مشابه اولوب اوراده متدین وصاف کیمسهلر اجتماع ایدر ایدی. دیکری ایسه برقاچ شانتانه مشابه اولوب بوشو وقوزمیدی کبی خائن وطنلرك حفظوظات نفسانیهلرینی تسکینه خاص محل ایدی. اوراده پاطلادیلان شامپانیا مانطارلری دیکر اوطهدهکی عبادتله معکوساً متناسب برتضاد تشکیل ایدیوردی .

ای ! مخالفلر ؛ اوراده کیرلك بیله فرقه وارمدینی بوحالدن سزده خبردار دکلسکز دکلی ؛ ایچنده بولندیغم بومنفس فرقهنك

EK-3.8. Kitabın 14. ve 15. sayfası

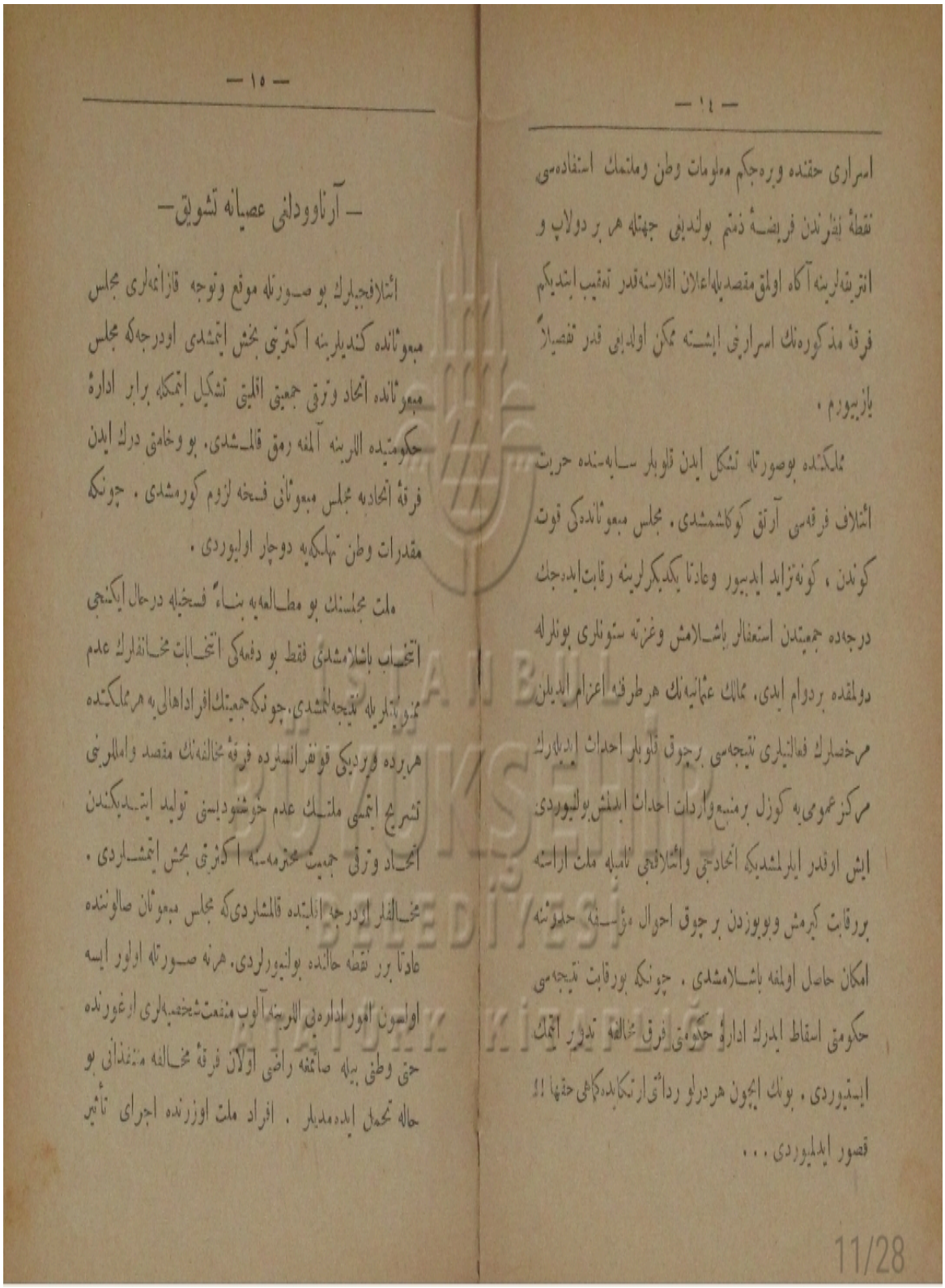

اسراری حقنده ویره‌جکم معلومات وطن وملتمك استفاده‌سی
نقطهٔ نظرندن فریضهٔ ذمتم بولندیغی جهتله هر بر دولاب و
انتریغه‌لرینه آکاه اولمق مقصدیله اعلان افلاسنه‌قدر تعقیب ایتدیکم
فرقهٔ مذکوره‌نك اسراری ایشته ممکن اولدیغی قدر تفصیلاً
یازیيورم .

ممکنده بوصورتله تشکل ایدن قلوبلر سایه‌سنده حریت
ائتلاف فرقه‌سی آرتق کوکلشمشدی . مجلس مبعوثانده‌کی قوت
کوندن ، کونه‌تزاید ایدییور وعادتا یکدیکرلرینه رقابت ایده‌جك
درجده جمعیتدن استعفالر باشلامش وغزته ستونلری بونلرله
دولمقده بردوام ایدی . ممالك عثمانیه‌نك هرطرفنه اعزام ایدیلن
مرخصلرك فعالیتلری نتیجه‌سی برجوق قلوبلر احداث ایدیلدیرك
مرکز عمومیه کوزل برمنبع واردات احداث ایدلمش بولنیوردی .
ایش اوقدر ایلرلمشدیکه اتحادجی وائتلافجی نامیله ملت اراسنه
بورقابت کیرمش وبوبوزدن برجوق احوال مؤسفه حصوله
امکان حاصل اولمقه باشلامشدی . چونکه بورقابت نتیجه‌سی
حکومتی اسقاط ایدرك ادارهٔ حکومتی فرق مخالفه تدویر ایتمك
ایستیوردی . بونك ایچون هردرلو ردائی ارتکاب ده کاشی حتفها !!
قصور ایدلیوردی . . .

— آرناوودلغی عصیانه تشویق —

ائتلافجیلرك بو صورتله موقع وتوجه قازانمه‌لری مجلس
مبعوثانده کندیلرینه اکثریتی بخش ایتمشدی اودرجه‌که مجلس
مبعوثانده اتحاد وترقی جمعیتی اقلیتی تشکیل ایتمکله برابر ادارهٔ
حکومتیده الرینه آلمغه رمق قالمشدی . بو وخامتی درك ایدن
فرقهٔ اتحادیه مجلس مبعوثانی فسخه لزوم کورمشدی . چونکه
مقدرات وطن تهلکه‌یه دوچار اولیوردی .

ملت مجلسنك بو مطالعه‌یه بناءً فسخیله درحال ایکنجی
انتخاب یاپلامشدی فقط بو دفعه‌کی انتخابات مخالفلرك عدم
تمویلاتلریله نتیجه‌لنمشدی . چونکه جمعیتك افراد اهالی‌یه هرمملکتده
هربرده وبردیکی توقفسیزده فرقهٔ مخالفه‌نك مقصد واملرینی
تشریح ایتمسی ملتك عدم خوشنودیسنی تولید ایتدیکندن
اتحاد وترقی جمعیت محترمه‌سنه اکثریتی بخش ایتمشلردی .
مخالفلر ایسه درجه‌انلیتده قالمشلردی که مجلس مبعوثان صالونده
عادتا بر نقطه حالنده بولنیورلردی . هرنه صورتله اولور ایسه
اولسون امور اداره‌یی الرینه آلوب منفعت شخصیه‌لری ایغورنده
حتی وطنی بیله صاتمغه راضی اولان فرقهٔ مخالفه منفذانی بو
حاله تحمل ایده‌مدیلر . افراد ملت اوزرنده اجرای تأثیر

EK-3.9. Eserin 16. ve 17. sayfası

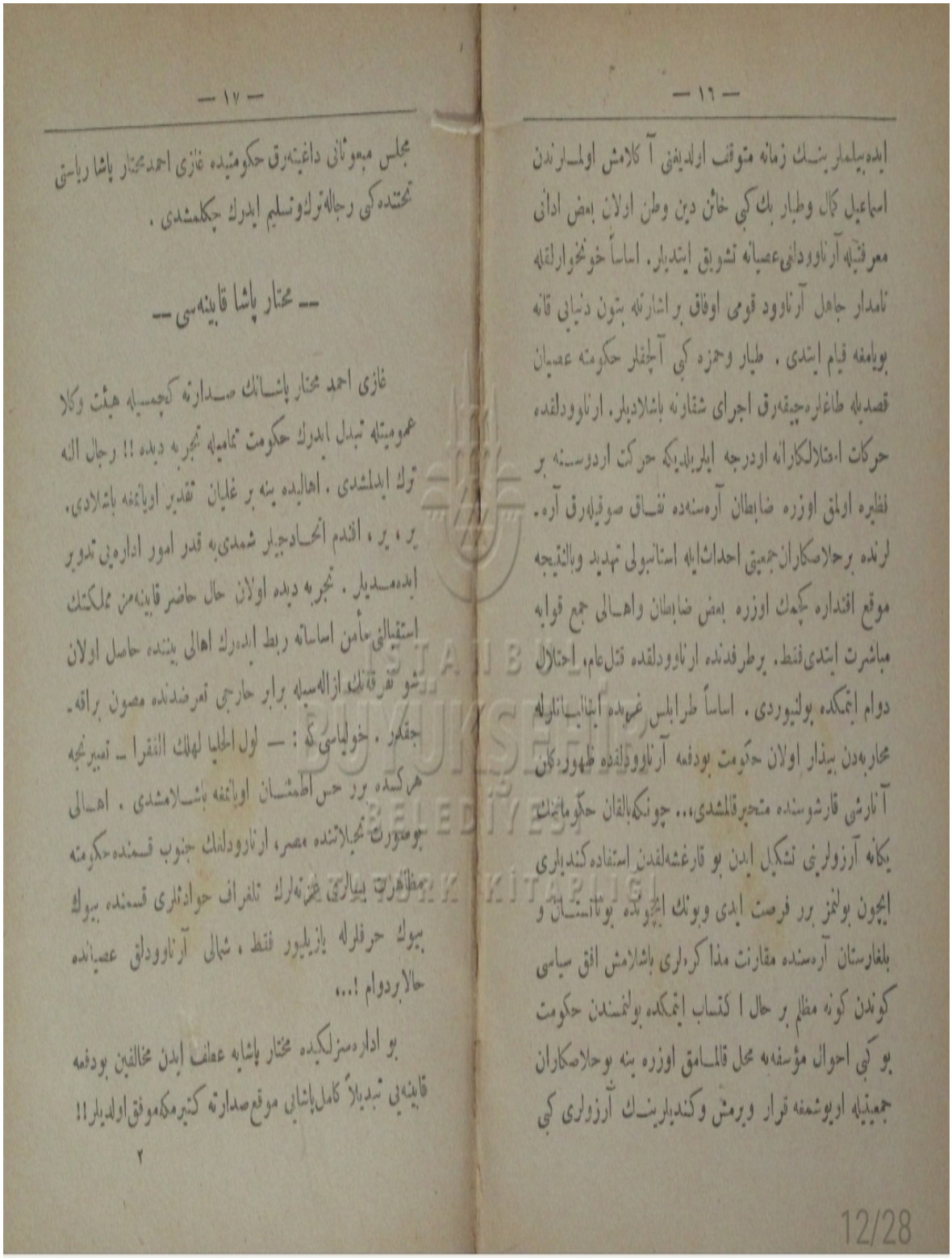

ایده بیلمه‌یرینك زمانه متوقف اولدیغنی آ کلامش اولمـلرندن
اسماعیل کمال وطیار بك کبی خائن دین وطن اولان بعض ادانی
معرفتیله آرناوودلغی عصیانه تشویق ایتدیلر. اساساً خونخوار لقله
نامدار جاهل آرناوود قومی اوفاق بر اشارتله بتون دنیایی قانه
بویامغه قیام ایتدی. طیار وحمزه کبی آچیقدن حکومته عصیان
قصدیله طاغلره چیقه‌رق اجرای شقاوته باشلادیلر. ارناوودلقده
حرکات استقلالکارانه اودرجه ایلریلدیکه حرکت اردوسنه بر
نظیره ارمق اوزره ضابطان آره‌سنده نفاق صوقه‌رق آره‌
لرنده برحلاصکاران جمعیتی احداث ایله استانبولی تهدید وبالنتیجه
موقع اقتداره کچمك اوزره بعض ضابطان واهالی جمع قوایه
مباشرت ایتدی فقط. برطرفدنده ارناوودلقده قتل عام، احتلال
دوام ایتمکده بولنیوردی. اساساً طرابلس غربده ایتالیانلرله
محاربه‌دن بیزار اولان حکومت بودفعه آرناوودلقده ظهور کلن
آنارشی قارشوسنده متحیر قالمشدی... چونکه بالقان حکومتلرینك
یکانه آرزولرینی تشکیل ایدن بو قارغشه‌لقدن استفاده کندیلری
ایچون بولنمز بر فرصت ایدی وبونك ایچوندہ یونانستان و
بلغارستان آره‌سنده مقارنت مذاکره‌لری باشلامش افق سیاسی
کوندن کونه مظلم بر حال ا کتساب ایتمکده بولنمسندن حکومت
بو کبی احوال مؤسفه‌یه محل قالمامق اوزره بینه بوحلاصکاران
جمعیتیله اویوشمغه قرار ویرمش وکندیلرینك آرزولری کبی

مجلس مبعوثانی داغیتمق حکومتیده غازی احمد مختار پاشا ریاستی
تحتنده کی رجاله ترکه تسلیم ایدرك چکلمشدی.

— مختار پاشا قابینه‌سی —

غازی احمد مختار پاشانك صدارته کچمسیله هیئت وکلا
عمومیتله تبدل ایدرك حکومت تمامیله تجربه دیده !! رجال الیه
ترك ایدلمشدی. اهالیده بینه بر غلیان تقدیر اویاندیغه باشلادی.
یر، یر، اقدام اتحادچیلر شمدیه قدر امور اداره‌یی تدویر
ایده‌مدیلر. تجربه دیده اولان حال حاضر قابینه‌سی مملکتك
استقبالنی مأمن اساسانه ربط ایده‌رك اهالی بینده حاصل اولان
شو تفرقه‌لك ازاله‌سیله برابر خارجی تعرضدنده مصون براقه‌
جقلر. خولیاسی که : — لول احلیا لهلك النفرا — تعبیرنجه
هرکسده برر حس اطمینان اویاندیغه باشلامشدی. اهالی
بومصورت تجلیاتنده مصر، ارناوودلنك جنوب قسمنده حکومته
مظاهرات بیلرکی تلغراف حوادثلری قسمنده بیوك
بیوك حرفلرله یازیلیور فقط، شمالی آرناوودلق عصیانده
حالا بردوام !...

بو اداره‌سزلکده مختار پاشایه عطف ایدن مخالفین بودفعه
قابینه‌یی تبدیلاً کامل پاشانك موقع صدارته کتیرمکه موفق اولدیلر!!

EK-3.10. Eserin 18. ve 19. sayfası

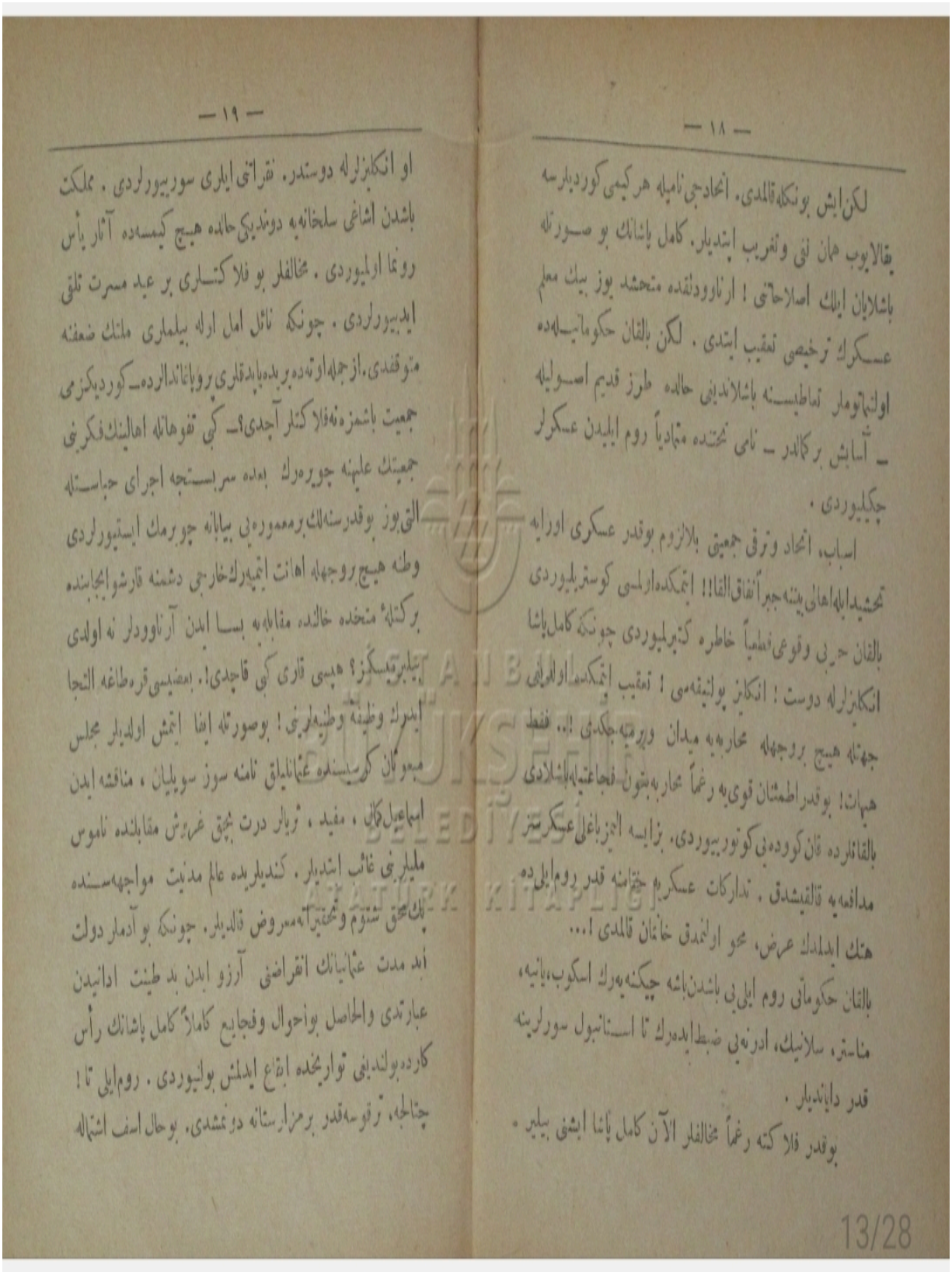

— ۱۸ —

لکن ایش بونکله قالمدی. اتحادجی نامیله هرکیمی کوردیلرسه یقالایوب همان نفی وتغریب ایتدیلر. کامل پاشانك بو صورتله پاشایان ایلك اصلاحاتی ! ارناوودلقده متحشد یوز بیك معلم عسكرك ترخیصی تعقیب ایتدی . لکن بالقان حکوماتیله ده اولنا تومار تعاطیسنه پاشالاندیغی حالده طرز قدیم اصولیله ـ آسایش برکالدر ـ نامی تحته متعادیاً روم ایلیدن عسکرلر چکیلیوردی .

اسباب، اتحاد وترقی جمعیتی بالازوم بوقدر عسکری اورایه تحشید ایله اهالی بینه جبراً نفاق القا!! ایتمکده ارامسی کوستریلیوردی بالقان حربی وقوعی قطعیاً خاطره کتیریلیوردی چونکه کامل پاشا انکلیزلرله دوست ! انکلیز پولیتیقه سی ! تعقیب ایتمکسزاولدیغی جهتله هیچ بروجهله محاربه یه میدان ویرمیه جکدی !.. فقط هیهات! بوقدر اطمینان قوی یه رغماً محاربه بتون فجاعتیله باشلادی بالقانلرده قان کوده یی کوتوریلیوردی. بزایسه اجزیاغی عسکرمز مدافعه یه قالقیشدق . تدارکات عسکریه ختامنه قدر روم ایلی ده هنك ایدلدك عرض، محو اولندق خاتمان قالمدی !...

بالقان حکوماتی روم ایلی نی باشدن باشه چیکنه یه رك اسکوب، یانیه، مناستر، سلانیك، ادرنه یی ضبط ایده رك تا استانبول سورلرینه قدر دایاندیلر .

بوقدر فلاکته رغماً مخالفلر الآن کامل پاشا ایشی بیلیر .

— ۱۹ —

او انکلیزلرله دوستدر. فقراتی ایلری سوریلیورلردی . مملکت باشدن اشاغی سلخانه یه دونديکی حالده هیچ کیمسه ده آثار یأس رونما اولیوردی . مخالفلر بو فلاکتلری بر عید مسرت تلقی ایدیورلردی . چونکه نائل امل اولمه بیلمه ری ملتك ضعفنه متوقفدی. ازجمله اوتده بریده پادقلری پروپاغاندالرده ـ کوردیکزمی جمعیت باشمزده فلاکتلر آچدی؟ ـ کبی تفوهاتله اهالینك فکرینی جمعیتك علیهنه چویرمك بعده سریستجه اجرای جناستله التی یوز بوقدرسنه لك برممموره یی بیابانه چویرمك ایستیورلردی وطنه هیچ روجهله اهانت ایتمیرك خارجی دشمنه قارشو انجابنده برکتلهٔ متحده خالده مقابله یه بسابدن آرناوودلر نه اولدی اینلیز میسکز؟ هپسی قاری کبی قاچدی!. بعضیسی قره طاغه التجا ایدرك وطنینه وطنیلرینی ! بوصورتله ایفا ایتمش اولدیلر مجلس مبعوثان کریسنده عثمانلیق نامنه سوز سویلیان ، مناقشه ایدن اسماعیل کمال ، مفید ، ثریا ردت بحق غیرتی مقابلنده ناموس ملیلرینی غائب ایتدیلر . کندیلریده عالم مدنیت مواجهه سنده بك محق ستوم وتحقیراً معروض قالدیلر. چونکه بو آدملر دولت ابد مدت عثمانیانك اقراضی آرزو ایدن بد طینت ادانیدن عبارتدی والحاصل بوأحوال وفجایع کاملاً کامل پاشانك رأس کارده بولندیغی تواریخده ابقاع ایدلش بولنیوردی . روم ایلی تا ! چنالجه، ترقوسه قدر برمزارستانه دونمشدی. بوحال اسف اشتمال

EK-3.11. Eserin 20. ve 21. sayfaları

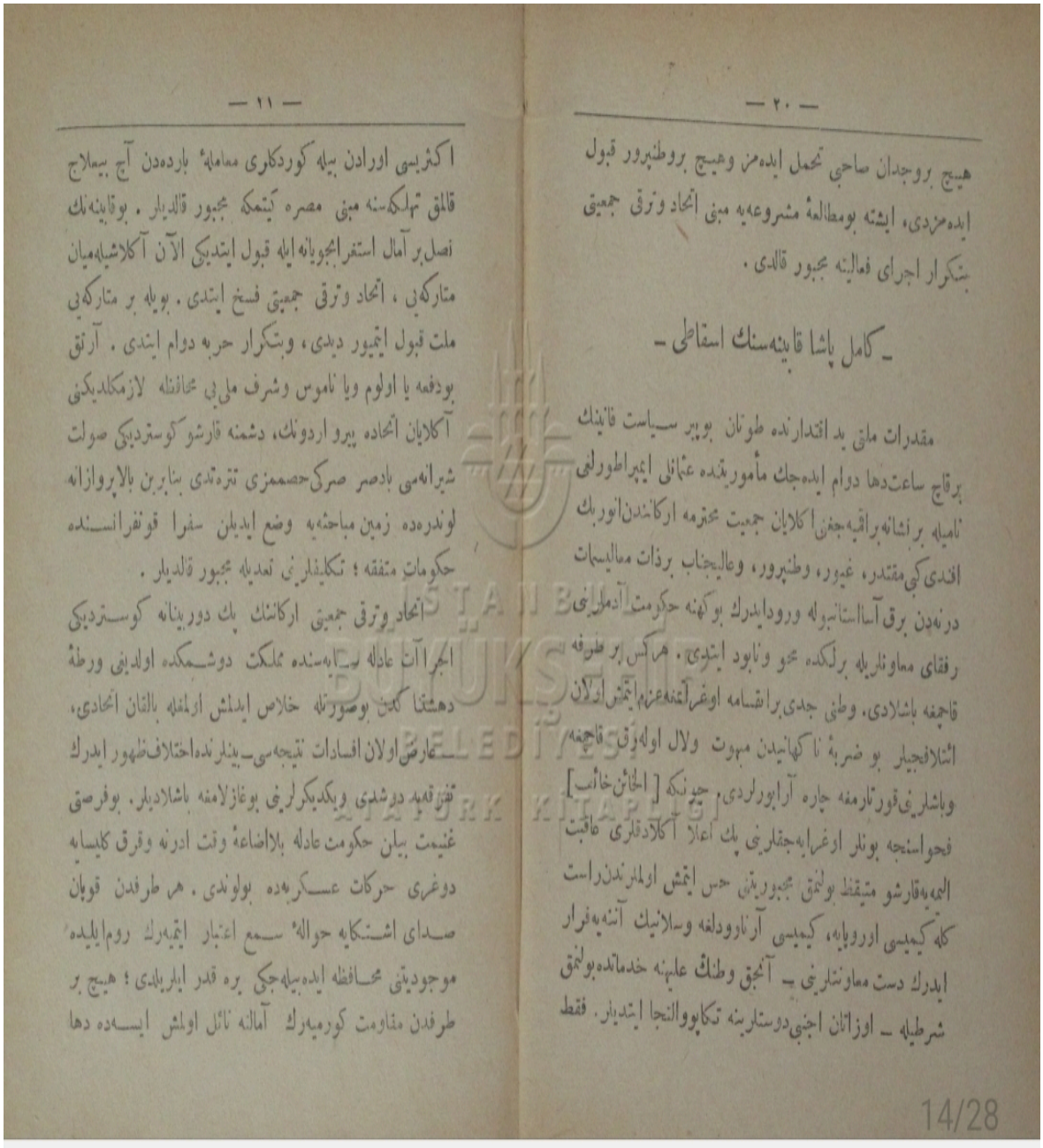

هیچ بروجدان صاحبی تحمل ایده‌مز وهیچ بروطنپرور قبول ایده‌مزدی، ایشته بومطالعهٔ مشروعه‌یه مبنی اتحاد وترقی جمعیتی بتکرار اجرای فعالیته مجبور قالدی .

ـ کامل پاشا قابینه‌سنك اسقاطی ـ

مقدرات ملتی ید اقتدارنده طوتان بویله سیاست قابینك برقاچ ساعت‌دها دوام ایده‌جك مأموریتنده عثمانلی ایمپراطورلغی نامیله برنشانه براقیه‌جغنی اکلایان جمعیت محترمه ارکانندن انوربك افندی کبی مقتدر، غیور، وطنپرور، وعالیجناب برذات معالیسمات درنه‌دن برق آسا استانبوله ورودایدرك بوکهنه حکومت آدملرینی رفقای معاونلریله برلکده محو ونابود ایتدیکی . هرکس بر طرفه قاچمغه باشلادی. وطنی جدی براقسامه اوغرآتمغه عزم ایتمش اولان اشلافچیلر بو ضربهٔ ناگهانیدن مبهوت ولال اولهرق قاچمغه وباشلرینی قورتارمغه چاره آرایورلردی، چونکه [الخائن خائف] فحواسنجه بونلر اوغرایه‌جقلرینی پك اعلا اکلادقلری حالده الیمه‌یه‌قارشو متیقظ بولنمق مجبوریتنی حس ایتمش اولمالرندن راست کله کیمسی اورویایه، کیمسی آرناوودلغه وسلانیك آنینه‌یه‌فرار ایدرك دست معاونلرینی ـ آنجق وطنك علیهنه خدمتده بولنمق شرطیله ـ اوزاتان اجنبی‌دوستلرینه تکابوه‌النجا ایتدیلر. فقط

اکثریسی اورادن بیله کوردکاری معاملهٔ بارده‌دن آچ بیعلاج قالمق تهلکه‌سنه مبنی مصره کیتمکه مجبور قالدیلر . بوقابینه‌نك اصل برآمال استغرابجویانه ایله قبول ایتدیکی الآن آکلاشیله‌میان متارکه‌یی ، اتحاد وترقی جمعیتی فسخ ایتدی . بویله بر متارکه‌یی ملت قبول ایتمیور دیدی، وبتکرار حربه دوام ایتدی . آرتق بودفعه یا اولوم ویا ناموس وشرف ملی‌یی محافظه لازمکلدیکنی آکلایان اتحاده پیرو اردونك، دشمنه قارشو کوستردیکی صولت شیرانه‌می بادصر صرکحصممزی تزه‌تدی بنابرین بالاپروازانه لوندره‌ده زمین مباحثه‌یه وضع ایدیلن سفرا قونفرانسنده حکومات متفقه ؛ تکلیفلرینی تعدیله مجبور قالدیلر .

اتحاد وترقی جمعیتی ارکانلرینك پك دوربینانه کوستردیکی اجراآت عادله ـ‌یه‌سنده مملکت دوشمکده اولدیغی ورطهٔ دهشتنا کدن بوصورتله خلاص ایدیلش اولمغله بالقان اتحادی، تعارض اولان افسادات نتیجه‌سی‌ـ‌یدیلرنده‌اختلاف‌ظهور ایدرك تفرقه‌یه دوشدی ویکدیکرلرینی بوغازلامغه باشلادیلر. بوفرصتی غنیمت بیلن حکومت عادله بلااضاعهٔ وقت ادرنه وقرق کلیسایه دوغری حرکات عسکریه‌ده بولوندی . هر طرفدن قوپان صدای اشتکایه حوالهٔ سمع اعتبار ایتمیرك روم‌ایلیده موجودیتی محافظه ایده‌بیله‌جکی یره قدر ایلریلدی ؛ هیچ بر طرفدن مقاومت کورمیه‌رك آمالنه نائل اولمش ایسه‌ده دها

EK-3.12. Eserin 22. ve 23. sayfaları

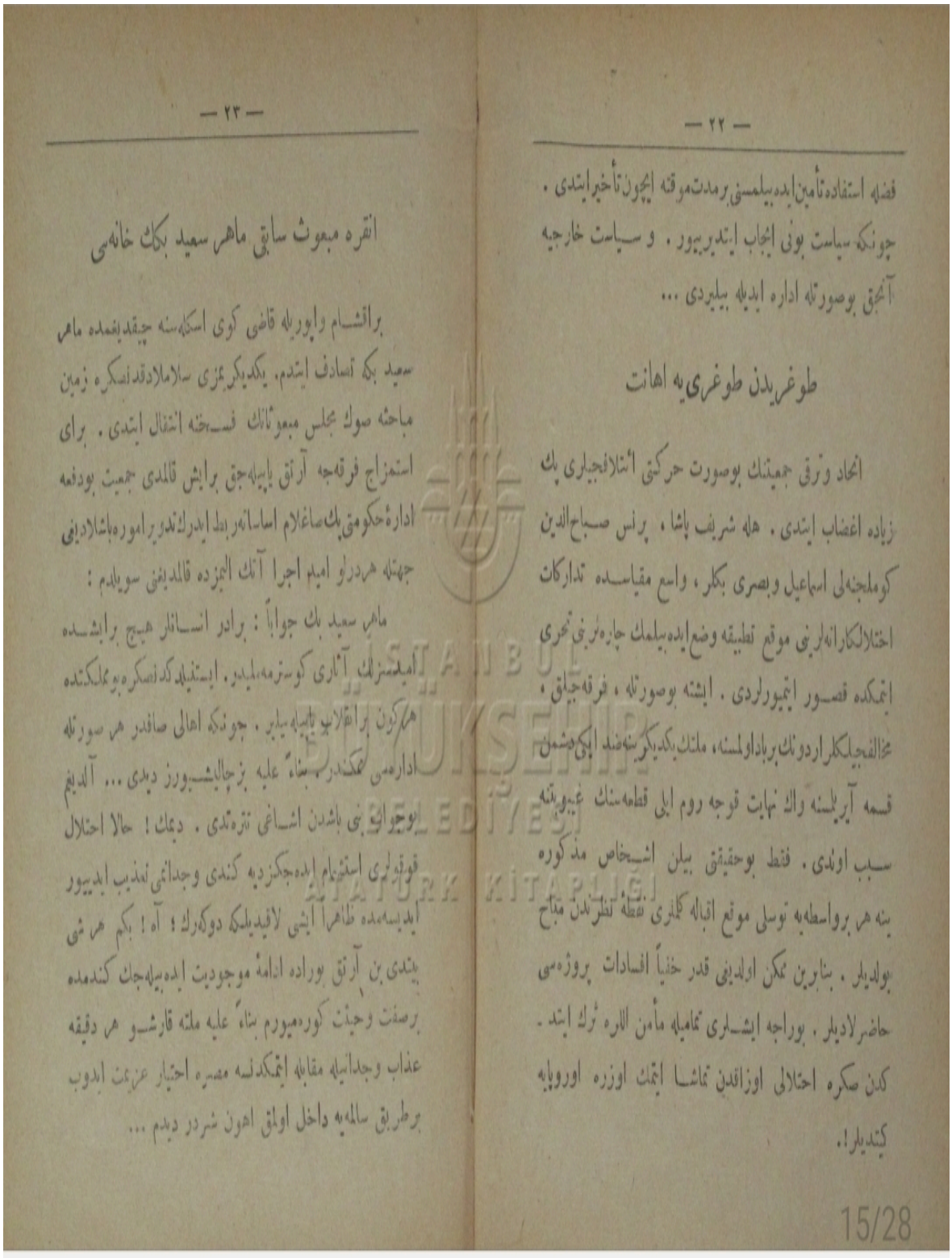

فضله استفاده تأمین ایده بیلمسی برمدت موقته ایچون تأخیر ایتدی .
چونکه سیاست بونی ایجاب ایدیریور . و سیاست خارجیه
آنجق بوصورتله اداره ایدیله بیلیردی ...

طوغریدن طوغری یه اهانت

اتحاد وترقی جمعیتنك بوصورت حرکتی ائتلافجیلری پك
زیاده اغضاب ایتدی . هله شریف پاشا ، پرنس صباح الدین
کوملجنه لی اسماعیل وبصری بکلر ، واسع مقیاسده تدارکات
اختلالکارانه لرینی موقع تطبیقه وضع ایده بیلمك چاره لرینی تحری
ایتمکده قصور ایتمیورلردی . ایشته بوصورتله ، فرقه جیلق ،
مخالفجیلکلر اردونك برباد اولمسنه ، ملتك یکدیگرینه ضد ایکی دشمن
قسمه آیریلمسنه وإك نهایت قوجه روم ایلی قطعه سنك غیر ملتنه
سبب اولدی . فقط بوحقیقتی بیلن اشخاص مذکوره
بنه هر واسطه یه توسل موقع اقباله کلنجی قطعاً نظر دن مندمج
بولندیلر . بنابرین ممکن اولدیغی قدر خفیاً افسادات پروژه سی
حاضرلادیلر . بوراجه ایشلری تمامیله مأمن اللاره ترك ایتمد .
کندی صکره احتلالی اوزاقدن تماشا ایتمك اوزره اوروپایه
کیتدیلر!.

انقره مبعوث سابق ماهر سعید بکك خانه سی

براقشام واپوریله قاضی کوی اسکله سنه چیقدیغمده ماهر
سعید بکه تصادف ایتدم . یکدیگریمزی سلاملادقدنصکره زمین
مباحثه صوك مجلس مبعوثانك فسخه اختفال ایتدی . برای
استمزاج فرقه جه آرتق پایه جق برایش قالمدی جمعیت بودفعه
ادارهٔ حکومتی پك صاغ اغلام اساسانه ربط ایدرك تدویر امور ه باشلادینی
جهتله هردرلو امید اجرا آتك انیزده قالدیغنی سویلدم :
ماهر سعید بك جواباً : برادر انسانلر هیچ برایشده
امیدسزلك آثاری کوسترمه لیدیر . ایستیلدکدنصکره یه مملکتده
هرکون بر انقلاب پایه بیلیر . چونکه اهالی صافدر هر صورتله
ادارهمن ممکندر . بناءً علیه بزجالیشیورز دیدی ... آلدیغم
یوجواب بنی باشدن اشاغی تره تدی . دیمك ! حالا اختلال
قوه لری استیلام ایده جکزدیه کندی وجدانمی تعذیب ایدیور
ایدیسه مده ظاهراً ایشی لافیدیلکه دوکرك ؛ آه ! بکم هرشی
بیلدی بن آرتق بوراده ادامهٔ موجودیت ایده بیله جك کندمده
رصفت وحیثیت کورمیورم بناءً علیه ملته قارشو هر دقیقه
عذاب وجدانیله مقابله ایتمکدنسه مصره اختیار عزیمت ایدوب
برطریق سالمه یه داخل اولق اهون شردر دیدم ...

15/28

EK-3.13. Kitabın 24 ve 25. sayfaları

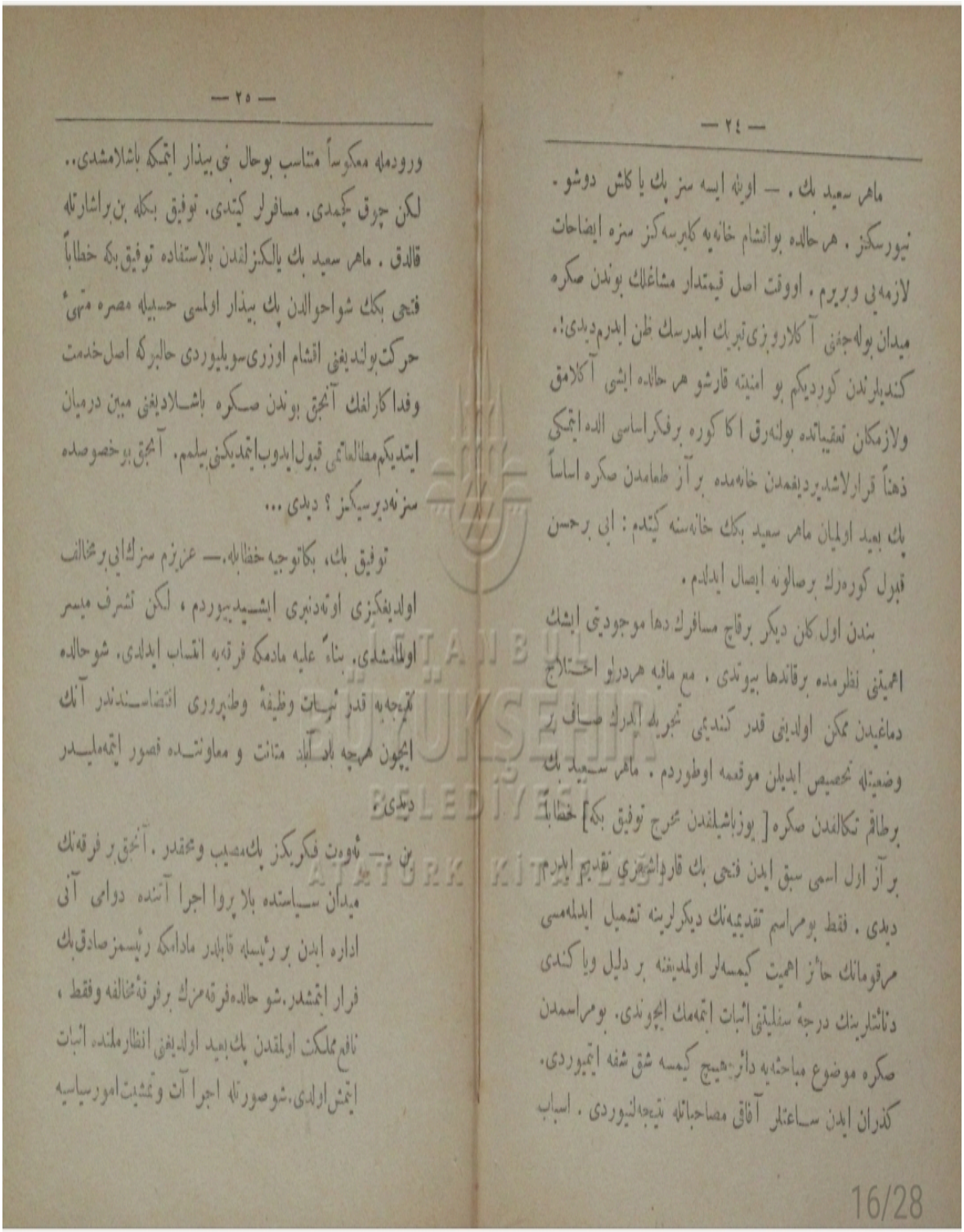

— ٢٤ —

ماهر سعید بك . — اوبله ایسه سز بك یا كاش دوشو .
نیورسكز . هر حالده بو آقشام خانه یه كلیرسه كز سزه ایضاحات
لازمه یی وبریرم . اووقت اصل قیمتدار مشاغلك بوندن صكره
میدان بوله جغنی آكلاروبزی تبریك ایدرسك ظن ایدرم دیدی .
كندیلرندن كوردیكم بو امنیته قارشو هر حالده ایشی آكلامق
ولازمكان تعقیباتده بولنمق اكا كوره برفكر اساسی الده ایتمكی
ذهناً قرارلاشدیردیغمدن خانه مده بر آز طولاشمدن صكره اساساً
بك بعید اولمان ماهر سعید بكك خانه سنه كیتدم : ابی رحمن
قبول كوره رك برصالونه ایصال ایدلدم .

بندن اول كان دیكر برقاچ مسافرك دها موجودیتی ایشك
اهمیتی نظرمده برقاندها بیوتدی . مع مافیه هردرلو احتلاج
دماغیدن ممكن اولدیغی قدر كندیمی تجربه ادرك صاف بر
وضعیته تخصیص ایدیلن موقعه اوطوردم . ماهر سعید بك
بر طاقم تكالفدن صكره [یوزباشیلقدن تحریج توفیق بكه] خطاباً
بر آز اول اسمی سبق ایدن فتحی بك قاروشجری تقدیم ایدرم
دیدی . فقط بو مراسم تقدیمیه نك دیكرلرینه تشمیل ایدلمه مسی
مرقومانك حائز اهمیت كیمسه لر اولدیغنه بر دلیل ویا كندی
دنائتلرینك درجهٔ سفلیتنی اثبات ایتمك ایچوندی . بو مراسمدن
صكره موضوع مباحثه یه دائر هیچ كیمسه شق شفه ایتمیوردی .
كذران ایدن ساعتلر آفاق مصاحباتله نتیجه لنیوردی . اسباب

— ٢٥ —

ورودمله معكوساً متناسب بوحال نی بیدار ایتمكه باشلامشدی .
لكن چوق كچمدی . مسافرلر كیتدی . توفیق بكله بن براشارتله
قالدق . ماهر سعید بك یالكزلندن بالاستفاده توفیق بكه خطاباً
فتحی بكك شواحوالدن بك بیدار اولمسی حسیله مصمم متهیٔ
حركت بولندیغنی افشام اوزری سویلیوردی حالبركه اصل خدمت
وفداكارلغك آنجق بوندن صكره باشلادیغنی مبین درمیان
ایتدیكم مطالعاتمی قبول ایدوب ایتمدیكنی بیلمم . آنجق بوخصوصده
سزه دیرسیكز ؟ دیدی ...

توفیق بك ، بكا توجیه خطابله . — عزیزم سزك ایی برخالف
اولدیغكزی اوته دنبری ایشیدیبوردم ، لكن تشرف میسر
اولمامشدی . بناءً علیه مادمكه فرقه یه انتساب ایدلدی . شوحالده
تكلیفه قدر تیسرات وظیفهٔ وطنپروری اقتضاسندندر آنك
ایچون هرچه بادا باد متانت و معاونتده قصور ایتمه ملیدر
دیدی .

بن — ثاوت فكریكز بك مصیب ومحقدر . آنجق بر فرقه نك
میدان سیاسته بلا پروا اجرا آتشده دوامی آنی
اداره ایدن بر رئیسله قابلدر مادامكه رئیسمز صادق بك
فرار ایتمشدر . شو حالده فرقه مزك برفرقهٔ مخالفه وفقط ،
نافع مملكت اولمقدن بك بعید اولدیغنی انظار ملنده اثبات
ایتمش اولدی . شوصورتله اجرا آت وتمشیت امور سیاسیه

EK-3.14. Kitabın 26 ve 27. sayfaları

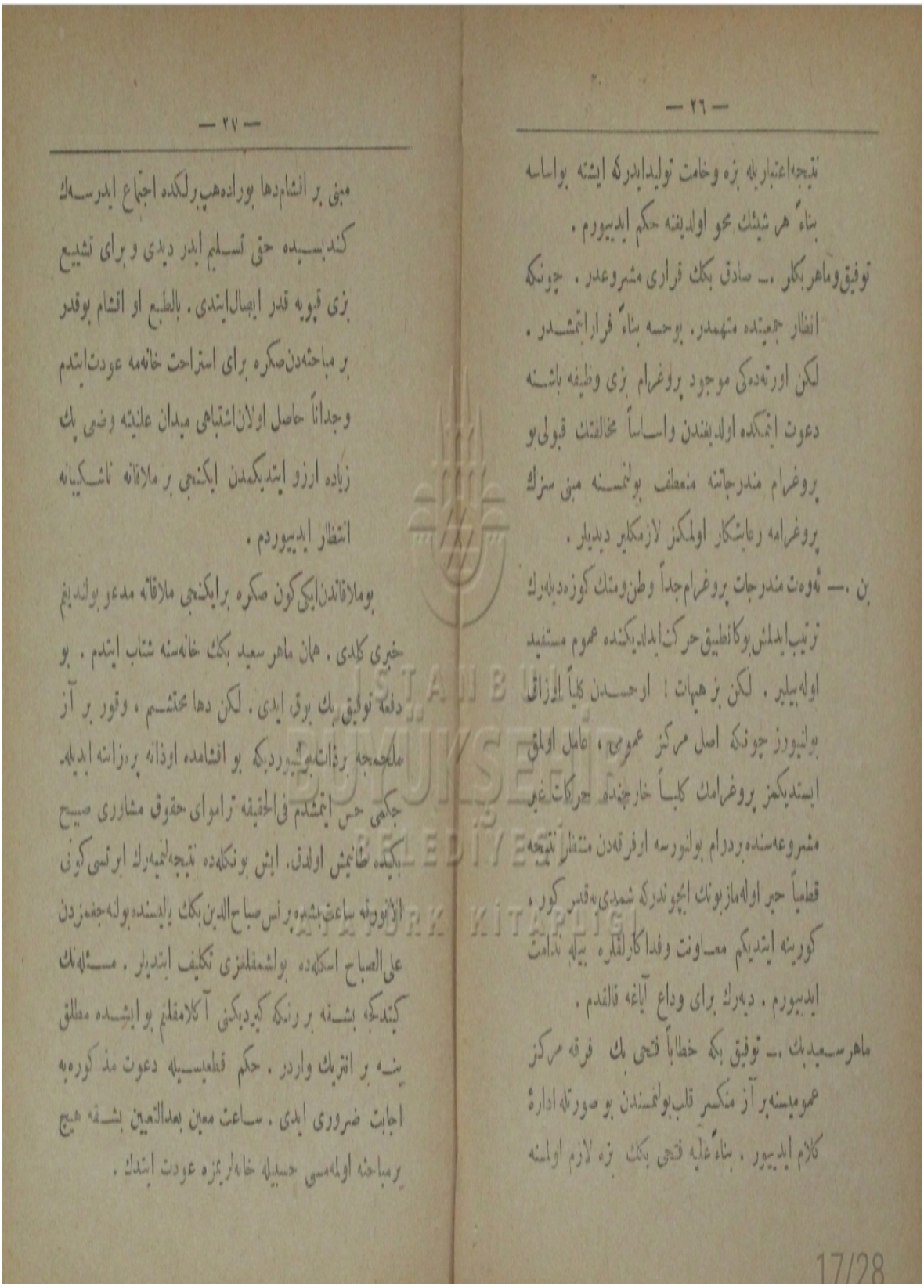

— ٢٦ —

نتیجه اعتباریله بزه وخامت تولیدایدرک ایشته بواساسه
بناءً هر شیئك محو اولدیغنه حکم ایدییوردم .

توفیق وماهر بکلر . — صادق بکك قراری مشروعدر . چونکه
انظار جمعیتده متهمدر . بوحسه بناءً فرارایتمشدر .
لکن اورتهده‌کی موجود پروغرام بزی وظیفه باشنه
دعوت ایتمکده اولدیغندن واساساً مخالفتك قبولی بو
پروغرام مندرجاتنه منعطف بولنمسنه مبنی سزك
پروغرامه رعایتکار اولمکز لازمکلیر دیدیلر .

بن . — ٹهوت مندرجات پروغرام جداً وطن ومتك کوزه‌دیلدیرك
ترتیب ایدلش بوکا نطیق حرکت ایدلدیکنده عموم مستفید
اولهبیلیر . لکن بز هیهات ! اوحسدن کلیاً اوزاق
بولنیوروز چونکه اصل مرکز عمومی ، عامل اولق
ایستدیکمز پروغرامك کلیاً خارجنده حرکات غیر
مشروعه‌سنده بردوام بولنورسه اوفرقه‌دن منتظر نتیجه
قطعیاً خیر اولهمازبونك ایچوندرکه شمدیه‌قدر کورد
کورینه ایتدیکم معاونت وفداکارلقلره بیله ندامت
ایدییورم . دیه‌رك برای وداع آیاغه قالقدم .

ماهر سعید بك . — توفیق بکه خطاباً فتحی بك فرقه مرکز
عمومیسنه بر آز منکسر قلب بولنمسندن بو صورتله اداره
کلام ایدییور . بناءً علیه فتحی بکك بزه لازم اولمسنه

— ٢٧ —

مبنی بر انشام‌دها بوراده‌هپ برلکده اجتماع ایدرسه‌ك
کندیسیده حتی تسلیم ایدر دیدی و برای تشییع
بزی قپویه قدر ایصال ایتدی . بالطبع او اقشام بوقدر
بر مباحثه‌دن صکره برای استراحت خانه‌مه عودت ایتدم
وجداناً حاصل اولان اشتباهی میدان علنیته وضعی یك
زیاده ارزو ایتدیکمدن ایکنجی بر ملاقاته ناشکیبانه
انتظار ایدییوردم .

بوملاقاتدن ایکی کون صکره برایکنجی ملاقاته مدعو بولندیغم
خبری کلدی . همان ماهر سعید بکك خانه‌سنه شتاب ایتدم . بو
دفعه توفیق بك بوق ایدی . لکن دها محتشم ، وقور بر آز
ملاحظه‌جه برذات بولنیوردیکه بو اقشامده اوذاقه پردزانته ایدیلمه‌
جکمی حس ایتمکدم فی الحقیقه تراموای حقوق مشاوری صبیح
بکیده طانیمش اولدق . ایش بونکله‌ده نتیجه‌لنمه‌یرك ایرتسی کونی
الاتی‌یوزته ساعت بشیوه‌رلنس صباح‌الدین بکك یالیسنده بولنه‌جغمزدن
علی الصباح اسکله‌ده بولشمقلغزی تکلیف ایتدیلر . مسئله‌نك
کیتدیکه بشقه بر رنکه کیردیکنی آکلامقلغم بو ایشده مطلق
بنه بر انتریك واردر . حکم قطعیسیله دعوت مذکوره‌یه
اجابت ضروری ایدی . ساعت معین بعدالتعیین بشقه هیچ
برمباحثه اولهمسی حسیله خانه‌لریمزه عودت ایتدك .

EK-3.15. Kitabın 28 ve 29. sayfaları

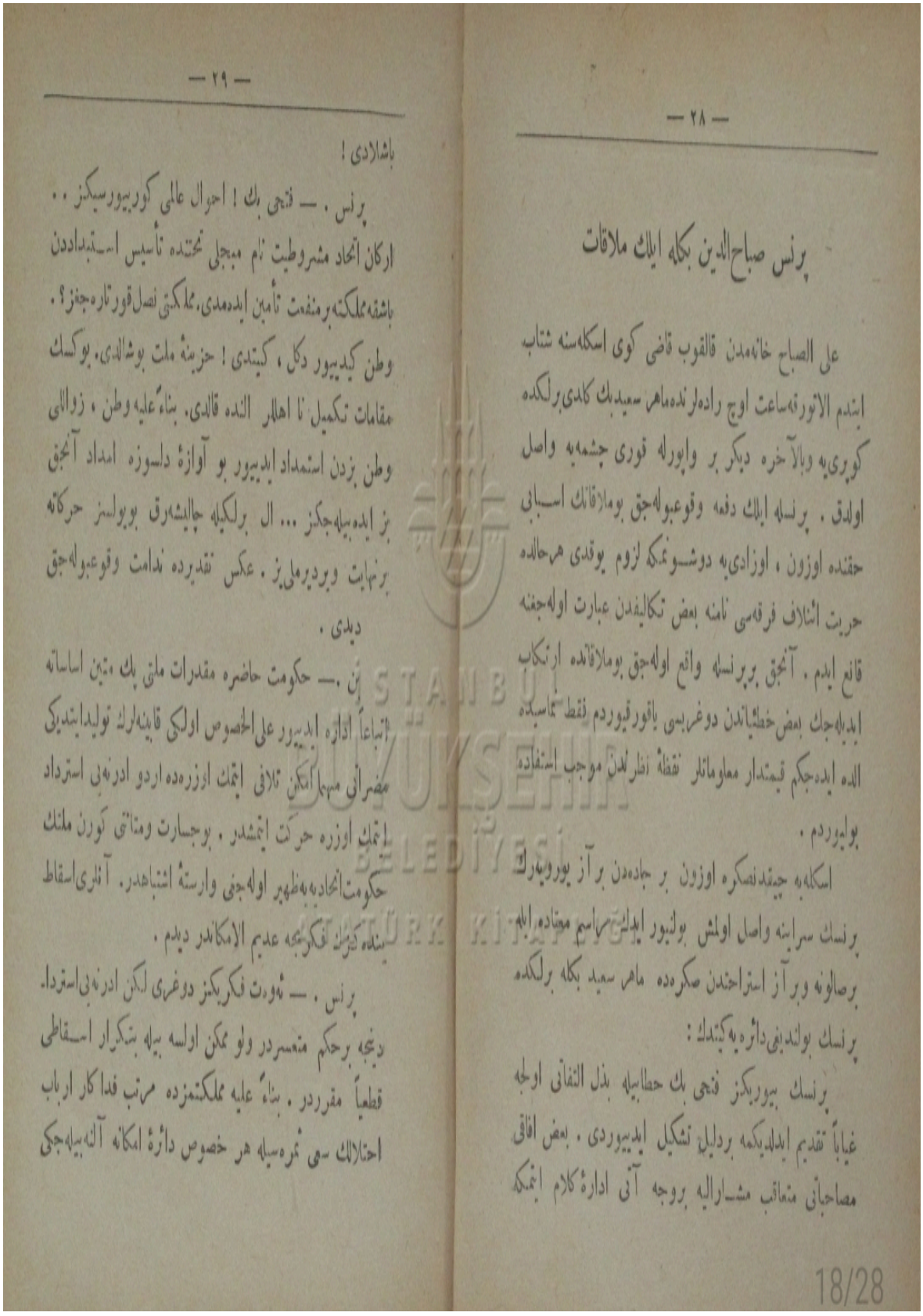

— ۲۸ —

پرنس صباح‌الدین بکله ایلك ملاقات

علی الصباح خانه‌مدن قالقوب قاضی کوی اسکله‌سنه شتاب ایتدم الاتورقه‌ساعت اوچ رادیه‌لرنده‌ماهر سعید بك کلدی برلکده کویریه وبالآخره دیگر بر واپورله قوری چشمه‌یه واصل اولدق . پرنسله ایلك دفعه وقوعبوله‌حق بوملاقاتك اسبابی حقنده اوزون ، اوزادیه دوشونمکه لزوم یوقدی هرحالده حریت ائتلاف فرقه‌سی نامنه بعض تکالیفدن عبارت اوله‌جغنه قانع ایدم . آنجق پرپرنسله واقع اوله‌حق بوملاقاتده ارتکاب ایدیله‌جك بعض خطیاتدن دوغریسی یاقورقیوردم فقط تماسیده الده ایده‌جکم قیمتدار معلوماتلر نقطهٔ نظرلدن موجب استفاده بولیوردم .

اسکله‌یه چیقدقصکره اوزون بر جاده‌دن برآز یوروییرك پرنسك سرایینه واصل اولدق بولنیور ایدك مراسم معتاده ایله برصالونه وبرآز استراحتدن صکره ماهر سعید بکله برلکده پرنسك بولندیغی دائره‌یه گیتدك :

پرنسك بیوریکز فتحی بك حطابیله بذل التفاتی اوزره غیاباً تقدیم ایدلدیکمه بردلیل تشکیل ایدیوردی . بعض اقاقی مصاحباتی متعاقب مشارالیه بروجه آتی ادارهٔ کلام ایتمکه

— ۲۹ —

باشلادی :

پرنس . — فتحی بك ! احوال عالمی کورییورسیکز . . ارکان اتحاد مشروطیت نام معجلی تحته تأسیس استبدادیدن باشقه مملکته برمنفعت تأمین ایده‌مدی، مملکتی نصل قورتاره‌جغز؟ . وطن گیدییور دکل ، گیتدی ! حزبنهٔ ملت بوشالدی. بوکسك مقامات تکمیل نا اهللر الده قالدی. بناءً علیه وطن ، زوالنی وطن یزدن استمداد ایدییور بو آوازهٔ دلسوزه امداد آنجق بز ایده‌بیله‌جکز ... ال برلکیله چالیشه‌رق بویوسز حرکاته نهایت ویردیرملیز . عکس تقدیرده ندامت وقوعبوله‌حق دیدی .

بن . — حکومت حاضره مقدرات ملتی بك متین اساساته تباعاً اداره ایدییور علی الخصوص اولکی قابینه‌لرك تولیدایتدیکی مضراتی مهما امکن تلافی ایتمك اوزره‌ده اردو ادرنه‌یی استرداد ایتمك اوزره حرکت ایتمشدر . بوجسارت ومتانتی کورن ملتك حکومت اتحادیه‌یه‌ظهیر اوله‌جغی وارستهٔ اشتباهدر. آنلرك اسقاط لینده کیرمك فکریجه عدیم الامکاندر دیدم .

پرنس . — ٹهوت فکریکز دوغری لکن ادرنه‌یی استرداد دیجه برحکم متعسردر ولو ممکن اولسه بیله بتکرار اسقاطی قطعیاً مقرردر . بناءً علیه مملکتمزده مرتب فدا کار ارباب احتلالك سعی ثمره‌سیله هر خصوص دائرهٔ امکانه آلنه‌بیله‌جکی

EK-3.16. Kitabın 30 ve 31. sayfaları

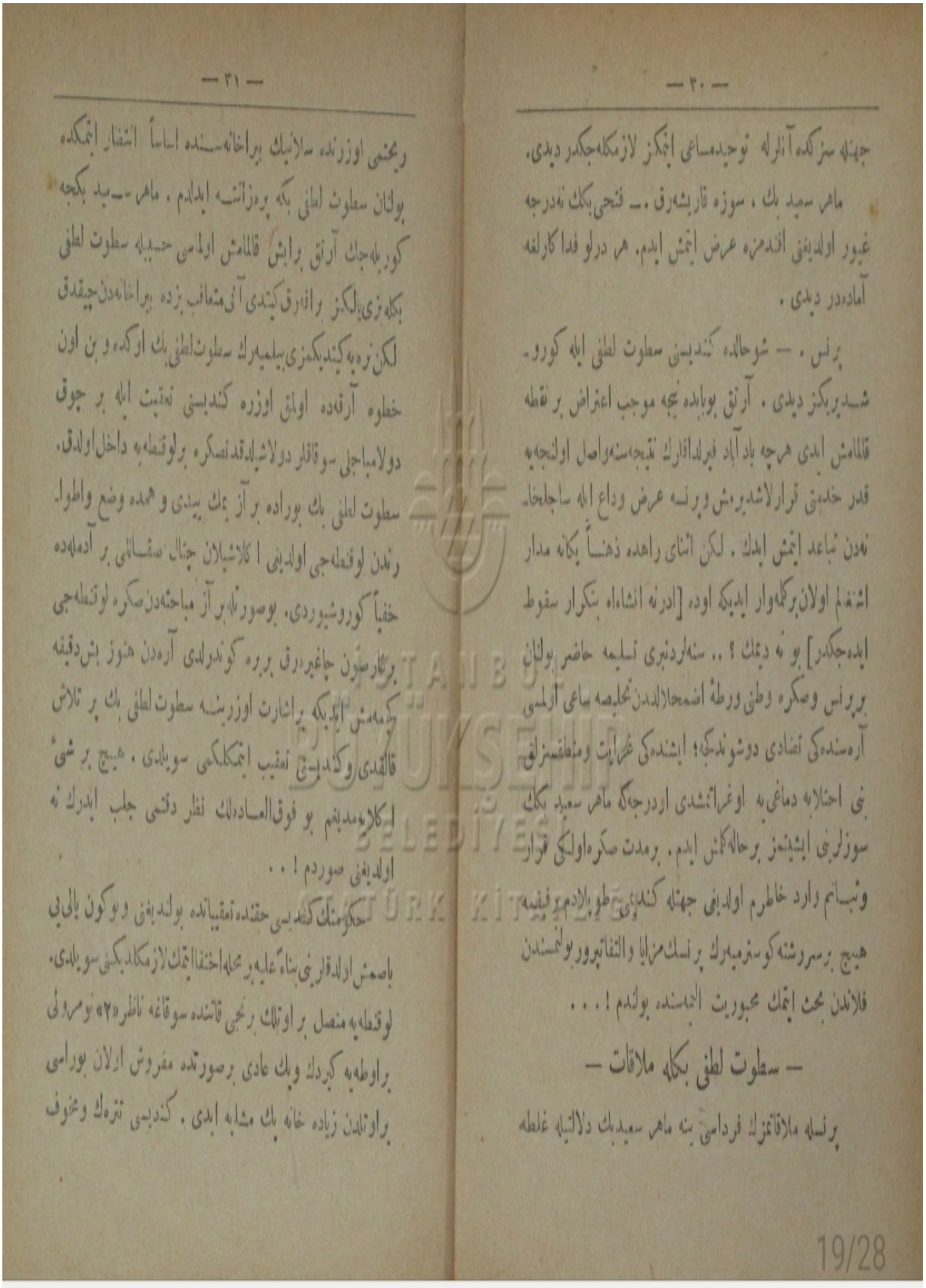

جهنه سزکده آنلرله توحیدمساعی ایتمکز لازمکه‌جکدر دیدی.

ماهر سعید بك، سوزه قاریشه‌رق ــ فتحی بکك نه‌درجه غیور اولدیغنی افندمزه عرض ایتمش ایدم. هر درلو فدا کارلغه آماده‌در دیدی.

پرنس. ــ شوحالده کندیسنی سطوت لطفی ایله کورو. شدیرمکز دیدی. آرتق بوبابده نجه موجب اعتراض بر نقطه قالمامش ایدی هرچه باد آباد فیرلداقلرك نتیجه‌سنه‌واصل اولنجه‌یه قدر خدمتی قرارلاشدیرمش وپرنسه عرض وداع ایله ساحلخانه‌دن تباعد ایتمش ایدك. لکن اثنای راهده ذهناً یکانه مدار اشتغالم اولان برکمه‌وار ایدیکه اوده [ادرنه انشاءاللهبتکرار سقوط ایده‌جکدر] بو نه دیمك؟.. سنه‌لردنبری تسلیمه حاضر بولنان پرپرنس وعسکره وطنی ورطهٔ اضمحلالدن تخلیصه ساعی آرلمسی آرمسنده‌کی تضادی دوشوندکجه؛ ایشنده‌کی غرابت ومنطقسزلغی احتمالیه دماغمی یه اوغراتمشدی اردرجه‌که ماهر سعید بکك سوزلرینی ایشیتمز برحالهگلمش ایدم. برمدت عسکره اولکی قرار وثباتم وارد خاطرم اولدیغی جهتله کندیمی طوپلادم وفیضه هیچ برسررشته کوستره‌میه‌رك پرنسك مزایا والتفاتیله‌رور بولنمسندن فلاندن بحث ایتمك مجبوریتنده‌کی انعمسنده بولندم!...

— سطوت لطفی بکله ملاقات —

پرنسله ملاقاتمزك فردامسی یینه ماهر سعیدبك دلالتیله غلطه

ریختمی اوزرنده سلانیك بیراخانه‌سنده اساساً انتظار ایتمکده بولنان سطوت لطفی بکه پرزانته ایدلدم. ماهر سعید بکجه کوریلهجك آرتق برایش قالمامش اولمسی حسیله سطوت لطفی بکله نزی بالکز براقرق کیتدی آنی متعاقب بزده بیراخانه‌دن چیقدق لکن نره‌یه کیتدیکمزی بیلمیه‌رك سطوت لطفی بك اوکده و بن اون خطوه آرقده اولق اوزره کندیسنی تعقیب ایله بر چوق دولامباجلی سوقاقلر دولاشدقدنصکره بر لوتقطه‌یه داخل اولدق. سطوت لطفی بك بوراده بر آز بکلدی و همده وضع واطوار ندن لوتقطه‌جی اولدیغی اکلاشیلان چنال صقالنی بر آدمله‌ده خفیاً کوروشیوردی. بوصورتله بر آز مباحثه‌دن صکره لوتقطه‌جی برغارسون چاغیردق بزره کوندرلدی آرهدن هنوز بش دقیقه کچمه‌مش ایدیکه یراشارت اوزرینه سطوت لطفی بك پر تلاش قالقدی وکندیسنی تعقیب اجمکلکمی سویلدی. هیچ بر شئ اکلامیه‌مدیغم بو فوق‌العاده‌لك نظر دقتمی جلب ایدرك نه اولدیغنی صوردم!..

حکومتك کندیسی حقنده تعقیباتده بولندیغنی و یوکون بالی باصمش اولدقلرینی بناءً علیه بر محله اختفا ایتمك لازمکلدیکنی سویلدی. لوتقطه‌یه متصل بر اوتلك رنجی قالدیرده سوقاغه ناظر «۲» نومرولی براوطه‌یه کیردك ویك عادی برصورتده مفروش اولان بوراسی براوتلدن زیاده خانه بك مشابه ایدی. کندیسی تنزه‌لك وتخوف

EK-3.17. Kitabın 32 ve 33. sayfaları

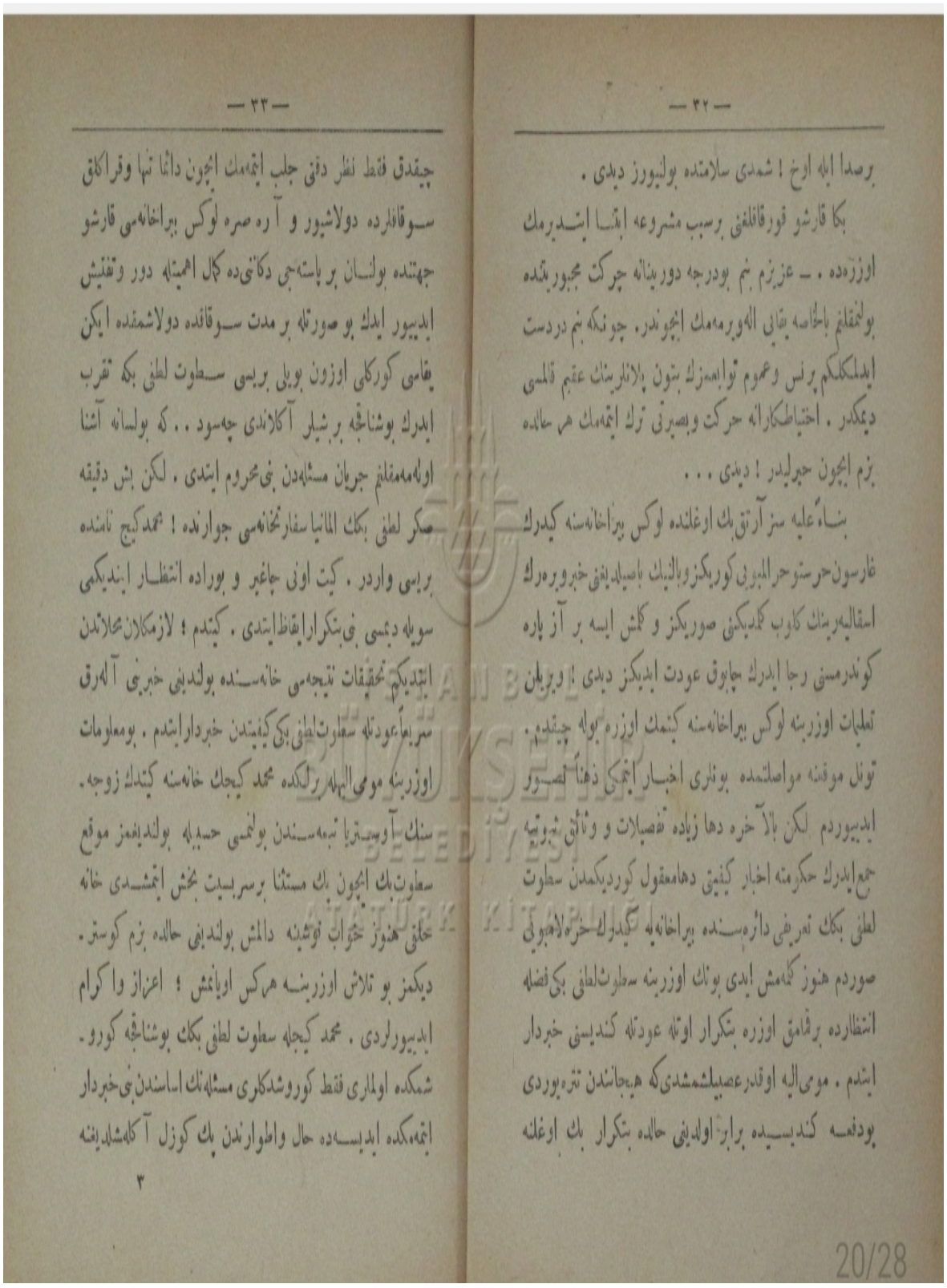

— ۳۲ —

برصدا ایله اوخ ! شمدی سلامتده بولنیورز دیدی .

بکا قارشو قورقافلغی برسبب مشروعه ایتسا ایتدیرمك اوزره ده . . عزیزم بنم بودرجه دوربینانه حرکت مجبوریتنده بولنمقلغم باخاصه یقینی الهویرمه‌مك ایچوندر . چونکه بنم دردست ایدیکمکلکم پرنس وعموم توابعمزك بتون پلانلرینك عقیم قالمسی دیمکدر . احتیاطکارانه حرکت وبصیرتی ترك ایتمه‌مك هم خالده بزم ایچون حیاتیدر ! دیدی . . .

بناءً علیه سز آرتق بك اوغلنده لوکس بیراخانه‌سنه کیدرك غارسون حرستوحرالبوبی کوریکز وبالنیك باصیلدیغی خبرویره‌رك استقالیه‌رینك کاوب کمدیکنی صوریکز و کلمش ایسه بر آز پاره کوندرمسنی رجا ایدرك چابوق عودت ایدیکز دیدی ! ویریلن تعلیمات اوزرینه لوکس بیراخانه‌سنه کیتمك اوزره بولدن چیقدم . تونل موقفنه مواصلتده بونلری اخبار ایتمکی ذهناً تصور ایدیوردم لکن بالآخره دها زیاده تفصیلات و وثائق تهیئیه جع ایدرك حکومته اخبار کینیق دهامعقول کوردیکمدن سطوت لطفی بکك تعریفی داره‌سنده بیراخانه‌یه کیدوك خرهلاجبوبی صوردم هنوز کلمش ایدی بونك اوزرینه سطوت لطفی بکی فضله انتظارده براقمامق اوزره بتکرار اوتله عودتله کندیسنی خبردار ایتدم . مومی‌الیه اوقدر عصبیلشمشدیکه هیجاندن تتره‌یوردی بودفعه کندیسیده برابر اولدیغی حالده بتکرار بك اوغلنه

— ۳۳ —

جیقدق فقط نظر دقتی جلب ایتمه‌مك ایچون دائما تنها وقراکلق سوقاقلرده دولاشیور و آره صره لوکس بیراخانه‌می قارشو جهتده بولنان بر پاسته‌جی دکانی‌ده کمال اهمیتله دور وقفتیش ایدییور ایدك بو صورتله بر مدت سوقاقده دولاشمقده ایکن یقامی کورکلی اوزون بویلی بریسی سطوت لطفی بکه تقرب ایدرك بوشناقجه برشیلر آکلاندی جه‌سود . . که بولسانه آشنا اولدیغمدن جریان مسئله‌دن بی‌محروم ایتدی . لکن بش دقیقه صکر لطفی بکك المانیا سفارتخانه‌سی جوارنده ! تمدکیچ نامنده بریسی واردر . کیت اونی چاغیر و بوراده انتظار ایندیکمی سویله دیمسی بی‌بتکرار ایقاظ ایتدی . کیتدم ؛ لازمکلان محلاتدن ایتدیکم تحقیقات نتیجه‌سی خانه‌سنده بولندیغی خبرینی آلهرق سریعاً عودتله سطوت لطفی بکی کیفیتدن خبردار ایتدم . بومعلومات اوزرینه مومی‌الیهله برلکده محمد کیجك خانه‌سنه کیتدك زوجه‌سنك آویستریا تبعه‌سندن بولنمسی حسیله بولندیغمز موقع سطوت بك ایچون پك مستثنا برسربست بخش ایتمشدی خانه خلقی هنوز خواب نوشینه دالمش بولندیغی حالده بزم کوستره‌دیکمز بو تلاش اوزرینه هرکس اویانمش ؛ اعزاز و اکرام ایدییورلردی . محمد کیجله سطوت لطفی بکك بوشناقجه کورو‌شمکده اولماری فقط کوروشدکلری مسئله‌نك اساسندن بی‌خبردار ایتمه‌مکده ایدیسه‌ده حال واطوارندن پك کوزل آکلاشیلدیغنه

20/28

EK-3.18. Kitabın 34 ve 35. sayfaları

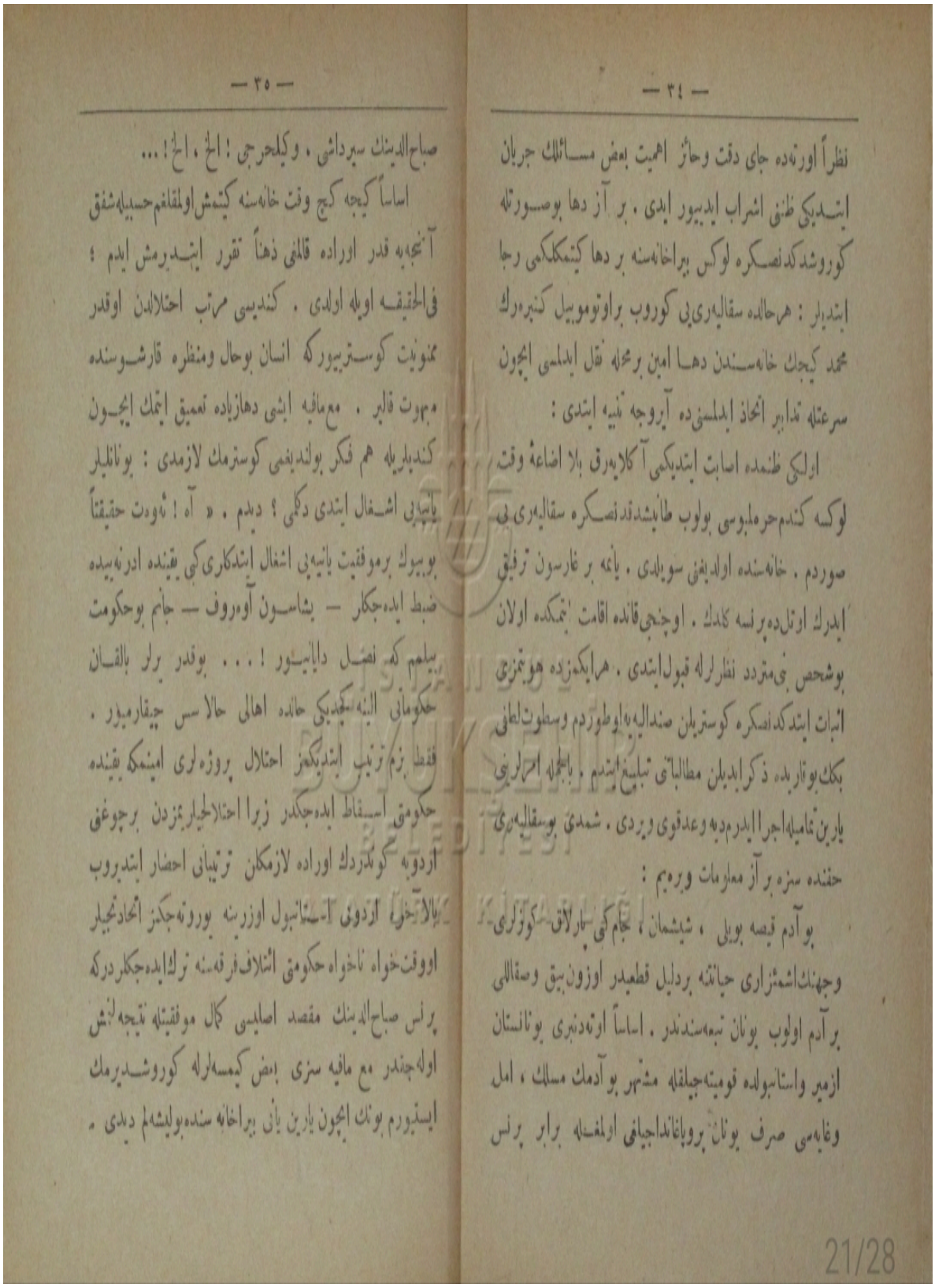

نظراً اورته‌ده جای دقت وحائز اهمیت بعض مسائلك جریان
ایتدیکی ظنی اشراب ایدییور ایدی . بر آز دها یوصورتله
کوروشدکدن صکره لوکس بیراخانه‌سنه بر دها کیتمکلکمی رجا
ایتدیلر : هرحالده سفالیه‌ری‌یی کوروب براوتوموبیل کنیره‌رك
محمد کیجك خانه‌سندن دها امین برمحله نقل ایدلمسی ایچون
سرعتله تدابیر اتخاذ ایدلمسنی ده آیروجه تنبیه ایتدی :

اولکی ظننده اصابت ایتدیکمی آکلایه‌رق بلا اضاعهٔ وقت
لوکسه کندم حرملیوسی بولوب طاپشدقدن صکره سفالیه‌ری‌یی
صوردم . خانه‌سنده اولدیغنی سویلدی . یانمه بر غارسون ترفیق
ایدرك اوتل‌ده‌یرنسه کلدك . اوچنجی قاتده اقامت ایتمکده اولان
بوشخص بی‌تردد نظرلرله قبول ایتدی . هرایکمزده هویتمزی
اثبات ایتدکدن صکره کوستریلن صندالیه‌یاوطوردم وسطوت لطفی
بکلیوتاریده ذکر ایدیلن مطالباتی تبلیغ ایتدم . بالجمله احترلرینی
یارین تمامیله اجرا ایدرم‌دیه وعدقوی ویردی . شمدی بوسفالیه‌ری
حقنده سزه بر آز معلومات ویریم :

بو آدم قیصه بویلی ، شیشمان ، لجام کی پارلاق کوزلری
وجهنك اشمئزاری حیاتنه بردلیل قطعیدر اوزون بیق وصقالی
بر آدم اولوب یونان تبعه‌سندندر . اساساً اوته‌دنبری یونانستان
ازمیر واستانبولده قومیته‌جیلقله مشهور بو آدمك مسلك ، امل
وغایه‌سی صرف یونان پروپاغانداجیلغی اولمغله برابر پرنس

صباح‌الدینك سیرداشی ، وکیلحرجی : الخ ، الخ ! ...

اساساً کیجه کیج وقت خانه‌سنه کیتمش اولمقلغم حسیله شفق
آنجه‌یه قدر اوراده قالمغی ذهناً تقرر ایتدیرمش ایدم ؛
فی‌الحقیقه اویله اولدی . کندیسی مرتب احتلالدن اوقدر
ممنونیت کوستریيور که انسان بوحال ومنظره قارشوسنده
مبهوت قالیر . معمافیه ایشی دهازیاده تعمیق ایتمك ایچون
کندیلریله هم فکر بولندیغمی کوسترمك لازمدی : یونانلیلر
یاپدیغی اشغال ایتدی دکلمی ؟ دیدم . « آه ! ئوودت حقیقتاً
بویوك برموفقیت یانیه‌یی اشغال ایتدکاری کبی یقینده ادرنه‌ییده
ضبط ایده‌جکلر — یشاسون آوه‌روف — جانم بوحکومت
بیلمم که نصل دایانیور ! ... بوقدر یرلر بالقان
حکومتلرینه یکدیکی حالده اهالی حالا سس چیقارمیور .
فقط بزم ترتیب ایتدیکمز احتلال پروژه‌لری امینمکه یقینده
حکومتی اسقاط ایده‌جکدر زیرا احتلالجیلر یزدن برچوغی
اردویه کونکردك اوراده لازمکلن ترتیباتی احضار ایتدیروب
بالآخره اردوی استانبول اوزرینه یورویه‌جکلر اتحادجیلر
اووقت‌خواه ناخواه حکومتی ائتلاف فرقه‌سنه ترك ایده‌جکلردر که
پرنس صباح‌الدینك مقصد اصلیسی کمال موفقیتله نتیجه‌لنمش
اولهجقدر مع مافیه سزی بعض کیمسه‌لرله کوروشدیرمك
ایستیورم یونك ایچون یارین یانی بیراخانه سنده بولیشهلم دیدی .

EK-3.19. Kitabın 36 ve 37. sayfaları

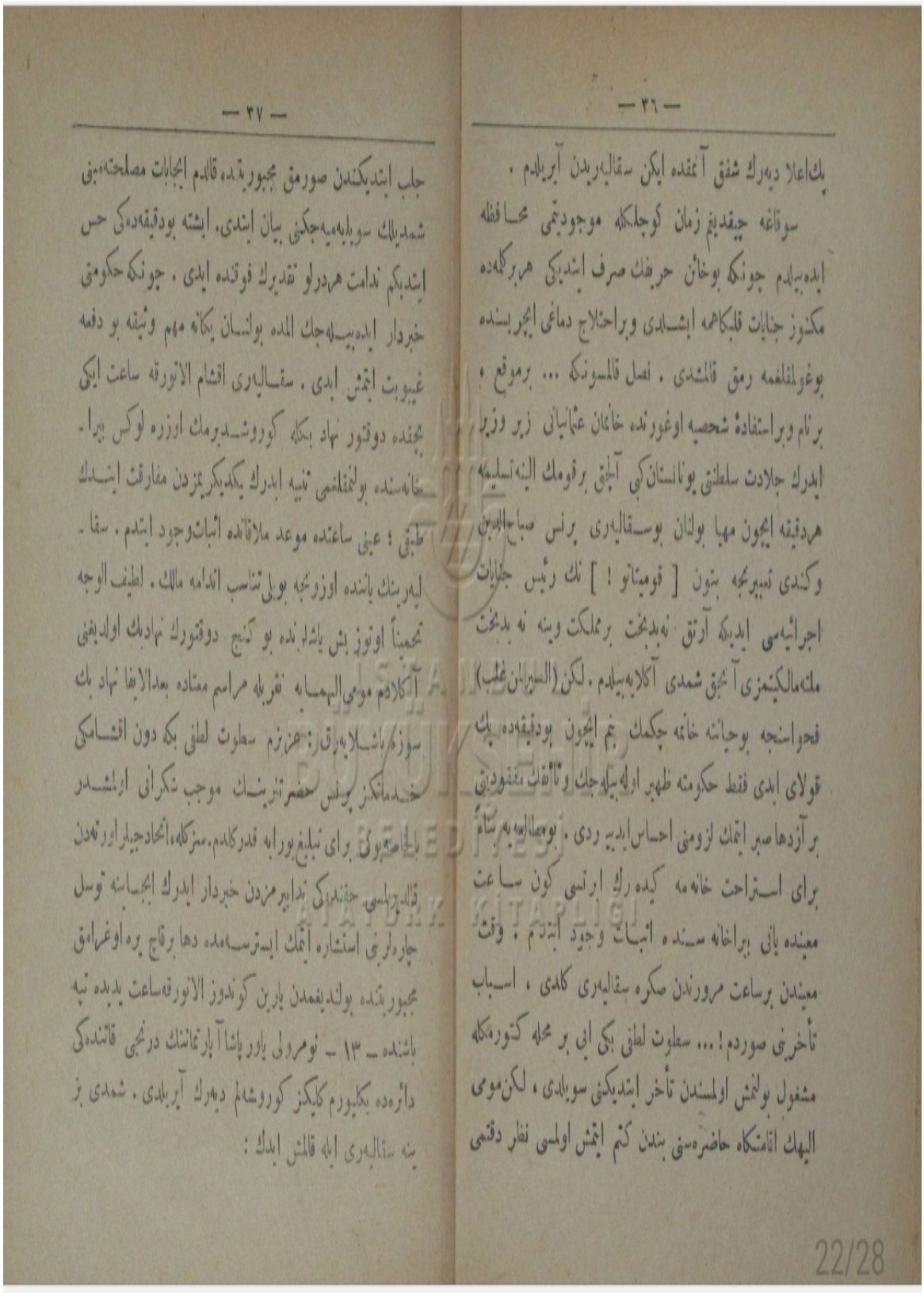

— ٣٦ —

بك اعلا دیه‌رك شفق آمیخته ایکن سقالیه‌یدن آیریلدم .

سوقاغه چیقدیغم زمان کوچلکله موجودیتمی محافظه ایده‌بیلدم چونکه بوخائن حریفك صرف ایتدیکی هر برکلمه‌ده مکنوز جنایات قلبکاهه ایشلدی وبراختلاج دماغی ایجریسنده بوغولمقلغمه رمق قالمشدی . فصل قالمسونکه ... برموقع ، برنام وبراستفادهٔ شخصیه اوغورنده خائمان عثمانیانی زیر وزیر ایدرك جلادت سلطنتی یونانستان کبی آلچق برقومك الینه تسلیمه هردقیقه ایچون مهیا بولنان بوسقالیه‌ری پرنس صباح‌الدین وکندی تعبیرنجه بتون [قومیتانو !] نك رئیس جنایات اجرائیه‌سی ایدیکه آرتق نه‌بدبخت برمملکت ویمه نه بدبخت ملت مالکیتمزی آنچق شمدی آکلایه‌بیلدم . لکن (الحیران غلب) فحواسنجه بوحیاتمه خاتمه چکمك ، بم ایچون بودقیقه‌ده پك قولای ایدی فقط حکومته ظهور اولمه‌یجك وتألمات متفرده‌دن برآزدها صبر ایتمك لزومنی احساس ایدیه ردی . بوحالده یه‌رستاه برای استراحت خانه‌مه کیده‌رك ایرتسی کون ساعت معینده یانی براخانه سنده اثبات وجود ایتدم . وقت معیندن برساعت مرورندن صکره سقالیه‌ری کلدی ، اسباب تأخیرینی صوردم ! ... سعادت لطفی بکی ایی بر محله کتورمکله مشغول بولنمش اولمسندن تأخر ایتدیکنی سویلدی ، لکن مومی الیهك اثنامکاه حاضره‌سنی بندن کتم ایتمش اولمسی نظر دقتمی

— ٣٧ —

جلب ایتدیکندن صورمق مجبوریتنده قالدم اجابات مصلحتمه‌مبنی شمدیلك سویلیه‌میه‌جکنی بیان ایتدی . ایشته بودقیقه‌ده‌کی حس ایتدیکم ندامت هردرلو تقدیرك فوقنده ایدی . چونکه حکومتی خبردار ایده‌بیله‌جك المده بولنسان یکانه مهم وثیقه‌یو دفعه غیبوبت ایتمش ایدی . سقالیه‌ری اقشام الاتورقه ساعت ایکی بچقده دوقتور نهاد بکله کوروشه‌یرمك اوزره لوکس بیرا . خانه‌سنده بولنمقلغمی تنبیه ایدرك یکه‌یکریمزدن مفارقت ایتدك طبیعی ؛ عینی ساعتده موعد ملاقاتده اثبات وجود ایتدم . سقالیه‌ری یانده اوزونجه بویلی تناسب اندامه مالك ، لطیف الوجه تخمیناً اوتوز بش یاشلرنده بر کنج دوقتورك نهادبك اولدیغنی آکلادم مومی الیهمایه تقریبه مراسم معتاده بعدالایفا نهاد بك سوزه باشلایه‌رق : عزیزم سعادت لطفی بکه دون اقشامکی خدماتکز پرنس حضرتلرینك موجب شکرانی ایلشدر بالخاصه بوکی برای تبلیغ بورایه قدرکلدم . مزکله ، اتحادجیلر اورتهدن قالدیرلمسی حقنده‌کی تدابیرمزدن خبردار ایدرك ایچیمزه توسل چاره‌لرینی استشاره ایتمك ایسترسه‌مده دها برقاچ پره اوغرامق مجبوریتنده بولندیغمدن یارین کوندوز الاتورقه‌ساعت یدیده تپه باشنده ـ ١٣ ـ نومرولی یاور پاشا آپارتمانلرنك درنجی قاتنده‌کی دائره‌ده بکلیورم کلیکز کوروشهلم دیه‌رك آیریلدی . شمدی بز یه سقالیه‌ری ایله قالمش ایدك :

EK-3.20. Kitabın 38 ve 39. sayfaları

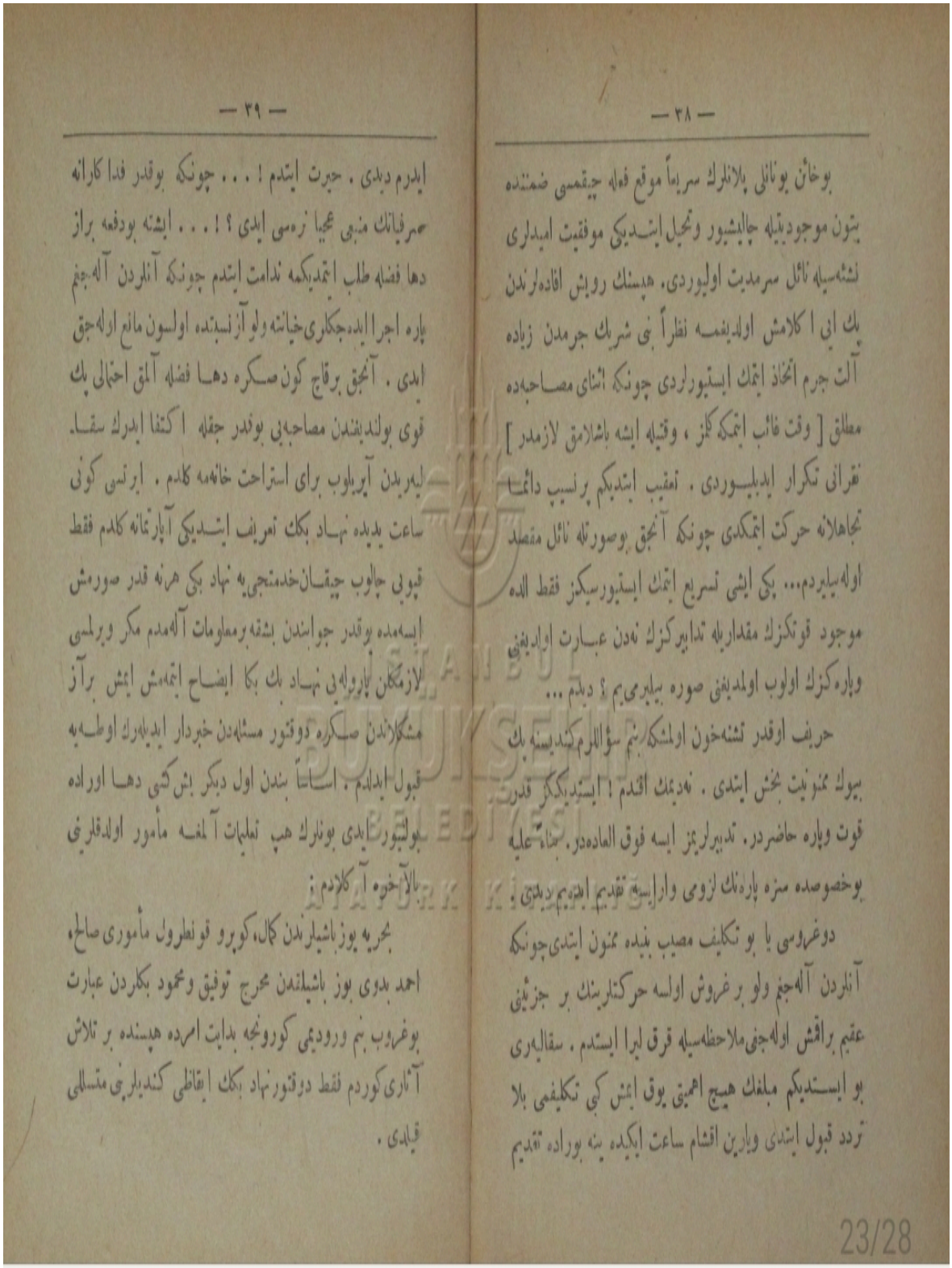

بوخائن یونانلی پلانلرك سریعاً موقع فعله جیقمسی ضمننده
بتون موجودیتله چالیشیور وتحیل ایتدیکی موفقیت امیدلری
نشئه‌سیله نائل سرمدیت اولیوردی. هپسنك رویش افاده‌لرندن
بك ایی انکلامش اولدیغمه نظراً بنی شریك جرمدن زیاده
آلت جرم اتخاذ ایتمك ایستیورلردی چونکه اثنای مصاحبده
مطلق [وقت غائب ایتمکه کلمز ، وقتیله ایشه باشلامق لازمدر]
نقراتی تکرار ایدیلیوردی . تعقیب ایتدیکم پرنسیپ دائما
تجاهلانه حرکت ایتمکدی چونکه آنجق بوصورتله نائل مقصد
اولهبیلیردم... یکی ایشی تسریع ایتمك ایستیورسیکز فقط الده
موجود قوتکزك مقداریله تدابیرکزك نه‌دن عبارت اولدیغنی
وپاره کزك اولوب اولمدیغنی صوره بیلیرمیم ؟ دیدم ...

حریف اوقدر تشنه‌خون اولمشکه بنم سؤالارم کندیسنه بك
بیوك ممنونیت بخش ایتدی . نه‌دیمك اقدم ! ایستدیکگز قدر
قوت وپاره حاضردر. تدبیرلریمز ایسه فوق العاده‌در. بناءً علیه
بوخصوصده سزه پارەنك لزومی وارایسه تقدیم ایده‌یم دیدی .

دوغرومی یا بو تکلیف مصیب بنیده ممنون ایتدی چونکه
آنلردن آلهجغم ولو برغروش اولسه حرکتلرینك بر جزئیتی
عقیم براقمش اولهجغی ملاحظه‌سیله قرق لیرا ایستدم . سقالیه‌ری
بو ایستدیکم مبلغك هیچ اهمیتی یوق ایمش کبی تکلیفمی بلا
تردد قبول ایتدی وبارین اقشام ساعت ایکیده بنه بوراده تقدیم

ایدرم دیدی . حیرت ایتدم ! . . . چونکه بوقدر فدا کارانه
حرفیاتك منبعی عجبا نرەسی ایدی ؟ ! . . . ایشته بودفعه براز
دها فضله طلب ایتمدیکمه ندامت ایتدم چونکه آنلردن آلهجغم
پاره اجرا ایده‌جکاری خیانته ولو آز نسبتده اولسون مانع اولهجق
ایدی . آنجق برقاچ کون صکره دها فضله آلمق احتمالی پك
قوی بولندیغندن مصاحبه‌یی بوقدر جقله اکتفا ایدرك سقالیه‌ریدن آیریلوب برای استراحت خانه‌مه کلدم . ایرتسی کونی
ساعت بدیده نهاد بکك تعریف ایتدیکی آپارتمانه کلدم فقط
قپویی چالوب جیقان خدمتجیيه نهاد بکی هرنه قدر صورمش
ایسه‌مده بوقدر جوابندن بشقه برمعلومات آلهمدم مکر ویرلمسی
لازمکلن پاروله‌یی نهاد بك بکا ایضاح ایتمه‌مش ایمش برآز
مشکلاندن صکره دوقتور مسئله‌دن خبردار ایدیلدرك اوطه‌یه
قبول ایدلدم . اساساً بندن اول دیکر بش کشی دها اورادە
بولنیور ایدی بونلرك هپ تعلیمات آلمغه مأمور اولدقلرینی
بالآخره آکلادم .

بحریه یوز باشیلرندن کمال، کوپرو قونطرول مأموری صالح،
احمد بدوی یوز باشیلقدن محرج توفیق ومحمود بکلردن عبارت
بوغروب بنم ورودیمی کورونجه بدایت امرده هیسنده بر تلاش
آثاری کوردم لفظ دوقتور نهاد بکك ایقاظی کندیلرینی متسللی
قیلدی .

EK-3.21. Kitabın 40 ve 41. sayfaları

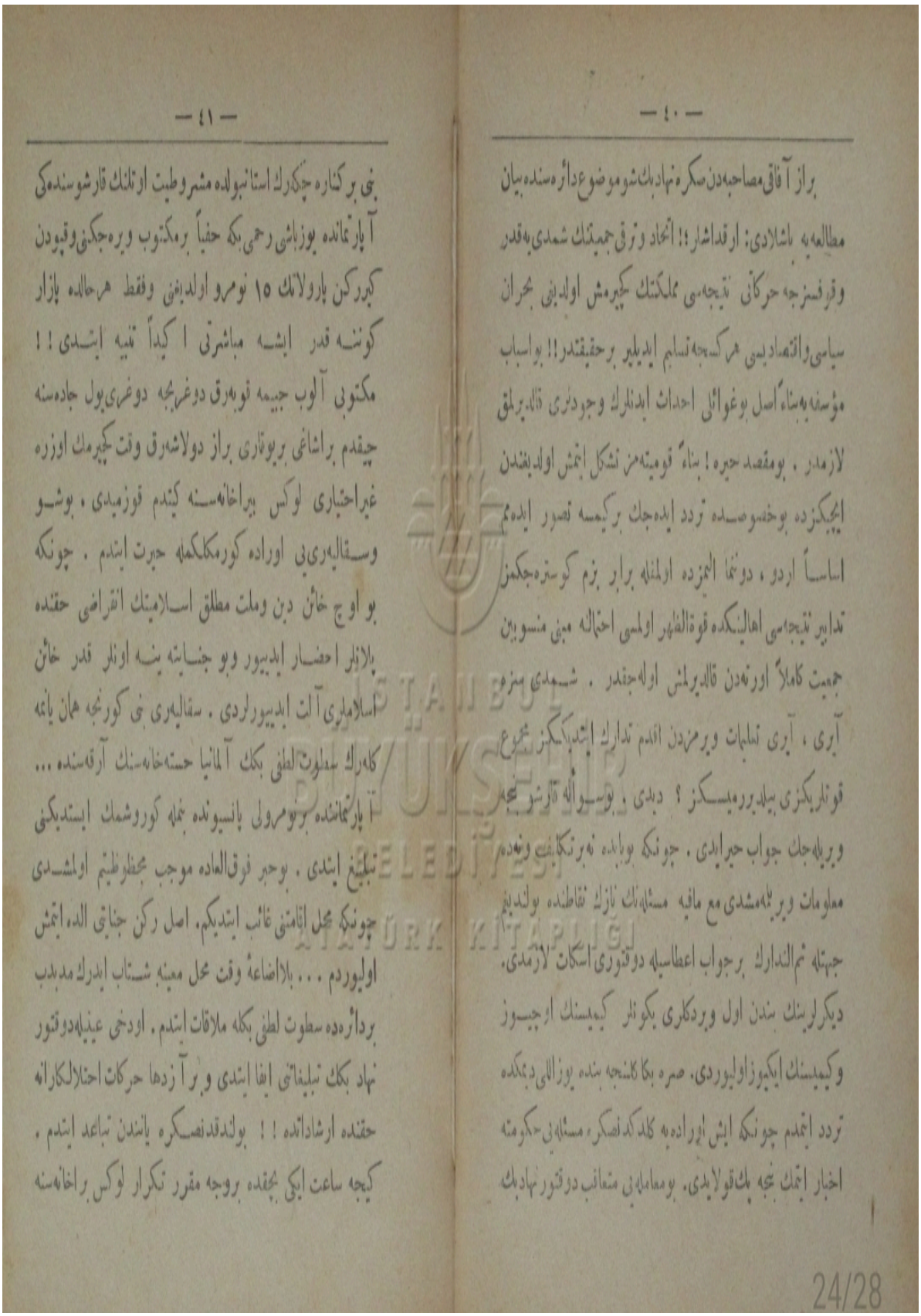

براز آفاقی مصاحبه‌دن صکره نهادبك شو موضوع دائره‌سنده بیان
مطالعه‌یه باشلادی: ارقداشلر! اتحاد و ترقی جمعیتك شمدیه‌قدر
وقوعبولمش حرکاتی نتیجه‌سی مملکتك کیرمش اولدیغی بحران
سیاسی و اقتصادیسی هرکسجه تسلیم ایدیلیور برحقیقتدر!! بو اسباب
مؤسفه‌یه بناءً اصل بو غوائل احداث ایدنلرك وجودلری قالدیرلمق
لازمدر. بومقصد حیره! بناءً قومیته‌مز تشکل ایتمش اولدیغندن
ایچکزده بوخصوصده تردد ایده‌جك برکیمسه تصور ایده‌مم
اساساً اردو، دونمامیزده اولمقله برابر بزم کوسترمکجکمز
تدابیر نتیجه‌سی اهالینکده قوة الظهر اولمسی احتمالنه مبنی منسوبین
جمعیت کاملاً اورتهدن قالدیرلمش اولمجقدر. شمدی سزلره
آیری، آیری تعلیمات ویرمزدن اقدم تدارك ایتدیکمز شیلری
قونلریکزی بیلدیرمیسکز؟ دیدی. بوسوآله قارشو نجه
ویریلمجك جواب حیرایدی. چونکه بوبابده هیچ برتکلیف ورلمه‌دی
معلومات ویرلمه‌مشدی مع مافیه مسئله‌نك نازك نقاطنده بولندیغی
جهتله ثم التدارك برجواب اعطاسیله دوقتورلری اسکات لازمدی.
دیکرلرینك بندن اول ویردکلری یکونلر کیمسنك اوجوز
وکیمسنك ایکیوز اولیوردی. صره بکا کلنجه بنده یوزللی دیمکده
تردد ایتمدم چونکه ایش ایراده یه کلدکده نصکره مسئله‌یی حکومته
اخبار ایتمك نجه بك قولایدی. بومعامله‌یی متعاقب دوقتور نهادبك

بنی برکناره چکدرك استانبولده مشروطیت اولنمك قارشوسنده‌کی
آپارتمانده یوزباشی رحمی بکه حفیاً برمکتوب ویره‌جکمی وقیودن
کیدرکن پاروللرك ١٥ نومرو اولدیغنی وفقط هرحالده پازار
کونکه قدر ایشه مباشرتی اکیداً تنبیه ایتدی!! مکتوبی آلوب جیبمه قویه‌رق دوغریجه دوغری یولجاده‌سنه
جیقدم. پراشاغی بریوتاری براز دولاشه‌رق وقت کچیرمك اوزره
غیراختیاری لوکس بیراخانه‌سنه کیندم قوزمیدی. بوشو
وسقالیه‌ریی اوراده کورمکلکله حیرت ایتدم. چونکه
بو اوچ خائن دین وملت مطلق اسلامیتك انقراضی حقنده
پلانلر احضار ایدییور وبو جنایته بنه اونلر قدر خائن
اسلاملری آلت ایدییورلردی. سقالیه‌ری بی کورنجه همان یانمه
کلهرك سعادت لطفی بکك آلمانیا حسته‌خانه‌سنك آرقه‌سنده...
آپارتمانده بوتومرولی پانسیونده نمله کوروشمك ایستدیکنی
تبلیغ ایتدی. بوحبر فوق‌العاده موجب محظوظیتم اولمشدی
چونکه محل اقامتمی غائب ایتدیکم. اصل رکن جنایتی الده ایتمش
اولیوردم... بلااضاعة وقت محل معینه شتاب ایدرك مدیر
بردائره‌ده سعادت لطفی بکله ملاقات ایتدم. اودخی عینیله دوقتور
نهاد بکك تبلیغاتنی ایفا ایتدی و برآزدها حرکات احتلالکارانه
حقنده ارشاداتده!! بولندقدن صکره یاندن تباعد ایتدم.
کیجه ساعت ایکی بجقده بروجه مقرر تکرار لوکس براخانه‌سنه

24/28

EK-3.22. Kitabın 42 ve 43. sayfaları

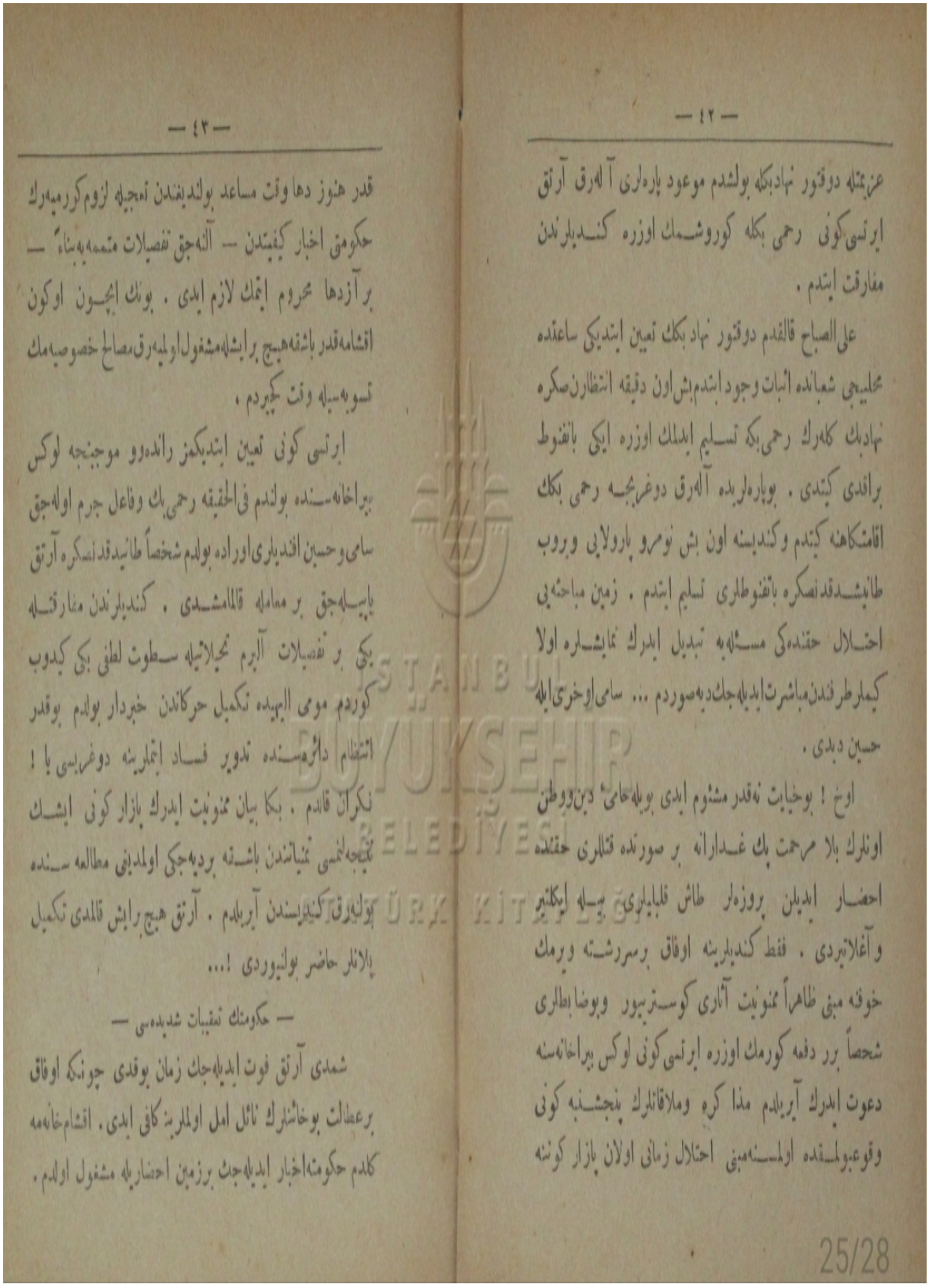

— ٤٢ —

عزیمتله دوقتور نهادبکله بولشدم موعود پاره‌لری آله‌رق آرتق ایرتسی کونی رحمی بکله کوروشمك اوزره کندیلرندن مفارقت ایتدم .

علی الصباح قالقدم دوقتور نهاد بکك تعین ایتدیکی ساعتده محلیجی شعبانده اثبات وجود ایتدم . بش اون دقیقه انتظارن صکره نهادبك کلدی . رحمی بکه تسلیم ایدلمك اوزره ایکی باتفوط براقدی کیتدی . بو پاره‌لریله آله‌رق دوغریجه رحمی بکك اقامتکاهنه کیتدم و کندیسنه اون بش نومرو پاروله‌یی وروب طانیشدقدنصکره باتفوطلری تسلیم ایتدم . زمین مباحثه‌یی احتلال حقنده‌کی مسئله‌یه تبدیل ایدرك نمایشلره اولا کیملرطرفندن مباشرت ایدیلدیکنی صورمغه باشلدم ... سامی اوخری ایله حسین دیدی .

اوخ ! بوخیانت نه‌قدر مشئوم ایدی بویله حامیٔ دین و وطن اونلرك بلا مرحمت بك غدارانه بر صورتده قتللری حقنده احضار ایدیلن پروزه‌لر طاش قلبلیلری یله ایکلتیر و آغلاتیردی . فقط کندیلرینه اوقاق برسررشته ویرمك خوفنه مبنی ظاهراً ممنونیت آثاری کوستریور وبوصاطلری شخصاً بر دفعه کورمك اوزره ایرتسی کونی لوکس براخانه‌سنه دعوت ایدرك آیریلدم مذاکره وملاقاتلرك پنجشنبه کونی وقوعبولمقده اولمسنه مبنی احتلال زمانی اولان پازار کونه

25/28

— ٤٣ —

قدر هنوز دها وقت مساعد بولندیغندن تمجیله لزوم کورمیه‌رك حکومتی اخبار کیفیتدن — آنجق تفصیلات متممه‌یه بناءً — برآزدها محروم ایتمك لازم ایدی . بونك ایچون اوکون اقشامه‌قدر باشقه‌هیچ برایشله مشغول اولیه‌رق مصالح خصوصیه‌مك تسویه‌سیله وقت کچیردم .

ایرتسی کونی تعین ایتدیکمز رانده‌وو موجنجه لوکس براخانه‌سنده بولندم فی الحقیقه رحمی بك وفاعل جرم اولمه‌جق سامی وحسین افندیلری اورادە بولدم شخصاً طانیدقدنصکره آرتق پاپیله‌جق بر معامله قالمامشدی . کندیلرندن مفارقتله بکی بر تفصیلات آلیرم تجلاتیله سطوت لطفی بکی کیدوب کوردم مومی الیهده تکمیل حرکاتدن خبردار بولدم بوقدر انتظام دائرمسنده تدویر فساد ایتمزینه دوغریسی یا ! نکران قالدم . بکا بیان ممنونیت ایدرك پازار کونی ایشك نتیجه‌لنمسی تمنیاتندن باشقه بردیه‌جکی اولدیغی مطالعه سنده بولنه‌رق کیندیسندن آیریلدم . آرتق هیچ برایش قالدی تکمیل پلانلر حاضر بولنیوردی !...

— حکومتك تعقیبات شدیده‌سی —

شمدی آرتق فوت ایدیله‌جك زمان یوقدی چونکه اوقاق برعطالت بوخاشلرك نائل امل اولملرینه کافی ایدی . اقشام خانه‌مه کلدم حکومته اخبار ایدیله‌جك برزمین احضاریله مشغول اولدم .

EK-3.23. Kitabın 44 ve 45. sayfaları

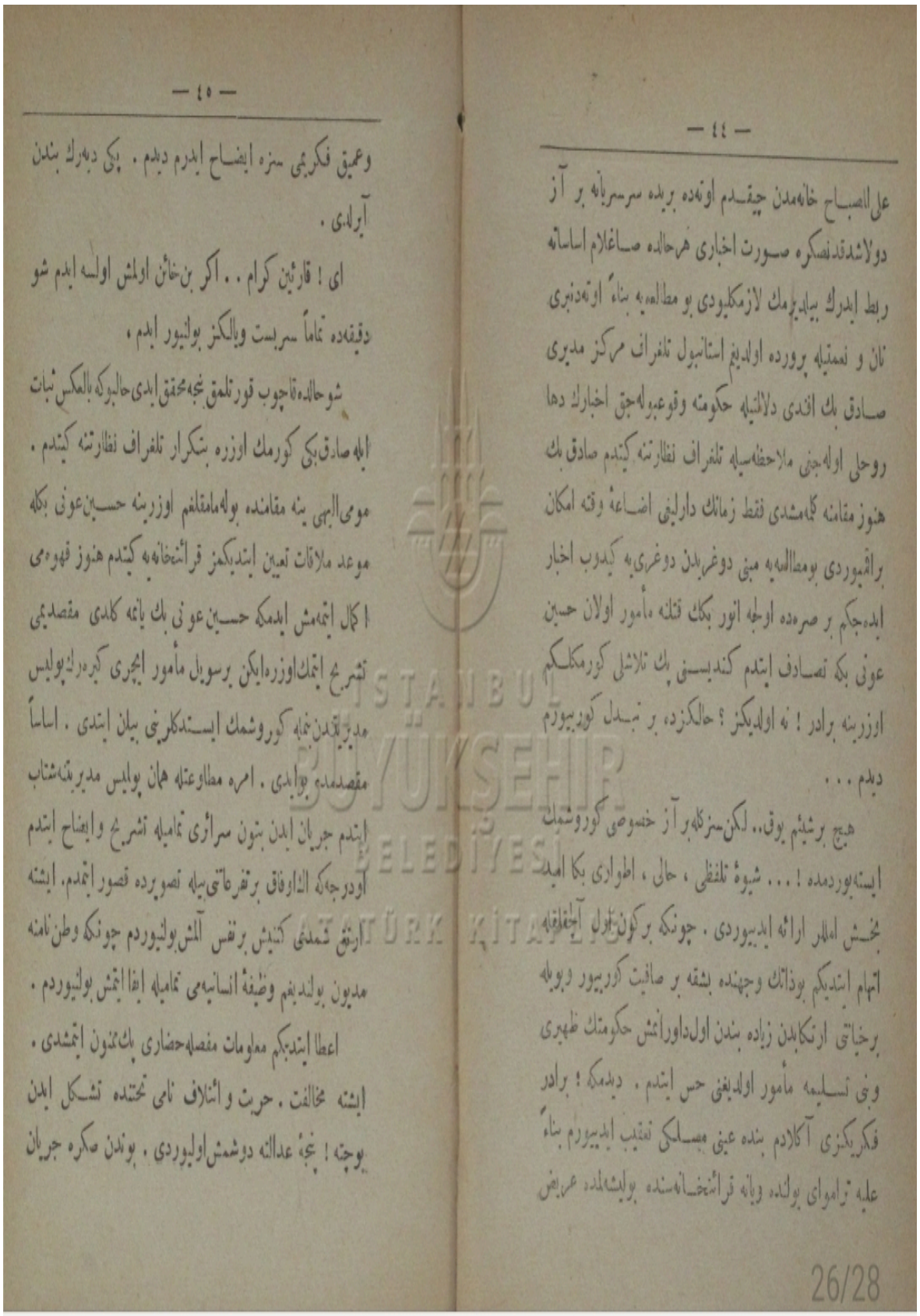

علی الصباح خانه‌مدن چیقدم اوته‌ده بریده سرسریانه بر آز
دولاشدقدن صکره صورت اخباری هرحالده صاغلام اساسانه
ربط ایدرك بیلدیرمك لازمکلیودی بو مطالعه‌یه بناءً اوته‌دنبری
نان و نعمتیله پرورده اولدیغم استانبول تلغراف مرکز مدیری
صادق بك افندی دلالتیله حکومته وقوعبولهجق اخبارك دها
روحلی اولهجغی ملاحظه‌سیله تلغراف نظارتنه کیتدم صادق بك
هنوز مقامنه گلمامشدی فقط زمانك دارلیغی اضاعهٔ وقته امکان
براقمیوردی بومطالعه‌یه مبنی دوغریدن دوغری‌یه کیدوب اخبار
ایده‌جکم بر صره‌ده اوجه انور بکك قتله مأمور اولان حسین
عونی بکه تصادف ایتدم کندیسنی پك تلاشلی کورمکله‌کم
اوزرینه برادر ! نه اولدیکز ؟ حالکزده بر تبدل کورییورم
دیدم . . .

هیچ برشیئم یوق.. لکن سزکله‌بر آز خصوصی کوروشمك
ایسته‌یوردمده ! . . . شیوهٔ تلفظی ، حالی ، اطواری بکا امید
بخش املر ارائه ایدیوردی . چونکه برکون اول آجیقلغه
اتهام ایتدیکم بوذاتك وجهنده بشقه بر صافیت کورییور وبویله
برخیاتی ارتکابدن زیاده بندن اول‌داورانمش حکومتك ظهیری
وبنی تسلیمه مأمور اولدیغنی حس ایتدم . دیدمکه : برادر
فکریکزی آکلادم بنده عینی مسلکی تعقیب ایدیورم بناءً
علیه تراموای یولنده ویانه قرائتخانه‌سنده بولیشملرده عریض

وعمیق فکریمی سزه ایضاح ایدرم دیدم . یکی دیه‌رك بندن
آیرلدی .

ای ! قارئین کرام . . اکر بن خائن اولمش اولسه ایدم شو
دقیقه‌ده تماماً سربست وبالکز بولنیور ایدم ،

شوحالده قاچوب قورتلمق نجه محقق ایدی حالبوکه بالعکس ثبات
ایله صادق بکی کورمك اوزره بتکرار تلغراف نظارتنه کیتدم .
مومی‌الیهی بنه مقامنده بوله‌مامقلغم اوزرینه حسین‌عونی بکله
موعد ملاقات تعیین ایتدیکمز قرائتخانه‌یه کیتدم هنوز قهوه‌می
اکمال ایتمه‌مش ایدمکه حسین‌عونی بك یانمه کلدی مقصدیمی
تشریح ایتمك اوزره‌ایکن برسویل مأمور ایچری کیره‌رك پولیس
مدیریتندن بنمله کوروشمك ایستدکلرینی بیان ایتدی . اساساً
مقصدمده بوایدی . امره مطاوعتله همان پولیس مدیریتنه‌شتاب
ایتدم جریان ایدن بتون سرائری تمامیله تشریح وایضاح ایتدم
اودرجه‌که اتفاقی برقرعاتی‌یله تصویرده قصور ایتمدم. ایشته
ارتق شمدی کنیش برنفس آلمش بولنیوردم چونکه وطن نامنه
مدیون بولندیغم وظیفهٔ انسانیه‌می تمامیله ایفا ایتمش بولنیوردم .

اعطا ایتدیکم معلومات مفصله‌حضاری پك ممنون ایتمشدی .
ایشته مخالفت . حریت و ائتلاف نامی تحته‌ده تشکل ایدن
یوجه ! نجهٔ عدالته دوشمش اولیوردی . بوندن صکره جریان

26/28

EK-3.24. Kitabın 46 ve 47. sayfaları

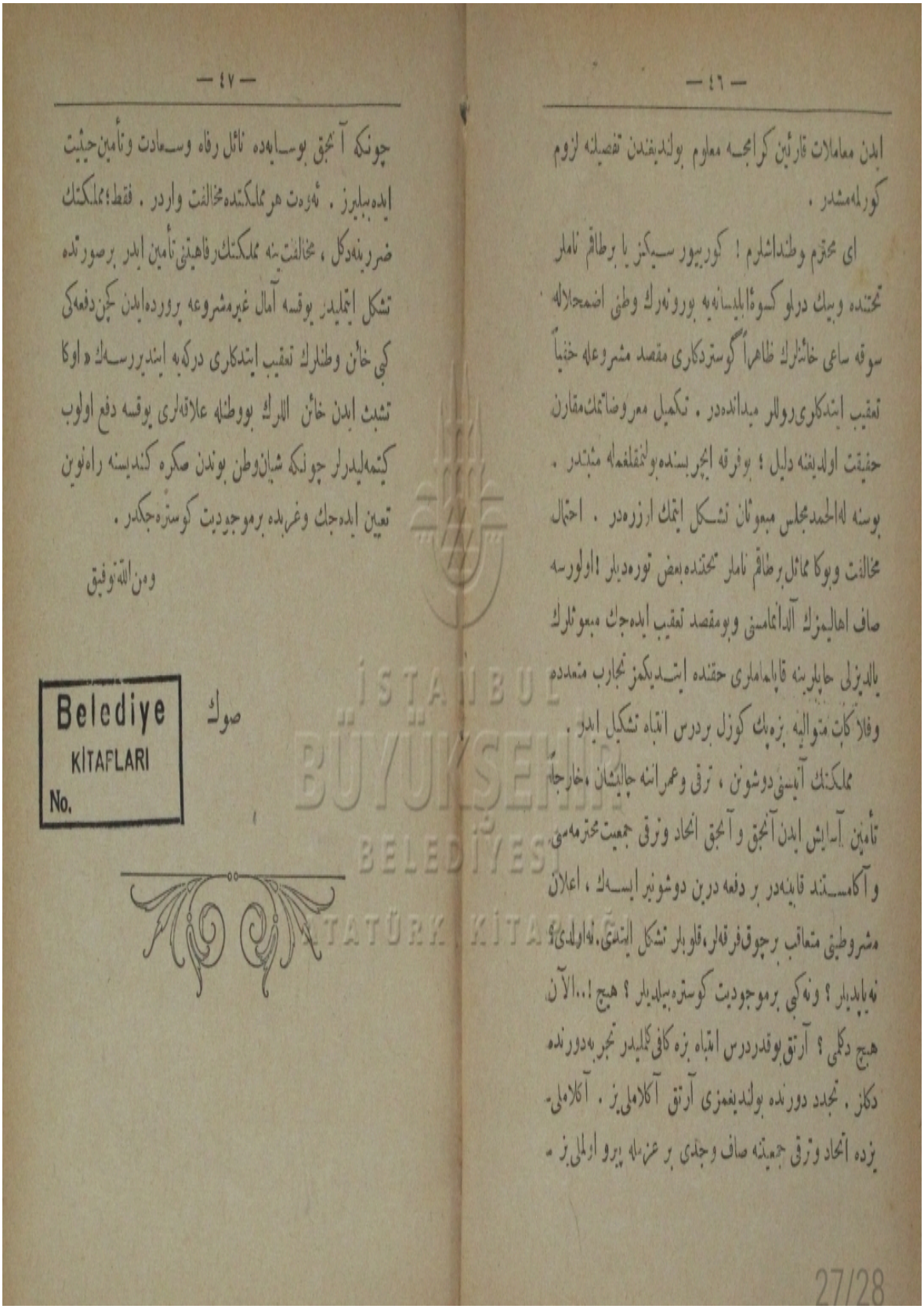

— ٤٦ —

ابدن معاملات قارئین کرامجه معلوم بولدیغندن تفصیله لزوم کورلهمشدر .

ای محترم وطنداشلرم ! کوریبور سیکز یا برطاقم نامار تحتنده وبیك درلو کسوة ابلیسانه یه بورونهرك وطنی اضمحلاله سوقه ساعی خائنلرك ظاهراً گوستردکاری مقصد مشروعه خفیاً تعقیب ایتدکاری رولار میداندهدر . تکمیل معروضاتمك مقارن حقیقت اولدیغنه دلیل ؛ بو فرقه ایچریسنده بولنمقلغمله مثبتدر . بوسنه لهالحمد مجلس مبعوثان تشکل ایتمك ارزه‌در . احتمال مخالفت وبوکا مماثل برطاقم نامار تحتنده بعض توره‌دیلر ! اولورسه صاف اهالیمزك آلدانمامسنی وبومقصد تعقیب ایده‌جك مبعوثلرك یالدیزلی چاپلرینه قاپلمامالری حققنده ایتدیکمز تجارب متعدده وفلاکات متوالیه بزه‌یك کوزل بردرس انتباه تشکیل ایدر .

مملکتك آیسنی دوشونن ، ترقی وعمرانله جالیشان ، خارجدن تأمین آسایش ایدن آنجق و آنجق اتحاد وترقی جمعیت محترمه‌سی و آکامسنتد قاینه‌در بر دفعه درین دوشونیر ایسهك ، اعلان مشروطیتی متعاقب برچوق فرقه‌لر ، قلوبلر تشکل ایتمشی . نه اولدی ؟ نه یاپدیلر ؟ ونه کبی برموجودیت کوسترمیلدیلر ؟ هیچ !.. الآن هیچ دکلی ؟ آرتق بوقدردرس انتباه بزه کافی کلیدر تجربه‌دورنده دکلز . تجدد دورنده بولدیغمزی آرتق آکلاملیز . آکلاملی یزده اتحاد وترقی جمعیته صاف وجدی بر عزمله پیرو اولملیز .

— ٤٧ —

چونکه آنجق بوسایه‌ده نائل رفاه وسعادت وتأمین حیثیت ایده‌بیلیرز . ثروت هر مملکتده مخالفت واردر . فقط ؛ مملکتك ضررینه‌دکل ، مخالفتینه مملکتك رفاهیتی تأمین ایدر برصورتده تشکل ایتمیدر . بوقسم آمال غیرمشروعه پرورده‌ایدن کچن دفعه‌کی کبی خائن وطنلرك تعقیب ابتدکاری درکه‌یه ایندیرسهك « اوکا تشبث ایدن خائن اللرك بووطنله علاقه‌لری یوقسه دفع اولوب کیتمه‌لیدرلر چونکه شیان وطن بوندن صکره کندیسنه راه‌نوین تعیین ایده‌جك وغریبده برموجودیت کوسترهجکدر .

ومن الله توفیق

صوك

Belediye
KİTAPLARI
No.

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

27/28

EK-3.25. Eserin arka iç kapağı

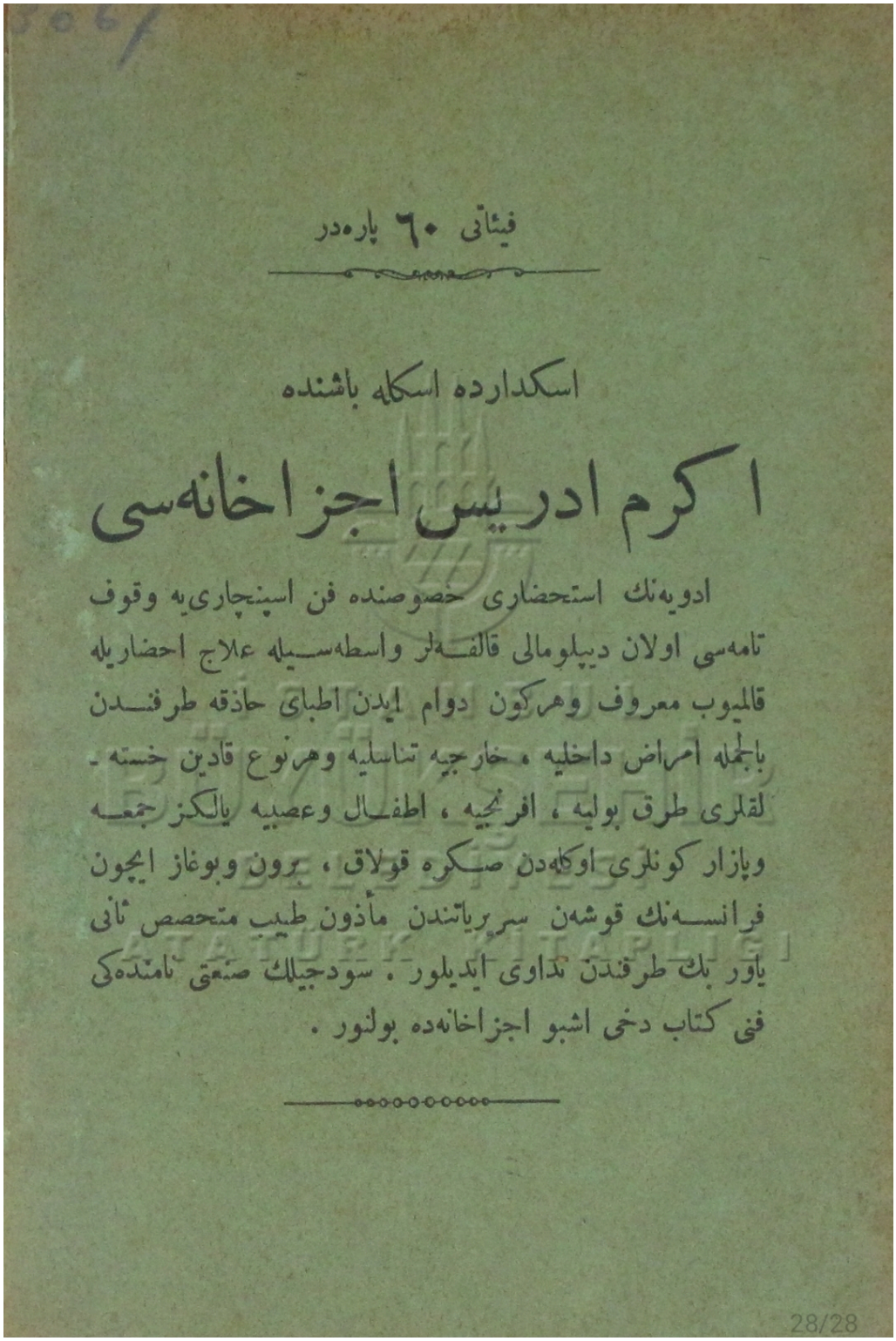

فیاتی ٦٠ پاره‌در

اسکدارده اسکله باشنده

اکرم ادریس اجزاخانه‌سی

ادویه‌نك استحضاری خصوصنده فن اسپنچاری‌یه وقوف تامه‌سی اولان دیپلومالی قالفه‌لر واسطه‌سیله علاج احضاریله قالمیوب معروف وهرکون دوام ایدن اطبای حاذقه طرفندن باجمله امراض داخلیه ، خارجیه تناسلیه وهرنوع قادین خسته‌لقلری طرق بولیه ، افرنجیه ، اطفال وعصبیه یالکز جمعه وپازار کونلری اوکله‌دن صکره قولاق ، بورون وبوغاز ایچون فرانسه‌نك قوشه‌ن سرپریاتندن مأذون طبیب متخصص ثانی یاور بك طرفندن تداوی ایدیلور . سودجیلك صنعتی نامنده‌کی فنی کتاب دخی اشبو اجزاخانه‌ده بولنور .